

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

ELMAR MƏHƏRRƏMOV

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN BİR ƏSRLİK SALNAMƏSİ

Bakı – 2021

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

Elmi redaktor:

İlqar Niftəliyev
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəyçi:

“Xalq qəzeti” redaksiyası

Məhərrəmov Elmar. Azərbaycan tarixinin bir əsrlik salnaməsi.
“İdeal-Print” MMC, Bakı, 2021. – 84 s. + illüstrasiya.

Monoqrafiyada “Xalq qəzeti”nin keçmiş “Kommunist” qəzetinin davamçısı kimi yaranması və fəaliyyəti araşdırılır, redaksiyanın strukturu, müxbir kadr hazırlığı, qəzetdə yaradıcılıq məsələləri işıqlandırılır. Kitabda qəzetin ərəb əlifbası ilə nəşr edildiyi 1919-1928-ci illər ətraflı tədqiq olunur.

Kitabdan Azərbaycan mətbuat tarixi ilə maraqlananlar istifadə edə bilərlər.

ISBN – 978-9952-8440-4-7

ÖN SÖZ ƏVƏZİ

Bugünkü “Xalq qəzeti”nin – keçmiş “Kommunist” qəzetinin nəşr tarixinin tədqiqi mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bu qəzet sanki Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə nəşr olunan “Azərbaycan” qəzetinin davamı idi və XX əsrin 20-ci illərinin ortalarına kimi həmin qəzetin bütün əməkdaşları burada çalışıb, qəzetin ərəb əlifbası ilə çap olunmasından Rusiya işğalçılarının onu lazımınca nəzarət altında saxlaya bilməmələri üzündən ürəklərindən keçənlərin, demək olar ki, hamısını üstüörtülü şəkildə qəzetin səhifələrində işıqlandırılar.

Xalqımızın ictimai-siyasi və mədəni həyatında əhəmiyyətli rol oynamış “Kommunist” qəzetinin fəaliyyəti tariximizin, mədəniyyətimizin, bugünkü türk dilləri arasında ən mükəmməl dil sayılan Azərbaycan türkcəsinin – bizim dilimizin parlaq bir səhifəsidir. Onun bu sahədəki fəaliyyəti yeni əlifbanın təbliği, dilimizin mükəmməlləşdirilməsi sahəsindəki səyləri ilə müqayisə olunsaydı, “Yeni yol” qəzetindən heç də geridə qalmadığı, hətta bəzi məsələlərdə öndə olduğu da diqqəti çəkir.

Xalqımızın XX yüzillikdə keçdiyi son dərəcə mürəkkəb, keşməkeşli və o qədər də diqqət çəkən taleyüklü tarixi yol hələ də özünün obyektiv tədqiqini gözləyir. Bununla əlaqədar olaraq ümummilli liderimiz, görkəmli siyasət və dövlət xadimi Heydər Əliyevin 1996-cı il aprelin 6-da ümumxalq nümayəndələri toplantısında “Xalqın birliyi və həmrəyliyi dövlətçiliyimizi daha da möhkəmləndirməyin həlledici amilidir” adlı yekun nitqində söylədiyi kimi “Azərbaycanın çoxəsrlik tarixi var. ... XX əsr bəşər tarixində çox görkəmli yer tutur. Hər bir ölkə, hər bir xalq XX əsrdə öz xalqı, ölkəsi üçün nələr əldə etdiyini, nələr itirdiyini əsrin sonuna qədər yekunlaşdırmalıdır. Biz Azərbaycanın XX əsr tarixini yazmalıyıq. XX əsrdə keçdiyimiz yolu araşdırmalıyıq, tədqiq etməliyik. Nə əldə etdiyimizi, nə itirdiyimizi müəyyən etməliyik. Bu, bizim ümumi vəzifəmizdir. Alimlərimizin, tədqiqatçılarımızın qarşısında duran vəzifədir. Biz bunu etməliyik”.¹

---

¹ Əliyev H. Xalqın birliyi və həmrəyliyi dövlətçiliyimizi daha da möhkəmlən-

Yaşadığımız mərhələnin mühümlüyü barədə danışan ümum-milli liderimiz Heydər Əliyev 1997-ci il yanvarın 31-də Azərbaycan MEA-nın aparıcı alimləri ilə görüşündəki nitqində isə qeyd edirdi ki, “70-ci illərdə mən dəfələrlə Elmlər Akademiyasının qarşısında vəzifə qoymuşdum ki, Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Amma bu gün mənim haqqım var deyəm ki, tarixçilərimiz bu vəzifəni yerinə yetirmədilər, Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Bizim tarixçilərimiz bir tərəfdən çəkişmə ilə məşğul oldular, hərə öz konsepsiyasını irəliyə aparmağa çalışdı. Amma Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Alimlərimizin, tarixçilərimizin günahından yox, o vaxtkı ümumi ideologiyanın təsiri, yaxud bu ideologiyanın tələbi ilə yazılan tarix də, şübhəsiz ki, indi bizi qane edə bilməz”.¹

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev də dəfələrlə Azərbaycan tarixinin, o cümlədən XX əsr tarixinin hərtərəfli tədqiqinə diqqət yetirilməsini vurğulayıb.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin haqlı iradından sonra tarixçilərimiz 7 cildlik “Azərbaycan tarixi”ni nəşr etdirdilər. Bir çox qaranlıq məqamların üzərinə işıq saldılar. Amma bu “qaranlıq məqamlar” o qədər çoxdur ki, onların yeni baxımdan ideologiyasız, ətraflı və obyektiv tədqiqinə hələ uzun illər vaxt lazım olacaq.

Azərbaycan tarixinin ən zəngin dövrlərindən biri olan 1920-1928-ci illər ölkədə xalq təsərrüfatının bərpasını əhatə edən dövrdür. Bu dövrdə xalq təsərrüfatının bərpasını ümumən müsbət qiymətləndirməklə hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının bugünkü gerçəkliyi tədqiqatçılarımızın qarşısında xalq təsərrüfatının bərpasını, mədəniyyət və maarifin, əhəlinin intellektual səviyyəsinin inkişafını hərtərəfli öyrənməyə imkan verən tədqiqat əsərləri yaratmaq vəzifəsini qoyur.

---

dirməyin həlledici amilidir. 1996-cı il aprelin 6-da ümumxalq nümayəndələri toplantısındakı yekun nitqi // Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Altıncı kitab. Bakı: Azər nəşr, 1998, s. 77; “Azərbaycan” qəzeti, 1996, 9 aprel.

¹ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Ə.Əliyevin 1997-ci il yanvarın 31-də Azərbaycan MEA-nın aparıcı alimləri ilə görüşündə nitqindən // Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Səkkizinci kitab. Bakı: Azər nəşr, 1998, s. 367; “Azərbaycan” qəzeti, 1997, 1 fevral.

20-ci illərin tarixi təcrübəsinin öyrənilməsinin elmi-nəzəri və praktiki aktuallığı həmin illərlə bu günümüzün qarşısında duran vəzi-fələrin keçid dövrü üçün xarakterik olan dağılmış xalq təsərrüfatının bərpası, dövlət strukturlarının təkmilləşdirilməsi, siyasi və iqtisadi suverenliyin möhkəmləndirilməsi, sərfəli xarici siyasət və xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması, təhsil və mədəniyyət sahəsində zəruri təd-birlərin həyata keçirilməsi, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin, xüsusilə də indiki erməni təcavüzü və böyük dövlətçilik iddialarından çıxış edən Rusiya və İran kimi qonşuların Azərbaycana qarşı müxtəlif səp-gili iddialarının mövcudluğu ilə müəyyən edilir.

Ərzaq və sənaye mallarının yerli istehsalının çatışmazlığı və qiymətlərin son dərəcə baha olması şəraitində yeni yanaşma metodla-rı əsasında qərəzsiz olaraq 20-ci illərin bərpa, mədəni quruculuq və repressiyalar, sonrakı illərin təsərrüfatçılıq və deportasiyalar, elmin, təhsilin, sənayenin inkişafı tarixinin öyrənilməsinin bugünkü tarixi-miz üçün böyük siyasi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti var. Məhz indi – siyasi müstəqillik şəraitində xalqımızın yerli istehsal məhsulları ilə tam təmin edilməsi məsələsi kəskinliyi ilə gündəlikdə durur. Bu məsələnin həllində xalq kütlələrinin ideya-siyasi fəallığının artırılma-sında, onların şüuruna təsir edilməsində, ictimai fikrin – əfkari-ümu-miyyənin yaradılmasında, yeni həyatımızın qurulmasında xalqın güc və imkanlarının səfərbərliyə alınması və təşkilində qüdrətli vasitə sa-yılan mətbuatın təbliğat və təşviqat, eləcə də təşkilatçılıq rolunun öy-rənilməsinin əhəmiyyəti çox vacibdir. Xüsusilə də indiki şəraitdə – gənc demokratik Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin möh-kəmləndirilməsi prosesində milli dövlətçilik və iqtisadi inkişaf siya-sətinin təbliği və realizasiyasında mətbuatın rolunun əhəmiyyəti son dərəcə böyükdür. Əfsuslar olsun ki, bu gün dövlət və bir neçə müstə-qil mətbuat vasitəsi istisna olmaqla, qalanları bu sayaq mühüm təbli-ğatdan uzaq olub, dedi-qodu, münasibətləri araşdırma və s. bu kimi işlərlə məşğuldur. Onların, xüsusilə də sosial şəbəkələrin dilimizin bərbadlaşdırması baxımından “fəaliyyəti” ayrıca bir söhbətin mövzu-sudur... Burada savadsızlıq baş alıb gedir. Bir çox hallarda yeri gəl-di-gəlmədi əcnəbi sözlər dilimizə zorla pərçim edilir. Belə məsələlərə qarşı mübarizədə mətbuatın rolu əvəzedilməzdir. Ancaq nəzərə alsaq

ki, bununla yalnız bir neçə qəzet və elmi dairə məşğuldur, kütləvi informasiya vasitələrinin bolluğu fonunda bu çox cüzdür.

1921-1928-ci illərdə ölkəmizin xalq təsərrüfatının bərpaı üzrə bir çox məsələlərin həllində, iqtisadiyyat məsələlərinin təbliğ edilməsində o vaxtkı rəhbər orqan olan AK(b)P MK və BK-nın orqanı olan “Kommunist” qəzeti (türk dilində – Azərbaycan dilində; ilk vaxtlar “Kommunist” qəzeti rusca da nəşr olunurdu. Türkcə “Kommunist” qəzetinin fəaliyyətindəki sərbəstliyin bir səbəbi də elə bununla bağlı idi. İşğalçıların əsas diqqəti rusca “Kommunist” qəzetinə yönəlmişdi. Yeri gəlmişkən, bu qəzet də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə rusca çıxan “Azerbaydjan” qəzetinin əvəzinə çıxırdı, amma redaksiyanın tərkibində böyük dəyişiklik var idi. Mətbəənin bütün avadanlığı götürülsə də, əsas işçilər bütünlüklə dəyişdirilmişdi) az rol oynamamışdır. Yarandığı ilk gündən gərgin vəziyyətdə ölkədə qalmış vətənpərvər əhvali-ruhiyyəli ziyalıları ətrafında cəmləşdirən “Kommunist” qəzeti vətənimizin xalq təsərrüfatının bərpa və inkişaf etdirilməsi, dövlət orqanları və mətbuatın nüfuzunun yüksəldilməsi uğrunda yorulmadan mübarizə aparırdı.

Öz dövrü üçün birinci rəsmi partiya və dövlət qəzeti olan “Kommunist” kütlənin siyasi və mənəvi tərbiyəçisi kimi fəaliyyət göstərirdi. Bu qəzet həmişə tarixi hadisələrin mərkəzində olmuş, xalq kütlələrinə müsbət təsir göstərmiş, respublikanın gündəlik həyatında baş verən bütün məsələlərin həllində siyasi rəhbərliyin mühüm təbliğat vasitəsi olmuşdur. Bir məsələni unutmaq olmaz ki, bu qəzet orqanı olduğu rəhbər təşkilatın siyasətini yerinə yetirməyə məcbur idi, onun vəsaiti ilə nəşr olunurdu, amma bununla belə o milli təəssübkeşliyini heç vaxt unutmamış və həmişə bunun cəzasını çəkmişdir.

Qəzetin səhifələrində digər məsələlərlə yanaşı xalq təsərrüfatının bərpaı və inkişafı məsələləri də mühüm yer tuturdu. Bu materialların öyrənilməsinin ölkəmizin müstəqilliyi şəraitində keçmişin səhvlərindən yaxa qurtarılması və indiki şəraitdə xalq təsərrüfatının bərpaı və inkişafı sahəsində nəhəng proqramların yerinə yetirilməsində, iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında, məşhur “İpək yolu”nun yenidən canlandırılmasında, respublikamızda aparılan möhtəşəm quruculuq işlərinin təbliğində

onun müsbət təcrübəsindən faydalanılması üçün dəyəri böyükdür.

Ölkəmizin xalq təsərrüfatının yeni – keçmiş sovet respublikaları üçün qeyri-adi olan bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində, Rusiya hərbi və siyasi dairələrinin hərtərəfli dəstəklədiyi Ermənistanın təcavüzü ilə ərazilərimizin 20%-dən artığının itirilməsi şəraitində, bir milyondan artıq vətəndaşımızın qaçqına çevrildiyi və həm kənd təsərrüfatı, həm də sənayedə işçi qüvvəsi balansının pozulduğu, əkin sahələrinin, maldarlığın, üzümlüklərin və bağların sıradan çıxdığı bir şəraitdə 20-ci illərin xalq təsərrüfatının bərpası üzrə təcrübəsinin öyrənilməsi getdikcə daha da aktuallaşır. Bu məsələlərin həlli isə o dövr mətbuatının, xüsusilə də “Xalq qəzeti”nin tarixinin öyrənilməsi ilə həyata keçirilə bilər.

Təbii ki, o dövrdəki bir çox statistik məlumatlar və faktiki materiallar yeni baxış və yeni analiz tələb edir. Həmin illərdə xırda müvəffəqiyyətlər şişirdilir, “Lenin milli siyasətində qələbə” kimi təqdim edilirdi. Bütün uğursuzluqlar isə respublika daxilində “millətçi burjua qruplaşmalarının təzahürü” kimi qələmə verilirdi və bu keçmiş tədqiqatlarda elə bu cür də təqdim edilirdi. Yalnız müstəqillik illərində nəşr olunan əsərlərdə yeni baxışlar diqqəti cəlb edir.

Tədqiqatçılar müxtəlif mətbuat orqanlarına bir mənbə kimi kifayət qədər tez-tez müraciət edirlər. Bu qəbildən istər keçmiş ittifaq miqyasında,¹ istərsə də Azərbaycan miqyasında xeyli tədqiqat işi aparılmış,² bu və ya digər məsələnin işıqlandırılmasında mətbuatın

---

¹ Белов Л.М. Борьба Коммунистической партии за укрепление и развитие партийно-советской печати в восстановительный период (1921-1925 гг.). Ленинград, 1955; Ученова В.В. Партийно-советская печать восстановительного периода. Москва, 1964; Партийно-советская печать в период борьбы за строительство социализма. Сборник статей. Москва, 1964; Алферов В.Н. Возникновение и развитие рабселькоровского движения в СССР. Москва, 1970; Эрнazarов Т.Э. Партийная и советская печать в Узбекистане. Ташкент, 1962; Аннакурдов М.Л. Очерки по истории печати Советского Туркменистана. Ашхабад, 1962; Бекхожин Н.Х. Пути развития казахской печати. Алма-Ата, 1966 и др.

² Heydərlı Ələkbər. Qəzetə və müxbirləri. Bakı, 1923; Шахбази Т. История тюркской рабочей печати // Из прошлого. Баку, 1923; уенə onun. Октябрьская революция и рабочая печать // Великий Октябрь и борьба за

rolu araşdırılmışdır. Azərbaycan mətbuatı, o cümlədən indiki “Xalq qəzeti” də ayrı-ayrı tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu qəbildən C.Məhərrəminin, N.İmanquliyevin, R.Bayramovun, Q.İsmayılovun adlarını çəkmək olar. Bu qəzetin ərəb əlifbası ilə nəşr olduğu dövr isə tam şəkildə yalnız bizim tərəfimizdən öyrənilmişdir.

Tədqiqat prosesində heç bir arxivdə və digər mətbu orqanlarda olmayan, yalnız bu qəzetin səhifələrində özünə yer tapmış bir çox dəyərli faktlar və materiallar üzə çıxarılmışdır. Məsələn, tədqiqatçılar və oxucular tamamilə xəbərsizdirlər ki, uzun müddət təriflədikləri və indi də nostaljisini yaşadıkları sovet hakimiyyəti illərində – 20-ci illərdə bizimlə qonşu olanlarla aramızda adicə vergi ödənişində necə böyük fərq var idi. Bu, əsl milli ayrı-seçkilik idi. Məsələn, tutaq ki, 1923-cü ildə adambaşına bir gürcü 1 rubl 11 qəpik, erməni – 1 rubl 45 qəpik vergi ödəyirdisə, bir azərbaycanlı **2 rubl 32 qəpik** ödəməli idi. Bu barədə məlumatı o vaxtlar “Kommunist” qəzetinə Azərbaycan SSR Xalq Maliyyə Komissarlığının səlahiyyətli nümayəndəsi Teymur Əliyev ötürmüşdür. Növbəti illərdə həmin rəqəm fərqi daha da artmışdı.¹ Ümumrespublika üzrə vergiyə də nəzər salaq: qondarma Zaqafqaziya Federasiyasının illik vergisinin **51,7%-ni** Azərbaycan, **37,7%-ni** Gürcüstan, **10,6%-ni** Ermənistan ödəməli idi. Onların Azərbaycanın hesabına aldıkları isə daha çox

---

Советскую власть в Азербайджане. Баку, 1958; Proletar mətbuatı. Bakı: 1925; Əmələ müxbirinə rəhbərlik. Bakı, 1925; Abasov Ş. Azərbaycanda gənc müxbirlər hərəkatı. Bakı, 1928; Гусейнов А.А. Печать, рожденная Октябрем (Становление и развитие партийно-советской печати Азербайджана в годы социалистического строительства). Баку, Азернешр, 1981; уенə onun. Партийные журналы Азербайджана (1920-1973 гг.). Справочник. Баку, Азернешр, 1973; Агаева А.Р. Развитие печати и издательского дела в Азербайджане за годы советской власти // Известия АН Азербайджанской ССР, серия истории, философии и права, 1970, №3-4, с. 81-98; Hüseynov Ş. Həqiqət və ədalət carçısı. Bakı, Azərnəşr, 1988; Rəfiyev X. Böyük Oktyabr və Azərbaycan bolşevik mətbuatı. Bakı, 1987 və s.

¹ Магерамов Э.А. Газета «Коммунист» (на азерб. языке) и вопросы восстановления сельского хозяйства Азербайджанской ССР (1921-1928 гг.). Баку: Нурлан, 2004, с. 158-159.

idi. Əslində isə Azərbaycan SSR həmişə vergini az qala ikiqat ödəmiş, Gürcüstan və Ermənistan SSR isə bir dəfə də olsun vergi planını yerinə yetirməmişlər.¹ Onların planı Azərbaycanın hesabına ödənilirdi.

Zaqafqaziya Federasiyası büdcəsinin bölüşdürülməsində də həmişə Azərbaycana qarşı haqsızlıq və ayrı-seçkilik edilib, ona çatası vəsaitlər Gürcüstan və Ermənistan SSR arasında halal mal kimi bölüşdürülüb. Təkcə 1923/24-cü təsərrüfat ilində aparılmış bölüşdürməyə əsasən büdcə vəsaitinin 55%-i Gürcüstanın, 34%-i Azərbaycanın, 11%-i isə Ermənistanın payına ayrılır.² Əslində nəzərdə tutulan faizlər bir kənarda qalır, nəgd vəsaitlə bölgü isə belə aparılıb: 254 min rubl Gürcüstana, 267 min rubl Ermənistana, 210 min rubl isə Azərbaycana verilib. Büdcədən əlavə ayrılmış 445 min rublun 435 min rublu Gürcüstan və Ermənistana, yerdə qalan 10 min rubl isə Azərbaycana dilənçi payı kimi verilib. Bütün sahələrdə disbalans göz qarşısındadır. Bir daha təkrar edirik ki, bu materiallar yalnız “Kommunist” qəzetinin səhifələrində saxlanılıb³ və kifayət qədərdir. Heç bir arxivdə belə məlumatla rast gəlinmir. Üstəlik, bu məlumatları yazdığına görə “Kommunist” qəzeti həmişə ciddi tənbeh edilmişdi.

“Kommunist” qəzeti qısa müddət ərzində bütün Cənubi Qafqazın aparıcı dövrü nəşrlərindən birinə çevrilmiş, SSRİ-nin iri şəhərlərində və bir sıra xarici ölkələrdə xüsusi müxbirləri var idi.

Azərbaycanın bütün qəzalarında və şəhərlərində qəzetin müxbir məntəqəsi var idi. O dövrdə partiya və dövlət səviyyəsində hərtərəfli dəstəklənən fəhlə və kəndli müxbirləri də onunla fəal əməkdaşlıq edirdilər. Ölkədə və xaricdə baş verənlər haqqında gecə saat ikiyədək əldə edilən ən son məlumatlar qəzetin səhifələrində yerləşdirilirdi. Dövlət xadimləri, aparıcı şair və yazıçılar, jurnalistlər, istehsal qabaqcılları və b. tez-tez “Kommunist” qəzetinin səhifələrində çıxış edirdilər.

Qəzet üç abonementdə nəşr olunurdu, yəni abunə haqqının miqdarından asılı olaraq pulsuz, az ödənişli əlavələrə malik idi, üstə-

---

¹ Kommunist, 1926, 30 avqust.

² Kommunist, 1923, 11 mart.

³ Kommunist, 1924, 15 aprel.

lik ödənişi kiçik hissələrlə üç dəfəyə həyata keçirmək mümkün idi. Müəllim, tələbə, qırmızı əsgər, kəndli və həmkarlar üzvlərinə güzəştlər edilirdi, yəni onlar qəzetin dəyərinin $\frac{1}{3}$ -nin ödənilməsindən azad edilirdilər. Qəzet tərəfindən kənd təsərrüfatına dair nəşr olunan ədəbiyyat kəndlilər arasında pulsuz paylanılırdı.

“Kommunist” qəzeti özünün inkişafı və təkmilləşməsi üçün kifayət qədər çətin, lakin qısa bir yol keçmişdir, hərçənd respublika partiya rəhbərliyi tərəfindən ona qarşı həmişə qərəzli və ayrı-seçkilik mövqeyi tutulmuşdur, bununla belə, bu qəzet nüfuz baxımından o vaxtlar aparıcı sayılan və bütün hakimiyyət orqanları tərəfindən hərtərəfli dəstəklənən “Bakinski raboçi” qəzetinin səviyyəsinə yüksələ bilmişdi.

“Zarya Vostoka” qəzeti 1924-cü il 7 may nömrəsində yazırdı ki, “Əgər türkcə “Kommunist” qəzeti nəşrinin əvvəlki illərində çox zəif idisə, indi, demək olar ki, bütün SSRİ-də ən yaxşı qəzetlərdən biridir”.

Zəngin rəqəm və faktiki materiallara əsaslanan yeni mənbələrin ilk dəfə olaraq bizim tərəfimizdən elmi dövriyyəyə daxil edilməsi və onların hərtərəfli analizi sayəsində 20-ci illərdə “Kommunist” qəzetinin təşəkkülü və inkişafı mənzərəsi konkret faktlarla təsvir edilir.

* * *

Cəmiyyətin ictimai, mənəvi-tərbiyəvi və iqtisadi həyatında mətbuatın rolu və yeri çox böyükdür. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində sovet mətbuatının təşəkkülü prosesində “Kommunist” qəzetinin səhifələrində yerli partiya komitələri və sovet orqanlarına, onların rəhbərlərinə (bəzən adları ilə), fəhlə və kəndli müxbirlərinə, bütün oxuculara ünvanlanan çağırışlar dərc edilir, yerli təcrübənin qəzet səhifələrində geniş və hərtərəfli işıqlandırılması üçün konkret məsələlər üzrə öz düşüncə, mülahizə və fikirləri ilə bölüşmələri təklif olunurdu.

Sovet hakimiyyəti illərində qəzet minlərlə insanı öz ətrafında birləşdirmiş, onlarda gözəl gələcəyə və xoş əhvali-ruhiyyəyə inam oyatmış, ziyalılarımızın ən yaxşı nümayəndələrinin bilik və bacarığını öz ətrafında cəmləşdirmişdi. Qəzet ölkənin gündəlik həyatından geri qalmasınağa çalışırdı.

“Kommunist” qəzetinin ilk nömrəsi 1919-cu il avqustun 29-da,

cümə günü bolşeviklər partiyasının gizli mətbəəsində 4 səhifədə çap olunmuşdu. Bu nömrə, demək olar ki, bütünlüklə dünya inqilabı məsələlərinə həsr olunub və dünya zəhmətkeşlərini inqilab uğrunda mübarizədə fəhlə sinfinin qabaqcıl rolunun daha da gücləndirilməsinə çağırışlara malikdir [tarixi ədəbiyyatda “Kommunist” qəzetinin ilk nömrəsinin redaktorunun kimliyi barəsində fikir ayrılığı mövcuddur. “Kommunist” qəzetinin tədqiqatçısı C.Məhərrəmli hesab edir ki, qəzetin redaktoru Ə.H.Qarayev olmuşdur, amma bu halda fikrini təsdiqləyən hər hansı bir dəlilə istinad etmir. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının I və III cildlərində, “Azərbaycan Kommunist partiyasının tarixi oçerkləri”ndə,¹ Ruhulla Axundovun “Seçilmiş əsərləri”ndə,² “Kommunist – 50” yubiley nəşrində,³ Q.Mədətovun “Ruhulla Axundov”⁴ kitabında və s. əsərlərdə göstərilir ki, “Kommunist” qəzetinin həmin sayının redaktoru Ruhulla Axundov olmuşdur. Qəzetin ilk və sonrakı nömrələrini müqayisə etdikdə, redaktə stilinə diqqət yetirdikdə, bu nəticəyə gəlmək olur ki, qəzetin ilk redaktoru Ruhulla Axundov deyil, Əli Heydər Qarayev olmuşdur.

1923-cü il mayın 26-da Azərbaycan K(b)P MK “Kommunist” qəzetinə təklif edir ki, bütün jurnalistlər və mətbuat işçiləri barəsində MK-nın Təbliğat-təşviqat şöbəsinə ətraflı məlumat versin. “Kommunist” qəzetinin o vaxtkı redaktoru Ruhulla Axundovun imzası ilə göndərilən geniş məlumatda onun özünün keçmiş jurnalistlik fəaliyyətindən bəhs olunarkən “Zəhmət sədasi” (1917), “Bakı Şurasının əxbarı” (1918) və s. qəzetlərin nəşrində göstərdiyi xidmətləri sadalanır.⁵ Həmin yazıda Ruhulla Axundovun “Kommunist” qəzetində işləməsi və hər hansı xidməti göstərməsi barədə cüzi eyham da yoxdur. Ruhulla Axundovun keçmiş xidmətlərini bütün təfərrüatı ilə sadaladığı nöqtəyin nəzərindən çıxış edərək, eləcə də özünə və şəxsi xidmətlərinə yüksək

---

¹ Очерки истории Коммунистической партии Азербайджана. Баку: 1985, т. I, с. 429.

² Axundov Ruhulla. Seçilmiş əsərləri. Bakı: 1977, s. 4, 17.

³ Kommunist – 50. Bakı: 1969, s. 39.

⁴ Mədətov Q. Ruhulla Axundov. Bakı: Azərnəşr, 1983, s. 14.

⁵ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin yanında Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPIİSSA), f. 1, siy. 235, iş 94, v. 174, 175.

qiymət verdiyini nəzərə alaraq güman etmək olar ki, “Kommunist” qəzetində hansısa xidməti göstərmiş Ruhulla Axundov şübhəsiz, onları burada xüsusi qeyd etməli idi. Onun bunu təvazökarlıqdan etmədiyini düşünmək isə, ancaq sadəlövlük olardı. Belə ki, o, elə həmin yazıda başqa jurnalistlər haqqında tamamilə fərqli rəylə çıxış etmişdir.

Ruhulla Axundov rəsmi olaraq Əli Heydər Qarayevi yalnız 1919-cu il avqustun 20-də RK(b)P Bakı Komitəsi Bürosunun qərarı ilə “Hürriyyət” qəzetində əvəz etmişdir.¹ Beləliklə, “Kommunist” qəzetinin ilk sayının Ə.H.Qarayev tərəfindən redaktə olunduğunu güman etməyə əsas daha çoxdur.

Qəzetin müntəzəm nəşrinə 1920-ci il aprelin 30-dan başlanıldı. Rusiya Azərbaycan Cümhuriyyətini işğal etdikdən sonra bolşeviklər “Azərbaycan” qəzetinin* Kolyubakinski 37 (indiki N.Rəfibəyli küçəsi) ünvanında yerləşən redaksiya və mətbəəsini tutub, onu “Revkomun mətbəəsi” (İnqilab komitəsinin mətbəəsi) adlandırıdılar. Həmin mətbəəni 1921-ci il mayın 22-dən 4 №-li mətbəə, 1924-cü ilin avqustundan isə “III İnternasional mətbəəsi” adlandırıdılar.²

Türkcə “Azərbaycan” və rusca “Azerbaydjan” qəzetlərinin nəşri dayandırıldı, onların əvəzində əvvəlcə türkcə, 1920-ci il mayın 1-dən isə həm də rusca “Kommunist” qəzetlərinin nəşrinə başlanıldı. Qəzetin başlığında göstərilirdi ki, o Sovet Respublikası Müvəqqəti Hərbi-inqilabi Komitəsinin və Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin nəşridir. Sonralar qəzet “Azərbaycan Sovet Sosialist hökuməti İnqilab Komitəsi fəhlə, kəndli, qızıl əsgər və dənizçilər Şurasının orqanı”na çevrildi. “Kommunist” qəzeti Azərbaycan K(b)P MK Siyasi və Təşkilat Bürosunun qərarı ilə 1921-ci il aprelin 13-dən Azərbaycan İnqilab Komitəsinin (Azrevkomun) və Bakı Sovetinin, “Azərbaycan fəqərəsi” isə Azərbaycan K(b)P MK

---

¹ Bax: ARPiİSSA, f. 2, siy. 22, iş 120, v. 25-26.

* Qəzet milli hökumətin orqanı idi və Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyov qardaşlarının redaktorluğu ilə nəşr olunurdu.

² Магерамов Э.А. Газета “Коммунист” (на азерб. языке) и вопросы восстановления сельского хозяйства Азербайджанской ССР (1921-1928 гг.). Баку: Нурлан, 2004, с. 32.

və BK-nın orqanı elan edildi.¹ I Sovetlər qurultayı tərəfindən Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 1921-ci ilin mayından ləğv edilməsindən sonra Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi (AzMİK) təsis edildi və bu dövrdən “Kommunist” qəzeti Azərbaycan K(b)P MK və BK-nın, AzMİK və Bakı Sovetinin, “Azərbaycan fəqərəsi” isə Azərbaycan K(b)P MK-nın orqanı oldular və 1921-ci ilin sonlarında “Azərbaycan fəqərəsi”nin adı dəyişdirilib “Azərbaycan xəbərləri” qoyuldu, amma təxminən bir ay sonra bu qəzetin nəşri tamamilə dayandı. Belə bir vəziyyətdə “Kommunist” qəzetinin daha da qüvvətləndirilməsi qərara alındı və 1922-ci ilin yayında AHİŞ-in mətbu orqanı olan “Zəhmət” qəzeti onunla birləşdirildi, qəzetin bütün vəsaitləri “Kommunist” qəzetinə verildi. Bu qəzetlərin birləşməsi 1922-ci il iyulun 1-də həyata keçirildi.² Bununla əlaqədar “Kommunist” qəzetinin səhifələrində geniş təbliğat aparıldı.

Kağız qıtlığı ilə əlaqədar olaraq ilk vaxtlar “Kommunist” qəzeti kiçik həcmdə, 2 səhifədə, müxtəlif rəngli, üzərində çoxlu nöqtələri və kiçik cizgiləri olan aşağı keyfiyyətli bükü kağızında çap edilirdi ki, bu da nöqtə və cizgilərin sayından tam asılı olan ərəb əlifbasında nəşr olunan qəzetin oxunuşunu xeyli çətinləşdirirdi. Üstəlik həmin illərdə ərəb əlifbası ilə mətn yığan linotip maşınları yox idi, qəzetin bütün səhifələri əl ilə, boşluqlar da nəzərə alınmaqla hərf-hərf yığılırdı və bunun da nəticəsində, təsadüfən də olsa, mətndə səhvlərə yol verilirdi, sözlərin, bəzən də bütöv cümlələrin mənası dəyişirdi. Qəzetin əməkdaşları – həm jurnalistlər, həm də fəhlələr isə rusca nəşr olunan qəzetlərin işçilərinin sayından az idilər, onların aldığıları məvacib də rəsmi olaraq rusca nəşr olunan “Bakinski raboçi” və “Kommunist” qəzetlərinin əməkdaşlarının məvaciblərindən bir neçə dəfə az idi.

Qəzetin ayrı-ayrı natamam komplektləri M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxivlər İdarəsinin, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivinin, Bakı Dövlət Uni-

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 123, v. 39.

² Kommunist, 1922, 1 iyul; həmçinin bax: ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 124, v. 113.

versitetinin, Azərbaycan MEA Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kitabxanalarında, Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında, Azərbaycan MEA Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Bütün komplektlərdə onlarla nümrələr çatışmır, bəzən isə ayrı-ayrı illər üzrə nümrələr tapılmır. Qəzetin nisbətən tam komplekti Moskvada keçmiş Lenin adına kitabxanada – indiki Rusiya Dövlət Kitabxanasında saxlanılır. Qəzetin 1920-1928-ci illər üzrə bir neçə komplekti tədqiqatçı C.Məhərrəmli tərəfindən “Kommunist” qəzetinin redaksiyasında aşkar edilmiş və 1964-cü ildə Azərbaycan KP MK-nın qərarına uyğun olaraq Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasına verilmişdi.¹

---

¹ Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivi, f. 1, s. 14, iş 6215, v. 8.

REDAKTORLAR

20-ci illərin əvvəllərində “Kommunist” qəzetinin redaktorları çox tez-tez vəzifələrindən uzaqlaşdırılır, başqaları ilə əvəz edildirlər. Bu, yüksək dairələrdə mövcud olan intriqalarla, dedi-qodularla bağlı idi. Aşağıdakı cədvəldə redaktorların təyin edilməsi və işdən çıxarılması ardıcılığını canlandırmağa çalışmışıq:

Redaktorların fəaliyyəti cədvəli¹

(Məlumatlar arxiv sənədlərindən və “Kommunist” qəzetinin 1920-ci il aprel 30-dan 1928-ci il dekabrın 31-dək olan nömrələrindən götürülmüşdür. Sonrakı dövrlə bağlı konkret araşdırma aparmadığımızdan qısa məlumat cüzi düzəlişlərlə Vikipediya, habelə ayrı-ayrı redaktorlar haqqında keçmiş iş yoldaşları tərəfindən yazılmış məqalələrdən və xatirələrdən götürülmüşdür).

Adı, soyadı	Nə vaxtdan	Nə vaxtadək
Əli Heydər Qarayev	30.05.1920	19.08.1920
Ağababa Yusifzadə	20.08.1920	29.03.1921
Böyükəğa Talıblı	30.03.1921	15.04.1921
Redaksiya heyəti	18.04.1921	16.10.1921 ²
Həbib Cəbiyev	02.05.1921	02.01.1922
Əli Heydər Qarayev	03.01.1922	18.04.1922
Redaksiya heyəti	19.04.1922	18.05.1922 ³
Ruhulla Axundov	19.05.1922	19.07.1923

¹ Məlumatlar “Kommunist” qəzetinin 30 aprel 1920-ci ildən 31 dekabr 1928-ci ilə qədər olan səhifələrindən götürülüb.

² Qəzet 1921-ci il aprel 18-dən oktyabrın 16-dək “Redaksiya heyəti” imzası ilə çıxıb, lakin Azərbaycan K(b)P MK-nın siyasi və təşkilat şöbəsinin 1921-ci il mayın 2-də keçirilən iclasında göstərilir ki, “Azərbaycan fəqərəsi” və türkçə “Kommunist” qəzetinin redaktoru vəzifəsinə H.Cəbiyev təyin edilir.

³ Qəzet 1922-ci il aprel 19-dan mayın 18-dək “Redaksiya heyəti” imzası ilə çıxıb, 1922-ci il aprel 18-də isə Azərbaycan K(b)P MK Rəyasət Heyəti Ruhulla Axundovu qəzetə redaktor təyin edib.

Adı, soyadı	Nə vaxtdan	Nə vaxtadək
Həbib Cəbiyev	20.07.1923	23.07.1923
Redaksiya heyəti	24.07.1923	11.10.1923 ¹
Həbib Cəbiyev	11.10.1923	17.03.1924
Əli Heydər Qarayev	18.03.1924	09.05.1924 ²
Həbib Cəbiyev	10.05.1924	27.07.1927 ³
Redaksiya heyəti	23.07.1927	20.11.1927
Yusif Qasimov və Əhməd Triniç	21.11.1927	1931
Yunis Hacıyev	1931	1941
Rza Quliyev	1941	1944
Ağababa Rzayev	1945	1945
Əli Vəliyev	1945	1949
Rza Quliyev	1949	1953
Ağababa Rzayev	1953	1955
Xasay Vəzirov	1955	1958
İsrafil Nəzərov	1958	1963
Ağababa Rzayev	1963	1980
Rəşid Mahmudov	1980	1987
Ramiz Əhmədov	1987	1988
Cəmil Əlibəyov	1988	1990
Tofiq Rüstəmov	1990	1995
Mahal İsmayıloğlu (Sadıqov)	10/1995	04/2002

¹ Azərbaycan K(b)P MK-nın qərarına uyğun olaraq 1923-cü il avqustun 20-dən 1923-cü il oktyabrın 7-dək qəzetin redaktoru Həbib Cəbiyevi Məmməd Səid Ordubadi və Əhməd Triniç əvəz etmişlər.

² Azərbaycan K(b)P MK Rəyasət Heyəti 1924-cü il martın 17-də Ə.H.Qarayevi, 1924-cü il mayın 10-da isə H.Cəbiyevi redaktor təyin etmişdir, qəzet isə 1924-cü ilin aprelində də H.Cəbiyev tərəfindən imzalanmışdır.

³ 1927-ci ilin yazı və yayında H.Cəbiyev Almaniyada – San-Byazendə müalicə olunurdu, amma qəzet həmin dövrdə də onun imzası ilə nəşr olunurdu. Bu onu deməyə əsas verir ki, sonrakı dövrlərdə qəzetə faktiki olaraq kimin redaktorluq etdiyini müəyyənləşdirmək o qədər də asan deyil.

Adı, soyadı	Nə vaxtdan	Nə vaxtadək
Həsən Həsənov	04/2002	Bu günədək

Qəzetin birinci rəsmi redaktoru vəzifəsinə Əli Heydər Qarayev, məsul katib vəzifələrinə isə – Seyid Cəfər Cavadzadə və Nemət Bəsir Hacıyev təyin edilmişdilər.¹

Ə.H.Qarayev bir neçə dəfə fasilələrlə qəzetin məsul müdiri (redaktoru) təyin edilmiş, bəzən də Azərbaycan K(b)P MK-nın göstərişi ilə sadəcə olaraq qəzetə nəzarət etmiş, bir növ, sensor funksiyasını yerinə yetirmişdir. Çox ziddiyyətli bir şəxs olan Ə.H.Qarayev ilk vaxtlar hərbi-dövlət işləri və siyasi intriqalarla daha çox məşğul idi. Xüsusilə də M.C.Bağırovla onun arasında ordu və Dəniz limanına nəzarət üstündə barışmaz mübarizə gedirdi. Əslində burada elə maddi maraq məsələsi də var idi. Buna görə də “Kommunist” qəzetindəki iş bir qədər ikinci plana keçmişdi. Lakin o, qəzetə ikinci dəfə redaktor təyin olunduqdan sonra (1922-ci il yanvarın 3-dən mayın 18-dək) “can-başla işə qoşularaq” həm redaksiyada, həm də ümumiyyətlə jurnalistlər arasında “millətçi”ləri – Azərbaycan ziyalı-larının ən yaxşı nümayəndələrini axtarıb-tapıb, təqib etməyə başladı.

Ə.H.Qarayev sonralar da belə işlərlə məşğul olmuşdu. Məsələn, 1922-ci il martın 2-də o vaxtkı daxili işlər xalq komissarı Həmid Sultanovun “Kommunist” qəzetində “Yoxsul” imzası ilə məqaləsi dərc olunmuşdu. Məqalədə 1912-ci ildən 1922-ci ilə qədər Azərbaycandan Rusiyaya aparılan konkret məhsullar haqqında arxiv sənədlərinə əsaslanan məlumat verilirdi. Eyni zamanda göstərilirdi ki, aparılan çeşidli məhsulların əvəzində Rusiyadan Azərbaycana ərzaq məhsulları adı ilə qapısı möhürlü boş vaqonlar gətirilirmiş. Əvvəllər belə şeylərin mövcudluğundan xəbərsiz olan müəllif ümidlə bildirirdi ki, guya sovet hakimiyyəti illərində daha bu sayaq hallara yol verilməyəcək. Ertəsi gün – 1922-ci il martın 3-də Azərbaycan K(b)P MK-nın Siyasi Bürosunun xüsusi iclasında H.Sultanov bu yazısına görə tutduğu vəzifədən azad edildi və elə iclasdaca həbs olundu. Ə.H.Qarayev isə “ilan yuvası” olan “Kommunist” qəzeti

---

¹ Kommunist, 1920, 3 may.

redaksiyasını “millətçi ünsürlərdən təmizləmək” üçün növbəti tapşırıq aldı.¹

1924-cü il aprelin 18-də Azərbaycan K(b)P MK-nın ikinci katibi, 27 yaşlı gənc vətənpərvər Əyyub Xanbudaqov “Kommunist” qəzetində “Milli məsələyə dair” adlı məqalə ilə çıxış etdi və bildirdi ki, partiyanın milli məsələyə dair göstərişləri yerinə yetirilmir, əksinə Azərbaycanda milli fəhlə kadrlarının hazırlanmasının qarşısı alınır, azərbaycanlılar fabrik və zavodlarda ayrı-seçkilik nəticəsində işə qəbul edilmirlər və bununla da milli məsələ nəzərdə tutulanan 0,001%-i qədər də yerinə yetirilməyib.

Cəmi bir neçə gün sonra – 1924-cü il aprelin 27-də öz işinə başlayan XIII Bakı partiya konfransı gündəlikdəki məsələləri unudub, iki günlük işini Əyyub Xanbudaqovun “millətçiliyini” araşdırmağa həsr etdi və yenə də Ə.H.Qarayevə tapşırıldı ki, “Kommunist” qəzetinin redaksiyasında kök salmış sovet hakimiyyəti düşmənlərini – millətçiləri üzə çıxarıb tapsın.

Ə.H.Qarayev qəzetin redaktoru Həbib Cəbiyevi müəyyən müddətə tutduğu vəzifədən kənarlaşdırıb, sözün tam mənasında növbəti dəfə redaksiyanı yüksək mədəniyyətli Azərbaycan ziyalılarından təmizləməyə başladı. O, ziyalıların bir çoxunu xırda burjuaziyanın ələltisi adlandırmış, bir qismini işdən qovmuş, bir qismini isə tənbeh etmişdi. Ə.H.Qarayevin güdazına gedənlər arasında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Salman Mümtaz, Akif Səfvət, Cahangir Nağıyev, Ağababa Yusifzadə, Cəfər Cabbarlı, Mir Seyfəddin Kermanşahlı və b. var idi.

Bununla belə, Ə.H.Qarayev eyni zamanda ən məhsuldar müəlliflərdən biri idi və müxtəlif mövzularda olan yazıları ilə tez-tez qəzet səhifələrində çıxış edirdi.

Qəzetin ikinci rəsmi redaktoru Ağababa Yusifzadə olmuşdur (1920-ci il avqustun 20-dən 1921-ci il martın 29-a kimi). O, təkcə “Kommunist” qəzetinin əməkdaşları və müxbirlərinin deyil, həm də Azərbaycanın bütöv bir nəsil jurnalist kadrlarının tərbiyə edilməsi və hazırlanmasında böyük rol oynamışdır. O, eyni zamanda jurnalistika və stenoqrafiya kurslarının da direktoru idi. 1921-ci il martın sonların-

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 126, v. 65arxa.

da Ağababa Yusifzadəyə böhtan atılaraq arvadını öldürməkdə günahlandırılır və məsuliyyətə cəlb edilir, lakin xeyli sonralar bəraət alır.

Qəzetin üçüncü rəsmi redaktoru Böyükəğa Talıblı idi (1921-ci il martın 30-dan 1921-ci il aprelin 15-dək). B.Talıblı xalq ədliyyə komissarı vəzifəsinə təyin edildiyindən qəzetdən getmiş, lakin onunla əməkdaşlığını davam etdirmişdir.

Qəzetin ən populyar redaktoru Həbib Cəbiyev olmuşdur. O, 4 dəfə fəsilələrlə (1921-ci il mayın 2-dən 1922-ci il yanvarın 2-dək, 1923-cü il iyulun 20-dən 23-dək, 1923-cü il oktyabrın 11-dən 1924-cü il martın 17-dək, 1924-cü il mayın 10-dan 1927-ci il iyulun 27-dək) bu vəzifəyə təyin olunmuşdu.

Həbib Cəbiyevin sayəsində qəzet bütün sahələrdə inkişaf etmiş, respublikanın rəhbər dairələrini ona diqqət yetirməyə və onunla hesablaşmağa məcbur etmişdir. Cəbiyev cəsarətli rəhbər idi və tez-tez polemik məqalələr dərc edirdi ki, bunlar da dəfələrlə onun müəyyən müddətə işdən kənarlaşdırılmasına səbəb olmuşdur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Həbib Cəbiyev 1924-cü ilin aprelində Azərbaycan K(b)P MK katibi Ə.Xanbudaqovun məlum məqaləsini dərc etdikdən sonra “yuxarıların” intriqaçı dəstəsi – S.M.Kirov, L.Mirzoyan, Ə.H.Qarayev, D.Bünyadzadə və başqaları milli özünüdərkini inkişaf etdirilməsini istəyən Azərbaycan ziyalılarına qarşı açıq və güclü hücum keçdilər. Milli ziyalılar millətçilikdə və pantürkizmdə günahlandırılırdılar. Onlardan tələb olunurdu ki, milli vətənpərvərliyi ümumittifaq vətənpərvərliyi ilə əvəz etsinlər, ümumittifaq kosmopolitizminə keçsinlər və açıq elan etsinlər ki, onların bir ümumi vətənləri var, o da SSRİ-dir.¹

Həbib Cəbiyev 1926-cı ilin ikinci yarısından “böhtançı üçlükdən” – Levon Mirzoyan, eləcə də ona əlaltılıq edənlər Əli Heydər Qarayev və Dadaş Bünyadzadədən çəkinməyə başlayır.

Bu üçlük 1927-ci ildə müvəqqəti olaraq Mircəfər Bağırov kimi qüdrətli rəqib üzərində qələbə çaldıqdan sonra isə Həbib Cəbiyev öz millətçilik əqidəsindən tamamilə əl çəkir və “Kommunist”in səhifələrində tanınmış şair və yazıçıların, publisistlərin yazılarının dərc

---

¹ Bu barədə ətraflı bax: Стенографический отчет XIII Общебакинской конференции АКП(б). Баку: 1924.

olunması nadir hadisəyə çevrilir. Hətta, bu dövrdən etibarən Həbib Cəbiyevin özü də “təhlükəli türk millətçiliyi”nin təzahürlərindən yazmağa başlayır. İndi qəzetin bütöv səhifələri beynəlxalq mövzulara və reklamlara həsr edilir, səhifələrin nə iləsə doldurulmasına çalışılır. Hətta ən yaxşı fəhlə və kəndli müxbirlərinin, ziyalıların nümayəndələrinin yazıları qəzalar üzrə icmal şəklində dərc edilir. Tanınmış ziyalı müxbirlərin bir çoxu “Kommunist” qəzetindən soyuyub, daha ona yazı göndərmirlər. Bunlardan Murtuza Nağıyevi, Əhməd Rəcəbli, Əliağa Vahidi, Əli Vəliyevi, Əfrasiyab Bədəlbəyli və b. göstərmək olar. Bu dövr “Kommunist” qəzetinin böhranlı dövrü idi.

Lakin ehtiyatlanmaq Həbib Cəbiyevi xilas edə bilmədi. 1927-ci ilin yazında o, hücumlara məruz qaldı və bu dəfə birdəfəlik olaraq qəzetdən uzaqlaşdırıldı. Özünün, dostlarının və qohumlarının dəfələrlə Azərbaycan K(b)P MK-ya müraciətindən sonra ağır vərəm xəstəliyindən müalicə olunmaq üçün ona cüzi miqdarda vəsait ayrıldı.

Qəzetin beşinci redaktoru Ruhulla Axundov olmuşdur (1922-ci il mayın 19-dan 1923-cü il iyulun 19-dək). O, yaxşı tərcüməçi və redaktor idi, amma daha çox MK-da işləməyə meylli idi və onun MK-ya göndərdiyi çoxsaylı yazılı ərizələri bunu sübut edir.

1927-ci il noyabrın 21-dən qəzeti Yusif Qasimov və Əhməd Triniç birlikdə redaktə etməyə başladılar. Rəsmi olaraq Y.Qasimov redaktor təyin edilmişdi, əslində isə onun redaksiyadakı işi hiss olunan əhəmiyyətə malik deyildi və işin bütün ağırlığı əvvəllər qəzetin məsul katibi olmuş, indi isə redaktorun müavini təyin edilən Ə.Triniçin (təxəllüsü – “Bədi”) üzərinə düşmüşdü. Qəzeti onların hər ikisi birlikdə imzalayırdılar. Triniç əslən albaniyalı idi və İstanbulda universitet təhsili almışdı. Partiya fəallarından idi, kommunizm ideyalarına fanatikcəsinə inanırdı, sərt tədbirlər tərəfdarı idi. Öz məqalələrində ehtiyatsızlıq ucbatından cüzi qeyri-bolşevik deyimlər işlətməmiş şəxsləri tam kəskinliyi ilə tənqid edirdi və onların güdazə getmələrində günahı az olmamışdı.

Redaktorlar, bir qayda olaraq, Azərbaycan K(b)P Mərkəzi Komitəsi tərəfindən təyin olunurdular. İlk dövrlər üçün təyinatlar barədə məlumatı yalnız qəzetin öz səhifələrində tapmaq mümkündür. Redak-

torun təyin edilməsi barədə erkən dövr arxiv sənədi C.Məhərrəmli tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivində (ARPIİSSA) aşkar edilmişdi. Bu, Həbib Cəbiyevin “qəzetə məsul müdir təyin edilməsi” barədə Azərbaycan K(b)P MK-nın Siyasi və təşkilat bürosunun 1921-ci il 2 may tarixli protokoludur.¹

ARPIİSSA-də “Kommunist” qəzetinə aid saxlanılan ən erkən sənəd 1920-ci il mayın 27-si tarixinə aiddir² və ilk dəfə bu sətirlərin müəllifi tərəfindən aşkar edilərək elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir.

Azərbaycan K(b)P Mərkəzi Komitəsi və Bakı Komitəsinin rəhbər dairələrində baş verən çoxsaylı dedi-qodu və intriqalar müxtəlif səviyyələrdə tez-tez kadr dəyişmələrinə səbəb olurdu. “Kommunist” qəzetində də belə idi – 1920-ci il mayın 30-dan 1922-ci il mayın 19-dək qəzetə 8 (səkkiz ! – E.M.) redaktor təyin edilmişdir.³

Bir sıra hallarda “Kommunist” qəzeti ilə bağlı sənədlərdəki məlumatlar bir-biri ilə kəskin ziddiyyət təşkil edirdi. Bəzən, redaksiyaya təyin edilmiş redaktor təkrar təyin edilir, yaxud da redaksiyaya çatmamış, başqası ilə əvəz edilirdi. Məsələn, Azərbaycan K(b)P MK-nın Siyasi və Təşkilat bürolarının 1922-ci il yanvarın 3-də birgə keçirdikləri iclasın 1 sayılı protokolunda göstərilir ki, “Türkcə “Kommunist” qəzetəsinin müdiri Əli Heydər Qarayev, onun müavini isə M.S.Ordubadi təyin edilir”.⁴ Azərbaycan K(b)P MK-nın Təşkilat bürosunun 1922-ci il 28 yanvar tarixli iclasının 1 sayılı protokolunda, yəni ilkin təyinatdan 25 gün sonra göstərilir ki, “Türkcə “Kommunist” qəzetəsinin müdiri Ə.H.Qarayev təyin edilir”.⁵ Redaktorların dəyişdirilməsi məsələsi başqa sənədlərdə də öz əksini tapıb. Məsələn, Azərbaycan K(b)P MK Plenumunun 1923-

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 123, v. 43arxa; Маггеррамли Дж. Роль газеты “Коммунист” в культурном строительстве Азербайджана в восстановительный период, с. 7-8.

² Бах: ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 6, v. 13.

³ Kommunist, 1923, 28 aprel.

⁴ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 123, v. 43arxa.

⁵ Yenə orada, v. 73arxa.

cü il 16 mart tarixli iclasında R.Axundov redaktor təyin edilmişdir.¹

Tədqiq olunan dövrlə bağlı sonuncu dəyişdirilmə 1927-ci il iyunun 20-də Həbib Cəbiyevin tutduğu vəzifədən azad edilməsi və 1927-ci il noyabrın 19-da yeni redaktor – Yusif Qasımov və onun müavini Əhməd Triniçin təyin edilməsidir.² Bir məsələni də qeyd edək ki, protokollarda göstərilən təyinatlarla qəzetin səhifələrində redaktorların özlərinin imzaları arasında da xeyli fərq var və bu, redaktorların 1920-1928-ci illərdəki fəaliyyətləri ilə bağlı yuxarıda göstərilən cədvəldən daha aydın görünür.

---

¹ Yenə orada, iş 42, v. 1arxa.

² Kommunist, 1927, 20 noyabr; habelə bax: ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 53, v. 101, 107.

QƏZETİN VƏ REDAKSIYANIN STRUKTURU

Məhsuldar fəaliyyət göstərilməsi üçün digər atributlarla yanaşı, qəzetin strukturunun təkmilləşdirilməsinin də böyük əhəmiyyəti var idi. Bu barədə məlumatı qəzetin öz səhifələrindən, əsasən də yubiley nömrələrindən əldə etmək mümkündür.

Yubiley günlərinə xüsusi nömrələr həsr edilirdi. 1923-cü il dekabrın 30-da qəzetin 1000-ci, 1927-ci il mayın 5-də isə 2000-ci nömrəsi çapdan çıxmışdır. 18 səhifədə və rəngli nəşr olunan mininci nömrənin “İdarəmizin güzgüsü” adlanan əlavəsində qəzetin özü barədə – strukturu, redaktorları, əməkdaşları, fəhlə-kəndli müxbirləri haqqında məlumat vardır.

Azərbaycan SSR, ZSFSR və SSRİ rəhbərləri, “Rote fəne”, “Humanite”, “Pravda”, “İzvestiya”, “Zarya Vostoka” və s. bu kimi bir çox xarici və sovet nəşrləri “Kommunist” qəzetini yubiley münasibəti ilə təbrik etmişdilər.

Yubileylə əlaqədar olaraq Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyəti Azərbaycanın zəhmətkeş kütlələrinin maarifləndirilməsi sahəsindəki fəaliyyətinə görə qəzeti 1923-cü il dekabrın 2-də “Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni” ilə təltif etmişdi. Bundan əlavə, ona hökumət adından Xalq Komissarları Sovetinin vəsaitindən 10 min çervon rubl maddi yardım göstərilmişdir.¹

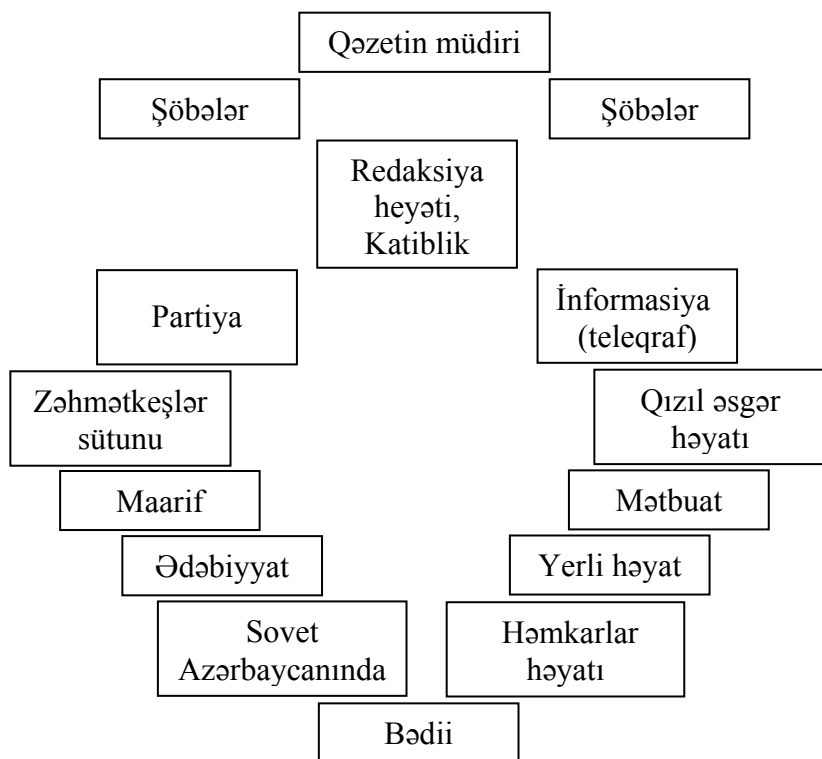
Bu sayda 1923-cü ilin on ayı ərzində alınmış və dərc olunmuş məqalələrin diaqramları, əməkdaşların və müxbirlərin və s. fotosəkiləri də çap edilmişdir.

Qəzetin 2000-ci nömrəsi 12 səhifədə çıxmışdır. Bu sayda respublikanın həyatına dair, əməkdaşların iş şəraiti ilə bağlı, eləcə də alınmış və çap olunmuş məktublar barəsində mühüm məlumatlar vardır.

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 94, v. 239; Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f. 379, siy. 3, iş 288, v. 1arxa.

1923-cü ildə “Kommunist” qəzetinin strukturu¹

Bəzən yubiley günlərində qəzetin iki nömrəsi – səhər və axşam buraxılışları çıxırdı. Məsələn, 1927-ci il aprelin 28-də 6 səhifəlik səhər, 4 səhifəlik isə axşam nömrələri çıxmışdır. Həmin saylarda əsas etibarlı ilə partiya-hökumət işçilərinin xatirələri çap olunmuşdur.

Qəzetin 11 şöbəsi var idi: partiya, zəhmətkeşlər sütunu, maarif, ədəbiyyat, Sovet Azərbaycanı, bədii, həmkarlar hərəkatı, yerli informasiya, mətbuat, qızıl əsgər həyatı, informasiya (teleqraf).

“İdarəmizin güzgüsü” adlı yubiley əlavəsində qəzetin əməkdaşları və müxbirləri haqqında da məlumat vardır. Bundan əlavə, hər il mayın 5-də – kommunistlərin mətbuat günündə redaksiyanın əməkdaşları və işçilərinin iş şəraiti haqqında məlumatlar dərc edilirdi.

¹ Kommunist, 1923, 30 dekabr.

1923-cü ildə redaksiyanın strukturu¹

Müdir (redaktor) müavini	Məmməd Səid Ordubadi
Məsul katib	Əhməd Triniç (Bədi
Katibin müavini	Akif Kazım[ov])
Redaksiya heyəti	redaktor, M.S.Ordubadi, Ə.Triniç, Hənəfi Zeynallı
Partiya şöbəsi:	
müdir	Abdulla Şərif[ov])
müavin	Neymət Bəsir (Hacıyev)
katib	Balaqədəş Mürşüd Səttaroğlu
Zəhmətkeşlər şöbəsi:	
müdir	Məmmədqulu Əlixanov
katib	Xudadad bəy Əzizbəyli(ov) ²
Qəza şöbəsi:	
müdir	Hacızadə
katib	Əliullah
Mətbuat şöbəsi:	
müdir	Əli Kərimzadə[ov])
Xarici informasiya:	
müdir	Süleyman Məlikov[zadə])
Xronika şöbəsi:	
müdir	Məmmədəli Səfərov
Rəssam	Əzim Əzimzadə
“Qızıl qələm” əlavəsinin katibi:	Əliabbas Müznib
“Əmələ darülfünunu” əlavəsinin redaktoru	Bəhram Bəhramov

Qəzetdə tərcüməçilər Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəfər Cabbarlı, Seyid Hüseyn (Sadıqzadə), Seyid Cəfər Cavadzadə (Pi-

¹ Kommunist, 1923, 5 may, 30 dekabr; 1924, 5 may; 1925, 5 may və s.

² Zəhmətkeşlər şöbəsinin katibi olan X.Ə.Əzizbəyli[ov] həm də tərcüməçi kimi işləyirdi. O, 1928-ci ildə Ruhulla Axundovun redaktəsi ilə nəşr olunmuş “Rusca-türkə lüğət”in tərtibçilərindən biri olmuşdur. X.Ə.Əzizbəyov həm də bircildlik “Azərbaycanca-rusca lüğət”in tərtibçisidir [Bakı: 1965].

şəvəri), eləcə də digər əməkdaşlar – Xəlil İbrahim[ov], A.Ağakışiyev, B[ağır].Hacızadə, [Əhməd]Hacinski, A.H.Dadaşov, Y.Yusifzadə, C[avad].Cavadlı, Əliağa Əlizadə, M.H.Mirmövsumov, Şövkət Məmmədov, Ə.P.Hüseynzadə, T.Məlikov, Hacı Səlim Səyyah (Qasımzadə), Fərhad Ağazadə, Qədir Heydərov, Əziz Nuri, Musa Şəmsəddinski, Əsəd Tahir[ov], S[ergey].İnqulov və b. da çalışırdı.

Yuxarıda verilmiş natamam siyahıdan göründüyü kimi, qəzetdə tanınmış jurnalistlər, yazıçılar, şairlər çalışırdı. Qəzetlə əməkdaşlıq edən jurnalist və publisistləri də nəzərə alsaq, belə nəticəyə gələ bilərik ki, Azərbaycan ədəbiyyatının, Azərbaycan ziyalılarının ən yaxşı və tanınmış xadimləri, hər cür təqiblərə və sıxışdırmalara baxmayaraq, bu qəzetin ətrafında cəmləşərək, onu Cənubi Qafqazın ən yaxşı qəzetinə çevirə bildilər.

1924-cü ildə Tiflisdə Cənubi Qafqaz mətbuatının sərgisi keçirildi və “Kommunist” qəzeti ən yaxşı təmsil olunmuş qəzet kimi fərqləndirildi. Bununla əlaqədar olaraq, “Zarya Vostoka” qəzeti 1924-cü il mayın 7-də yazırdı ki, “indi türkcə “Kommunist” qəzeti SSRİ-nin ən yaxşı qəzetlərindən biridir”.¹

Qəzetlə əməkdaşlıq edən dövlət xadimləri və publisistlərdən Nəriman Nərimanov, Qəzənfər Musabəyov, Həmid Sultanov, Tağı Şahbazi (Simurğ), Müseyib Şahbazov, Əliəkbər Heydərlı, Zinətulla Nuşirəvanov, Əliağa Vahid, Hacıbaba Nəzərli, Əli Nazim, Cahangir Nağıyev, Əyyub Xanbudaqov, Mahmud Xanbudaqov, Mustafa Quliyev, Əhməd Rəcəbli, Rzaqulu Nəcəfov, Ənvər Qasımzadə, Murtuza Nağıyev və b.-nin adlarını çəkmək olar. Azərbaycan ziyalılarının görkəmli nümayəndələri – Hüseyn Cavid, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə, Bəkir Çobanzadə, Salman Mümtaz Əsgərov, Ömər Faiq Nəmanzadə, Əliabbas Müznib Mütəllibzadə həmişə təqiblərə məruz qalırdılar, bununla belə, “Kommunist” qəzeti ilə tez-tez əməkdaşlıq edirdilər. Həbib Cəbiyev bəzən riskə gedərək onlarla əməkdaşlığı davam etdirir və vaxtaşırı yazılarını qəzetdə dərc etdirirdi.

---

¹ Заря Востока, 1924, 7 мая.

Qəzetdə çalışan işçilər arasında Məmməd Səid Ordubadiyə bərabəri yox idi. Gözəl yazıçı, tarixi romanlar müəllifi və şair olan M.S.Ordubadi eyni zamanda Azərbaycanın ən yaxşı publisistlərindən biri idi. “Yeni yol” qəzetinə redaktor təyin ediləndə (1922) Ordubadi hər gün, bəzən müxtəlif mövzularda yazılmış bir neçə məqalə ilə, özü də həm nəsr, həm də nəzmlə qəzetdə çıxış edirdi. M.S.Ordubadi digər qəzet və jurnallarda da tez-tez çap olunurdu. Amma, təəsüf ki, xalq arasında o, əsasən yazıçı kimi tanınır, jurnalistlik fəaliyyəti isə yalnız mütəxəssislərə – jurnalistlərə, filoloqlara bəllidir. Bu, müəyyən mənada onunla bağlıdır ki, həmin illərdə mətbuatımız indiki nəslin bilmədiyi ərəb, sonralar isə orta nəslin pis bildiyi latın əlifbası ilə nəşr olunurdu.

M.S.Ordubadi yazdığı baş məqalələrdə və felyetonlarda köhnəliyin qalıqlarına və cəhalətə qarşı mübarizə aparır, günün ən vacib məsələləri üzrə yazılar dərc etdirirdi. Onun iş günü səhər saat 8-dən axşam saat 8-ə qədər idi. Özünün 1923-cü il oktyabrın əvvəllərində AK(b)P BK-ya göndərdiyi məktublarının birində xahiş edirdi ki, iş günü 12 saat olmaqla redaksiyada saxlasınlar, təki əlavə kənar işlərdən azad etsinlər.¹

Onun yazdığı baş məqalələr, bir qayda olaraq, təxəllüslü – Məmməd Səid Ordubadi, Məmməd Səid, M.S.Ordubadi, Ordubadi, M.S. imzaları ilə, şerləri, mənzum və nəslrlə olan “Xırda felyeton”ları, “Xırım-xırda” rubrikasındakı felyetonları “Hərdəm-xəyal”, “Xır-davətçi”, “Felyetonçu” təxəllüsləri ilə çap olunurdu. Sonralar, “Yeni yol” qəzetində redaktor işləyən M.S.Ordubadi, sözsüz ki, türk dilləri arasında ən mükəmməli sayılan müasir orfoqrafiyamızın formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Redaksiyanın məsul katibinin müavini Akif Kazım da yaradıcı əməkdaşlardan idi. O, əsasən teatr və mədəniyyət, incəsənət və fəhləkəndli müxbirləri haqqında yazırdı. Yazılarını aşağıdakı imzalarla dərc etdirirdi: A.Kazım, A.Kazımov, A.Hüseynoğlu, Ayn [.ع], Ayın [.آین], Ayn Kaf [.ک.ع], Ayın Kaf [.ک.آین], K.Oğlu. Akif [عاکیف] Kazımla Əli [علی] Kərimovun ad və soyadlarındakı ilk hərflərin eyni

---

¹ ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 123, v. 64.

olması səbəbindən onları tez-tez bir-birləri ilə səhv salırlar. Lakin, bizim tərəfimizdən müəyyən edilmişdir ki, onların publikasiya mövzularının müxtəlif olması ilə bağlı hətta inisialları ilə də fərqləndirilmələri elə bir çətinlik törətmir.

Əli Kərimovun bu sahədəki fəaliyyətinin gur çağı 1923-1928-ci illərə aiddir. O, mətbuat şöbəsinin müdiri idi, respublikada mətbuatın durumu haqqında yazır, hər gün xarici (burjua) mətbuatı “Ayn Kaf” [ع.ك] imzası ilə şərh edirdi ki, bunu da Akif Kazımın imzası ilə qarışdırmaq mümkün deyil. Ə.Kərimov 1928-ci ilin sonunda “Azərnəşr”-in direktoru təyin edilir və bu dövrdən etibarən qəzet səhifələrində xarici mətbuatın şərhı rubrikası gözə dəymir.

Qəzetin tanınmış əməkdaşlarından biri də müxtəlif vəzifələrdə çalışmış Süleyman Məlikov idi. O, əsasən respublika və qəza mətbuatının durumu haqqında yazır, eləcə də qəzetin xüsusi müxbiri kimi qəzalara yollanaraq oradan partiya-həmkarlar, sosial-məişət və iqtisadi mövzularda məqalələr göndərirdi. Beynəlxalq və partiya mövzularında məqalələrini “Süleyman Məlikov”, “S.Məlikov”, qalan yazılarını isə “Əbul-hövl”, “Qəmişqulu”, “Damğa”, “Kənardan baxan”, “D.Oğlu”, “S.M.Oğlu”, “S.Məlikzadə”, “M-zadə”, “M-zadə S.”, “S.” və s. təxəllüsləri ilə çap etdirirdi.

Abdulla Şərifov partiya şöbəsinin müdiri idi. Onun Ayn [ع], Ayn.Şərifov, Ayn.Şərif imzaları bir müddət “Kommunist” qəzetində işləmiş Əziz Şərifin imzaları ilə tez-tez qarışıq salınır. Belə qarışıqlıq həqiqətən də mövcuddur, belə ki, onların hər ikisinin eyni soyadı və adlarının ilk hərflərinin eyniliyi buna səbəbdir. Bundan əlavə, onların hər ikisi publikasiyalarında eyni dərəcədə kəskinlilər, buna görə də onların imzalarını fərqləndirmək çətindir.

Balaqədəş Mürşüd Səttaroğlu partiya şöbəsinin katibi idi, redaksiyanın tapşırıqlarını can-başla yerinə yetirirdi; mənzum felyetonlar yazır və onları “B.Mürşüd Səttaroğlu”, “M.Səttaroğlu”, “B.Mürşüd”, “Mürşüd”, “Balaqədəş”, “S.Oğlu M.”, “Sam” [سام], “Təəssübkeş” və s. təxəllüsləri ilə imzalayırdı. Cəmil Məhərrəmli səhvən hesab edirdi ki, “Balaqədəş” (müəllif özü adını belə yazır – [بلا قدش], Məhərrəmlidə – Bala Qardaş – [بلا قارداش]) və “Səttaroğlu” ayrı-ayrı

müəlliflərdir.¹ Əslində isə “Balaqədəş” və “Səttaroğlu” eyni müəllifdir, o ki qaldı “Bala Qardaşa”, o, tamamilə başqa müəllifdir, soyadı isə Əliquluzadədir və “Kommunist” qəzetində çap olunmayıb.

Qəzetin ən yaxşı felyetonçularından biri Əliabbas Müznib Mütləbzadə idi. O, əsərlərini və məqalələrini Ə.A.Müznib, “Babai-əmir”, “B.Ə.”, “Mürtəd” (sonuncu təxəllüsdən Əliağa Vahid də istifadə edirdi. O, yazılarını “Hacı Əqrəb” təxəllüsü ilə də imzalayırdı) imzaları ilə dərc etdirirdi.

Həm də ədəbi əməkdaşlar sayılan tərcüməçilər də çox məhsuldar işləyirdilər. Bunlar tanınmış yazıçılar Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəfər Cabbarlı, Seyid Hüseyn, Xəlil İbrahim və başqalarıdır. Cəfər Cabbarlı əsasən “Cim” [جيم], “Cim-Cim” [جيم.جيم], “C.” [ج], “C.C.” [ج.ج], “C.Cabbarzadə”, “C.Cabbarlı” və s. imzalarından istifadə edirdi. “C.C.” imzasından bəzi hallarda Cəfər Cavadlı da istifadə etmişdir. Seyid Hüseyn Sadıqzadə yazılarını “Hüseyn Sadıq” təxəllüsü ilə imzalayırdı. Xəlil İbrahim – “X.”, “X.İ.” [يا.خ], “İ.X.” [ای.خ], “Xəlil”, “Xəlil Əlif” [لا خليل], “Xəlil Əlif-Mim” [م.لا خليل], “Əlif.X.” [خ.ا] və s. təxəllüslərdən istifadə edirdi. İmkanın məhdudluğundan digər əməkdaşlar haqqında ətraflı yazmırıq.

---

¹ A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivi, f. 1, siy. 14, iş 6215.

KADR HAZIRLIĞI

Əməkdaşlar və müxbirlər bilavasitə Azərbaycan K(b)P MK-nın rəhbərliyi altında hazırlıq keçirdilər. Bunun üçün MK-nın qərarına əsasən 1920-ci ilin mayından ölkədə olan bütün jurnalistlərin və mətbəə işçilərinin qeydiyyatına başlanıldı,¹ onların təkrar hazırlıq keçmələri üçün isə qısamüddətli kurslar və dərnlər təşkil edildi. Belə dərnlərdən biri “Kommunist” qəzetinin nəzdində təşkil olunmuşdu.² Bu dərnyə, başlıca olaraq mətbuata bilavasitə aidiyyəti olmayan xırda alverçilər və s. yazılmışdı və sonralar aydınlaşdı ki, onlar çörək və kişmiş payı almaq məqsədi ilə dərnyə yazılıbmışlar. Yeni iqtisadi siyasətə keçilən kimi onlar kursları yarımçıq qoyub getdilər.

Respublika miqyasında 3 aylıq kurslar da təşkil olunmuşdu və onların dinləyiciləri digər məsələlərlə yanaşı publisistika, qəzet informasiyası, kütlə ilə ünsiyyət formaları, qəzet təsərrüfatı, qəzetin səhifələnmə texnikası, stenoqrafiya və s. əsaslarını öyrənirdilər.³ Tanınmış jurnalistlər, publisistlər, yazıçılar və b. dinləyicilərə mühazirə oxuyurdular. Bunların arasında Üzeyir bəy Hacıbəyov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Əli Terequlov, Ağababa Yusifzadə, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Xəlil İbrahim[ov]), ər-arvad Xocamirovlar, ər-arvad Nuşirəvanovlar və b. var idi.⁴ Amma dinləyicilərin heç də hamısı çətinliklərə tab gətirmirdi. Yalnız entuziastlar axıradək tab gətirirdi. Bu kursların dinləyicilərindən Balaqədəş Mürşüd Səttaroğlu, Əbdürrəhman dayı, Paşazadə Cəlal (Mir Cəlal Paşayev) sonralar “Kommunist” qəzetində işləməyə başladılar, Şəfiqə xanım Əfəndizadə isə qəzetlə əməkdaşlıq edirdi.⁵

Publisistika yaradıcılığı yalnız 1923-cü ildə hiss olunacaq səviyyədə canlanmağa başladı. Hər bir qəzetin ətrafında müəyyən qrup fəhlə və kəndli müxbirləri cəmləşirdi. Bu toplumlarda iki cərəyan diqqəti cəlb edirdi: bir tərəfdən – bu, müxbirlərin təbii (yəni, kor-

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 41, v. 7 və s.

² Kommunist, 1921, 9 mart; 1925, 5 may.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 154, v. 45.

⁴ ARPIİSSA, iş 7, v. 137-139; ARDA, f. 57, siy. 5, iş 5, v. 1-7.

⁵ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 7, v. 138, 138 arxa.

təbii) axını, digər tərəfdən isə rəsmi fəhlə-kəndli müxbirliyi idi.

Digər qəzetlərdən fərqli olaraq yalnız “Kommunist” qəzeti fəhlə-kəndli müxbirləri üçün kurslar təşkil etmiş, onlarla müşavirələr keçirmiş, öz fəhlə və kəndli müxbirləri ilə yaradıcılıq vərdişlərinin tərbiyə olunması üçün mütəşəkkil məşğələlər keçirmişdir ki, bunun da nəticəsində həmin fəhlə-kəndli müxbirlərinin bir qismi belə fəhlə-kəndli müxbirləri dərnəklərinin rəhbərlərinə çevrilmişlər.¹ Bütövlükdə fəhlə və kəndli müxbirləri hərəkəti 1924-cü ildən daha geniş yayılmağa başladı.

---

¹ Kommunist, 1926, 5 may.

PUBLİKASIYANIN ƏSAS TEMATİKASI

Dərc olunan materiallar təsnif edilir və bir növü, qəzetdə respublika həyatının və partiyanın, dövlət və hökumət orqanlarının müxtəlif aspektlərini əks etdirən tərtibat strukturundan asılı olaraq digər yazılardan fərqləndirilirdi. Başqa qəzetlərdə olduğu kimi, “Kommunist” qəzetində də özünəməxsus rubrika və şöbələr sistemi yaradılmışdı ki, bu da həmin qəzetin başlıca vəzifələrinə daha dolğun cavab verirdi.

Hər bir rubrika da öz növbəsində bu və ya digər istiqaməti, iş sahəsini, problemin işıqlandırılmasını fərqləndirir və daha da ciddi nəzarət altına götürərək oxucunun diqqətini sisteməlik olaraq ona cəmləşdirir, təkcə ayrı-ayrı hadisələrin, ideyaların, məsələlərin praktik həlli yollarının axtarılması əlaqələrini əks etdirmir, eyni zamanda kollektiv təfəkkür və fəaliyyətin sistemliliyi və kompleksliyini geniş mənada müəyyən edirdi. Rubrikaların səciyyəsi müəyyən tematikanı özünə xas olan lazımi janrların istifadə olunması yolu ilə ritmik aparmağa imkan verirdi ki, bu da rubrikanı aparan konkret müəllifləri cəlb etməyə imkan yaradırdı. Zaman keçdikcə problemlər, mövzular, müəlliflər dəyişir, rubrikalar isə bir çox hallarda varisliyin rəmzi və daşıyıcısı kimi qalırdı.

“Kommunist” qəzetinin bir sıra daimi rubrikaları var idi. Bu rubrikalardan bir qisminin adını sadalamaq yerinə düşərdi: “Sovet Azərbaycanında”, “Partiya həyatı”, “Qəzalarda”, “Kəndə doğru”, “Pambıq cəbhəsində”, “Neft cəbhəsində”, “Həmkarlar hərəkatı”, “Zaqafqasiya Federasyonunda”, “Sovet Rusiyasında”, “Şərq ölkələrində”, “Dünya işçi hərəkatı”, “Mətbuat”, “Müxbirlərimizə”, “Maarif”, “Xırda felyeton”, “Kəndli felyetonu”, “Fəhlə felyetonu”, “Teatr və musiqi”, “Yeni yolla” (yeni əlifba haqqında), “Bibliografiya” və s.

Qəzet vaxtaşırı müəyyən konkret mövzu və istiqaməti olan əlavələr də nəşr edirdi. Bunlar aşağıdakılardır: “Fəhlə-kəndli qadın səhiyyəsi” (1921), “Əmələ darülfünunu”, “Dilimizin islahı” (1922-1923),

“Partiya həyatı”, “Qız qalası”, “Müxbirlik işi”, “Qızıl qələm”, “Məktəb” (1924), “Hökumətin əmr və qəraradları” (1925-1927), “Savadlı qızıl əsgər həyatı” (1924-1926), “Ədəbiyyat səhifəsi” (1924-1928), “Fəhlə-kəndli müfəttişliyi səhifəsi” (1926-1928), “Azərbaycan fəhlə-kəndli müxbirliyi” (1927-1928) və s.

MÖVZU SEÇİMİNDƏ QITLIQ YOXDUR

Qəzet bəzən mətnlərdə cüzi dəyişikliklər edilməklə iki nəşrdə çıxırdı və bundan asılı olaraq oxuculara yuxarıda sadalanan əlavə və səhifələrdən başqa qəzet tərəfindən nəşr olunmuş pulsuz əlavələr – o vaxtkı tələbata uyğun olaraq SSRİ rəhbərlərinin portretləri, bloknotlar, Şərq, Avropa, Asiya, Cənubi və Şimali Amerika, Cənubi Qafqaz və Sovet respublikalarının xəritələri, aylıq və illik təqvimlər, şəkilli işçi almanaxı, “M.P.Vaqif”, “Nəşat Şirvani”, “Məhəmməd Hüseyn xan Müştəq”, “Qövsü”, “Kərbəlayı İlahi Arif”, “Q.b.Zakir”, “Mirzə Şəfi Vazeh” və b. verilirdi.¹

Əgər ilk vaxtlar ölkədə sosializm quruculuğunun həyata keçirilməsindən, kənd təsərrüfatının bərpa edilməsindən, kolxozlaşdırmadan, sənayeləşdirmədən söhbət açılırdısa, 30-cu illərin ortalarından etibarən həm də “xalq düşmənlərinin”, “sinfi düşmənlərin”, “müsavətçilərin”, “trotskiçilərin” “ifşa olunmasına” geniş meydan verilirdi. Elə bu adlar altında Azərbaycanın bir çox dəyərli ziyalıları, dövlət xadimləri və məmurları, yazıçı və şairləri güdazə verildi.

---

¹ Коммунист, 1924, 27 феврал; 1927, 9 декабр; 1928, 11 декабр.

QƏZETİN MADDİ BAZASI, HƏCMİ, TİRAJİ

Məlum olduğu kimi, XX əsrin 20-ci illərində məvaciblər dərəcələr üzrə verilir. Az məvacib alanlara, eləcə də məktəblərə və kollektiv abunəçilərə qəzet böyük güzəştlər nəzərdə tuturdu. Məsələn, 6-9-cu dərəcələr üzrə maaş alanlar abunə üçün ildə 29 rubl 75 qəpik, 15-17 dərəcələr üzrə maaş alanlar üç ödənişlə 50 rubl ödəməli idilər. Kəndlilər üçün abunə üçüncü dərəcə (yəni aşağı) üzrə müəyyənləşdirilirdi. Bundan əlavə, redaksiya tərəfindən kənd təsərrüfatı üzrə nəşr olunmuş xüsusi ədəbiyyat abunəçi kəndlilərə pulsuz paylanılırdı. Təkcə 1925-1927-ci illərdə 12 adda belə kitabça çap olunmuşdu.¹ Bunlardan aqronom-alim Əhməd Rəcəblinin “Gübrələr”, “Əkin torpağı”, V.Nikolskinin “Peyinin hazırlanması”, A.P. adlı müəllifin “Pətlələri necə saxlamalı”, A.M. adlı müəllifin “İribuynuzlu heyvanlarda xəstəliklər” və s. kitabçaları pulsuz paylanılmışdı.²

Dotasiyalar ayrılan dövrlərdə qəzet abunəçilərə maya dəyərindən iki dəfə ucuz qiymətə satılırdı. Belə ki, bir aylıq komplektin əlavələrlə birlikdə qiyməti 2 rubl 86 qəpiyə olduğu halda, hətta ən yüksək maaş alanlar da 1 rubl 25 qəpikdən artıq ödəmirdilər,³ az maaş alanlar isə daha cüzi xərclə qəzetlərini ala bilirdilər. Redaksiyanın smeta kəsirləri isə müxtəlif dövlət orqanları, müəssisə və təşkilatları tərəfindən ödənilirdi.

Fəhlə-kəndli müxbirləri abunə kampaniyalarında fəal iştirak edirdilər. Onların fəaliyyətini tənzimləyən qəzet qarşılarında konkret vəzifələr qoyur və hamısını yarışa çağırırdı. Yarışların nəticələri isə qəzetin səhifələrində işıqlandırılırdı.⁴ Qəzet yuxarı orqanlar, təşkilatlar, müəssisələr qarşısında məsələ qaldırır, abunə kampaniyasına yardım göstərmələrini xahiş edirdi. Məsələn, M.S.Ordubadinin imzası ilə dərc olunan “Qəzetimizin tirajı və oxucuları” məqaləsində AzMİK, Azərittifaq, Ərzaq və Səhiyyə komissarlıqları, Azərpambıq

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 234, v. 13.

² Kommunist, 1927, 24 mart.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 234, v. 9.

⁴ Bax: Kommunist, 1923, 1 noyabr; 1924, 11 iyun və s.

idarəsi kimi yuxarı orqan və təşkilatlara müraciət edilərək xahiş olunurdu ki aldıkları məhdud saylı qəzet nüsxələri ilə kifayətlənməyib, daha artıq nüsxəyə abunə olsunlar və artıq nüsxələri qəza və dairə müəssisə və təşkilatlarına yardım kimi göndərməklə həm qəzetin kəndli kütlələri arasında yayılmasına, həm də abunənin təşkilinə kömək etsinlər. Qəzet öz ısrarlılığı sayəsində bu istəyinə nail olmuşdur.¹ Əgər 1923-cü ilin noyabrında qəzetin 4050 nüsxə tirajından 900-ü qəzalarda yayılırdısa,² 1925-ci ilin dekabrında 8800 nüsxə tirajın 4310 nüsxəsi,³ yəni tirajın təxminən yarısı qəzalara göndərilirdi. 1928-ci ildə isə tirajın $\frac{3}{4}$ -ü qəzaların payına düşürdü.

Yeri gəlmişkən, həcm və tiraj haqqında... Əgər 1920-ci ildə qəzet kiçik həcmdə 2 səhifədə çap edilirdisə, 1922-ci ildə həcmi kəskin şəkildə böyüyüb 6, 8, 12, yubiley və bayram günlərində isə hətta 18-24 səhifədə nəşr olunurdu. Qəzetin formatı da böyümüşdü. Müqayisə üçün deyək ki, o indiki “Azərbaycan” və ya “Xalq qəzeti”ndən 5 sm uzun və 2 sm enli idi. Bu formatda qəzet 1926-cı il iyulun 9-a kimi nəşr olunmuşdur.

Təmiz minimal yığım 4320 vahidə bərabər idi. Bir dəfəlik tiraj orta hesabla 1920-ci ildə 9000 nüsxə (1921-ci il fevralın 13-dək qəzetin tirajı dövlət müəssisələrinin hesabına pulsuz paylanılırdı), 1921-ci ildə – 3500 nüsxə (1921-ci il fevralın 15-dən qəzetin pullu yayıma keçməsi ilə əlaqədar olaraq tiraj kəskin şəkildə azaldı), 1922-ci ildə – 5000, 1923-cü ildə – 5500, 1924-cü ildə – 6500, 1925-ci ildə – 9500 nüsxəyə bərabər idi. 1925-ci il iyunun 8-dən etibarən qəzetin sonuncu səhifəsində tirajın miqdarı barədə məlumatın verilməsinin dayandırılması və yalnız ötəri hallarda bu və ya digər səbəbdən yarımçıq məlumat verilməsi qəzetin tirajı barədə təsəvvürlərimizi son dərəcə məhdudlaşdırdı. Yalnız 1927-ci ildə nəşr olunmuş yubiley nömrəsindəki məqalələrin birində tirajın 10 min nüsxəyə çatması haqda ötəri məlumat verilmişdi.⁴

---

¹ Kommunist, 1923, 5 may.

² ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 94, v. 237.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 234, v. 9.

⁴ Kommunist, 1927, 5 may.

NƏDƏN VƏ NECƏ YAZMALI?

Fəhlə-kəndli və partiya-hərbi müxbirləri qarşısında “qəzetin həyatımızın güzgüsünə çevrilməsi” üçün konkret vəzifələr qoyulmuşdu. Məsələn, “Qəza müxbirlərinin nəzərinə!” sütununda onlardan tələb olunurdu ki, aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirsinlər:

- xurafata və savadsızlığa qarşı mübarizə aparmaq;
- ərzaq vergisi yığımı və çöl əkin işləri sahəsində məlumat toplamaq;
- kənd təsərrüfatının yaxşılaşdırılması;
- partiya ilə əlaqə və s.

Tərxis olunub kəndə gedən hərbi müxbirlərə də konkret tapşırıqlar verilirdi. Hacı Səlim Səyyahın imzası ilə yazılmış “Hərbi müxbirlər kənddə necə işləməlidirlər?” məqaləsində deyilirdi ki, onların qarşısında çox ciddi və mühüm vəzifələr durur. Onlar qələmlərini yerə qoymamalı, şəhərliləri kənd həyatı ilə tanış etməli, kəndə gələn kimi ilk növbədə “Kommunist”, “Kəndçi qəzetəsi” və “Yeni fikir” qəzetləri ilə sıx ünsiyyət yaratmalı, abunə kampaniyasında fəal iştirak etməli, yerlərdə divar qəzetlərinin yaradılması üçün öz təcrübələrindən istifadə etməli, kəndliləri divar qəzetləri ilə əməkdaşlığa dəvət etməyə çalışmalıdırlar. Bir sözlə, hərbi müxbir öz təcrübəsindən istifadə edərək kəndli müxbiri rolunu ifa etməlidir.¹

Redaksiya kəndli müxbirləri üçün çox tez-tez nəsihətverici məqalələr dərc edirdi. Onlara izah edilirdi ki, “Xırda məsələlər barəsində qəzetə yazı göndərməyin, çünki belələrini divar qəzetlərində də yazmaq olar”. Kəndli müxbirlərinə divar qəzetlərinin daha yaxşı tərtibatı üçün əlavə üsul və metodlar barəsində məsləhətlər verilirdi.² Müxbirlərə təklif olunurdu ki, kənd həyatının ən ağır problemlərindən, kənd təsərrüfatı işlərinin gedişindən, vahid kənd təsərrüfatı vergisindən, kredit birliklərindən və s. barədə yazsınlar, klublar, qiraət komaları, kənd kooperativində ticarət və bu kimi şeylər haqqında yazmaqla kifayətlənməsinlər.³ “Ayn” imzası ilə dərc olunmuş “Nə

---

¹ Kommunist, 1924, 11 aprel.

² Kommunist, 1924, 25 aprel; 1927, 10 fevral, 25 oktyabr və s.

³ Kommunist, 1925, 10, 14 aprel; 1927, 10 fevral, 29 mart; 1928, 30 dekabr və s.

haqqında yazmalı? Qəza və kəndli müxbirlərimizə tapşırıq” adlı məqalədə təklif olunurdu ki, “kənd təsərrüfatı vergisinin gedişi və yazlarla işlərinə hazırlıqların gedişi” barəsində yazsınlar. Bunun necə yerinə yetirilməsi üsulları izah edilirdi.¹ “Adsız” (Əliəkbər Heydərlı) imzası ilə yazılmış məqalədə göstərilirdi ki, “kəndli müxbiri şəhərlə kəndin münasibətlərində əlaqələndirici həlqədir. Əgər fəhlə müxbiri şəhərdə hər addımda şəhər mədəniyyəti ilə rastlaşır və maariflənirsə, kəndli müxbirinin özü geridə qalmış savadsız kənddə mədəniyyətin və maarifin nümayəndəsi və daşıyıcısı hesab olunur. Bu mənada kəndli müxbirinin rolu daha böyükdür. Ona görə də kəndli müxbirinə daha çox diqqət yetirilməlidir”.² Onu da qeyd edək ki, əgər 1923-cü ilə kimi qəzet səhifələrində kəndli müxbirlərinə 2-3 sütun yer ayrılırdısa, 1923-cü ilin noyabrından bu bölmə tam bir səhifəyədək genişləndirilmişdir.³

Digər tapşırıqlarla yanaşı, kəndli müxbirinə tarixi əhəmiyyət daşıyan əşyaların talan edilməsi faktlarının müəyyənləşdirilməsi və qarşısının alınması üçün tədbirlər görməsi tapşırılırdı. Bu müqəddəs borcu yerinə yetirmək üçün “hər bir qəza müxbiri imkan daxilində onun şəklini fotoya aldirmalı” və ya, əgər əşya kiçik həcmlidirsə, onda həmin əşyanı alimlərə və muzeyə vermək üçün redaksiyaya göndərməlidirlər. Bununla bağlı bütün yol xərclərini redaksiya öz üzərinə götürürdü.⁴

---

¹ Kommunist, 1923, 10 aprel; 1927, 29 mart; 1928, 19 iyul, 10 oktyabr və s.

² Kommunist, 1925, 5 may.

³ Kommunist, 1923, 2 noyabr.

⁴ Kommunist, 1924, 6 iyun.

QƏZET TƏSVİRÇİLİYİ ÜSLUBUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyəti 1921-ci il noyabrın 13-də keçirilmiş iclasında “Azərbaycan fəqərəsi” qəzeti ilə bağlı “qəzetin istər məzmununun, istərsə də ifadə üslubunun yaxşılaşdırılması, xalq dilinə yaxınlaşdırılması, fəhlə və kəndlilərin anladığı, başa düşdükləri səviyyəyə gətirilməsi məqsədi ilə” qərar qəbul etmişdi.¹ Bununla və sonrakı qərarlarla əlaqədar olaraq “Kommunist” qəzeti fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkatının genişlənməsindən sonra birbaşa müxbirlərinə müraciət edərək, onlardan öz yazı üslublarını yaxşılaşdırmalarını tələb edirdi. Əvvəllər isə redaksiyaya gələn məktublar əslində redaksiya əməkdaşlarının gücü ilə məqalə halına Salınırdı. “Qəza müxbirlərinin diqqətinə. Müxbir öz yazısına diqqət yetirməlidir” başlıqlı məqalədə müəlliflərə tövsiyə edilirdi ki, qəzetdə çap olunmuş yazılarını yenidən oxusunlar və üzərində edilmiş düzəlişlərə diqqət yetirsinlər ki, bundan sonra həmin səhvləri təkrarlamasınlar. Onlara məsləhət görüldü ki, redaksiyaya göndərdikləri yazıları iki nüsxədə yazıb, birini özlərində saxlasınlar və yazıları çap olunduqdan sonra hər ikisini tutuşdurub, buraxdıqları səhvləri islah etsinlər, köhnəlmiş qəliz ərəb və fars sözlərindən imkan daxilində az istifadə etsinlər. “Kommunist” qəzeti bununla heç də “redaksiyanın işinin yüngülləşdirilməsi məqsədinin güdülmədiyini” nəzərə çatdırır və bildirirdi ki, “əsas məqsəd vahid qəzet ifadə-təsviri üslubunun”² yaradılmasıdır.

Yuxarı partiya instansiyalarında və ayrı-ayrı mətbuat vasitələrində türk dilinin anlaşılmazlığı barədə haray-həşirin qaldırılması məhz bu dövrə təsadüf edir. Qərribə də olsa, bu harayı qaldıranlar həmin dili bilməyən qeyri-azərbaycanlılar idi. N.Nərimanovun “köçəri quşlar” adlandırdığı belə adamlara harada aş, orada baş olan intriqan Levon Mirzoyan istiqamət verirdi.³ Məsələn, 1920-ci il sentyabrın 16-da Azərbaycan K(b)P MK-nın təşkilat bürosunun iclasında çıxış

¹ ARDA, f. 379, siy. 3, iş . 8a, v. 2.

² Kommunist, 1924, 16 may.

³ ARPiİSSA, f. 1, siy. 74, iş 120, v. 134.

edən L.Mirzoyan bəyanat vermişdir ki, “müsəlman nəşrləri... bizim üçün anlaşılmaz yarıərəb dilində çıxır”¹ (bu mövzuda məsələ bir neçə dəfə də dilimizi bilməyən və ara qarışdırmaqda mahir olan S.M.Kirov tərəfindən qaldırılmışdır). Azərbaycan K(b)P MK və BK-da işə keçən L.Mirzoyan bu məsələni bir neçə dəfə qaldırmışdır, hərçənd özünün etiraf etdiyinə görə, o, “türk dilini bilmirdi”.² Çox güman ki, bu kampaniyanın başladılmasında məqsəd Azərbaycan dilini məişət ünsiyyəti vasitəsinə çevirmək, onu Azərbaycan klassik ədəbiyyatından, öz köklərindən ayırmaq idi. Bu sayaq primitiv, düşük “dilçi ekspertlərə” cavab olaraq “Kommunist” qəzeti Ə.Bədinin (Triniç) imzası ilə yazdığı “Mətbuatımızın vəzifələri” baş məqaləsində bildirirdi ki, “türk dilinin anlaşılmazlığı barəsində çoxlu spekulativ danışqlar aparılır. Özü də bu məsələni elə adamlar qaldırırlar ki, onlar bu dil haqqında heç nə bilmirlər. Onlar bircə şeyi bacarırlar: ucadan qışqırır “Karaul!” deyər çağırmağı”. Əslində isə burada qorxulu heç nə yoxdur. Bizim qəzetin dilini əvvəllər nəşr olunan “İrşad”, “Şəlalə”, “Açıq söz” və s. qəzetlərin dili ilə müqayisə etmək tamamilə kifayətdir.³ Bizim qəzet dilimizin inkişaf səviyyəsini görməmək mümkün deyil.

---

¹ Bax: ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 129, v. 10arxa, 19 və s.

² Nəriman Nərimanov. Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair. Bakı: 1992 // http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_460/N_376.pdf

³ Kommunist, 1923, 14 sentyabr.

FƏHLƏ-KƏNDLİ MÜXBİRLƏRİ HƏRƏKATI

Qeyd etdiyimiz kimi, Rusiyada başlanmış fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkatı tədricən Azərbaycanda da yayıldı. Belə ki, 1921-ci ilin yanvarından Bakıda Petroqradda və Moskvada olduğu kimi yerli və şəhər ədəbi heyətləri yaranmağa başladı.¹ Amma bu hərəkat çox tez söndü. Fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkatının yeni dalğası 1923-cü ildə gücləndi. O zaman qəzetlərin nəzdində fəhlə müxbirləri kursları təşkil olundu. Bu sahədə daha çox planauyğun iş yalnız “Kommunist” qəzeti tərəfindən aparılırdı.²

Kəndli müxbirləri hərəkatını daha mütəşəkkil miqyasda aparmaq məqsədi ilə 1923-cü ilin iyulunda qəzetin təşəbbüsü ilə respublika kəndli müxbirlərinin konfransı çağırıldı və bir sıra qəzaların nümayəndələri burada yaxından iştirak etdilər. İştirakçıların bütün yol xərclərini qəzet öz üzərinə götürmüşdü.³ “Kommunist” qəzetini bu konfransda kəndli müxbirləri Əhməd Əhmədov (Göyçay), Məbud İmamverdiyev (Nuxa – Şəki), Balacayev (Zaqatala), Qasimov (Şəmkir), Əfəndiyev (Ağdaş), Qulam Axundov (Şuşa), Səfər Məmmədov (Qazax), S.Qasimov (Quba), Səfərəli Məmmədov (Salyan) təmsil edirdilər.⁴ Konfrans başa çatdıqdan sonra kəndli müxbirləri zavod və mədənləri gəzməş, “Kommunist” qəzetinin işi ilə tanış olmuşlar.⁵

“Kəndlilər” adlı məqalədə qəzet yazırdı ki, “kəndli müxbirləri kəndlərə getməli, kəndlilərlə yaxınlaşmalı, onların ehtiyaclarını görərək aşkar etməlidirlər. Çünki kəndli əlində məktub gəlib kəndli müxbirlərini axtarmayacaq”.⁶

“Kommunist” qəzeti nəzdində fəaliyyət göstərən dinləyicilər kursunda mühazirələr oxumaq üçün əvvəlcə qəzetin əməkdaşları cəlb

---

¹ Правда, 1921, 10 сентября; Бакинский рабочий, 1921, 8 мая; АРПІІССА, ф. 1, сіу. 235, іш 7, в. 137-138агха.

² Kommunist, 1926, 5 may.

³ Kommunist, 1923, 10 iyul.

⁴ Kommunist, 1923, 3 iyul; АРПІІССА, ф. 1, сіу. 235, іш 94, в. 27.

⁵ Kommunist, 1923, 10 iyun, 3 iyul, 31 iyul.

⁶ Kommunist, 1924, 5 may.

edilmiş,¹ Rusiya K(b)P MK-nin “Hazırda yeni qəzet işçiləri kadrlarının hazırlanması bizim milli mətbuatın ən aktual vəzifəsidir” 30 may 1925-ci il tarixli göstərişindən sonra filoloq alimlər, dilçilər, jurnalistlər mühazirə oxunuşuna səfərbər edilmişdilər,² Onların arasında fəallığı ilə seçilən Bəkir Çobanzadəni, Məhəmmədhəsən Baharlıni (Vəliyev), Əliəkbər Heydərlini, Həbib Cəbiyevi, Məmməd Səid Ordubadını, Böyükağa Talıblını, Vəli Xulufunu, Əli Kərimovu, Abdulla Şərifovu, Zinətulla Nuşirəvanovu, Salman Mümtazı, Əhməd Triniçi (Bədi) və b. xüsusilə qeyd etmək istərdik.³

Qəzet öz xüsusi müxbirlərinin vasitəsi ilə yerlərdə fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkətinin yaranması və genişlənməsini dəstəkləyirdi. Bu sahədə pioner olanlardan biri qəzetin Şəki müxbiri Məbud İmamverdiyev idi və o, başqaları üçün də nümunə oldu.⁴ Onun rəhbərliyi ilə 1924-cü ilin fevralında Şəkiddə “Kommunist” və “Bakinski raboçi” qəzetlərinin qəza müxbirlərinin ilk müşavirəsi keçirildi. “Mətbuatın əhəmiyyəti haqqında və kəndli müxbirlərinin vəzifələri”, “İşçi qəzetində nədən və necə yazmalı”, “Kəndli müxbirlərinin təqibi və müdafiəsi haqqında” və s. mövzularda məruzələr edildi.

Kəndli müxbirlərinin işini və onların müdafiəsini əlaqələndirmək üçün Məbud İmamverdiyevin sədrliyi və üç kəndli müxbirinin – Tağıyev, Allahyarov və Rəhimzadənin üzvlüyü ilə kəndli müxbirləri bürosu təşkil edildi.⁵

Az sonra başqa qəzalarda da “Kommunist”, “Bakinski raboçi”, “Kəndli qəzetəsi” müxbirlərindən ibarət bürolar yaradılmışdı. “Kommunist” qəzetini həmin bürolarda: Ağdamda – Həsənəli Rüstəmzadə, Ağdaşda – İbrahim Xəlil Səfərəlizadə, Göyçayda – Əhməd Əhmədov, Gəncədə – Əli Razi Şəmçizadə, Zaqatalada – Rəsul Hacıxanov, Qazaxda – Səfər Məmmədov, Karyagində (Füzuli rayonu – E.M.) – Şirvan Sadıxov, Lənkəranda – Səfər Məmmədli, Naxçıvanda – Məm-

---

¹ Kommunist, 1923, 12 oktyabr.

² ARPISSA, f. 1, siy. 235, iş 154, v. 44.

³ ARPISSA, f. 1, siy. 235, iş 154, v. 43; Kommunist, 1925, 25 iyun; 1927, 1 sentyabr və s.

⁴ Kommunist, 1923, 12 oktyabr, 9 noyabr.

⁵ Kommunist, 1924, 25 aprel.

məd Rəsizadə, Tovuzda – Qasım Məmmədzadə, Şamaxıda – Məmməd Abbaszadə, Şəmkirdə – Hüseyn Nemətov, Salyanda – Məmməd Səfərli, Şuşada – Qulam Axundov, Bakı qəzasında – Paşa Mehdizadə təmsil edirdilər.¹

Tədrisən bütün qəzalarda kəndli müxbirlərinin sayı artmağa başladı, özü də o qədər artdı ki, onların haqqında məlumat statistik xarakter almağa başladı. Konkret adların sadalanmasına gəldikdə isə yalnız qəzetin ən fəal xüsusi müxbirlərinin adlarının çəkilməsi ilə kifayətlənməli oluruq: Göyçayda – Əbil Ucarlı, Gəncədə – Əli Razi Şəmçizadə, Ayn [Ə] Abdullahəyev, Şuşa və Tərtərdə – Qulam Axundov [zadə]), Salyanda – Tağı Musayev, Zərdabda – Əbülhüseyn Zərdabi, Qubada – Səfər Aşurlu, Cəbrayılada – H.Ə.Rəhimzadə, Bakı rayonlarında – Almas[zadə] İldırım (sonralar tanınmış şair – İrana, oradan isə Türkiyəyə mühacirət etmişdir – E.M.), Məmməd Əmənullazadə, Hilal Turanlı, Müseyib Dadaşov, Yunis Hacıyev (sonralar “Kommunist” qəzetinin redaktoru olmuşdur), Mikayıl Abdullahəyev (sonralar xalq rəssamı), Hafiz Mirzəzadə, Ağasəlim Manaflı, “Kırmılı” və b.

“Kommunist” qəzetinin 1924-cü il avqustun sonlarına Bakıda 57, şəhər rayonlarında 197 fəhlə müxbiri, qəzalarda isə 63 kəndli müxbirləri var idi (hesablamalar bizimdir – E.M.).² Qəzetdə fəhlə-kəndli və partiya-hərbi müxbirlərin tam sayı 317 nəfər idi. Müqayisə üçün deyək ki, həmin dövrdə “Bakinski raboçi”nin – 117, “Kəndli qəzetəsi”nin – 144, “Yeni yol”un – 25, “Trud”un – 100 (hesablamalar bizimdir – E.M.) müxbiri var idi.³ 1925-ci ildə “Kommunist” qəzetinin 438 müxbiri var idi ki, bunların da 292-si fəhlə müxbiri, 133-ü kəndli müxbiri idi. Həmin müxbirlərdən 7 nəfəri qadın idi.⁴

Əgər 1924-cü ildə redaksiya fəhlə-kəndli müxbirlərindən hər ay 190-200 məktub alırdısa, 1925-ci ildə bu rəqəm 500-750 arasında

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 158, v. 69-71.

² ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 158, v. 38, 39 (hesablama bizimdir – E.M.).

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 158, v. 37-43 (hesablama bizimdir – E.M.).

⁴ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 234, v. 3-4.

olmuşdur.¹ 1926-cı ildə 350 fəhlə müxbiri, 500-dən artıq kəndli müxbiri qəzetlə əməkdaşlıq edirdi və onlardan hər ay orta hesabla 1200-1300 məktub alınırdı. 1927-ci ildə isə təkcə kəndli müxbirlərindən hər gün orta hesabla 70-100 məktub alınırdı; 668 fəhlə müxbiri, 850 kəndli müxbiri qəzetlə daimi əməkdaşlıq edirdi.²

1925-ci ilin noyabrından 1926-cı ilin aprelinədək, yəni cəmi 6 ay ərzində “Kommunist” qəzetinin səhifələrində 18820 (!) korrespondensiya dərc olunmuşdu.³

1922-ci ildə qəzetdə qəzalardan göndərilmiş 116 kəndli müxbiri yazısı, 1923-cü ildə isə 74 kəndli müxbirinin 404 yazısı çap olunmuşdu.⁴ Əgər 1923-cü ilin ikinci yarısında (6 ay ərzində) fəhlə-kəndli müxbirlərindən 4160 məktub alınmışdısa, təkcə 1927-ci ilin 4 ayı ərzində 10060 məktub alınmışdı.⁵

Fəhlə-kəndli müxbirləri yazılarını öz adları və ya o dövrlərdə qəbul olunduğu kimi təxəllüsləri ilə imzalayırdılar. Bu təxəllüslərin bir qismi C.Məhərrəmli tərəfindən müəyyənləşdirilmişdir. “Kommunist” qəzetinin ilk fəaliyyət göstərdiyi illərdə burada çalışan hörmətli mətbuat xadimimiz Qulam Məmmədli ötən əsrin əvvəllərindən 70-ci illərinədək bir dövrü əhatə edən zaman üçün Azərbaycan mətbuatı üzrə təxəllüslərin dəqiqləşdirilməsi sahəsində çox böyük iş görmüş və nəticələrini 1977-ci ildə “İmzalar” adlı kitabda çap etdirmişdir.⁶ İmzaların bir qismi də bizim tərəfimizdən müəyyənləşdirilmişdir.

Respublikada fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkətinin daha da genişləndirilməsində “Kommunist” qəzetinin redaktoru Həbib Cəbiyevin təşəbbüsü ilə çağırılmış I Azərbaycan fəhlə-kəndli müxbirləri qurultayının həlledici rolu olmuşdur. O, əvvəlcə Azərbaycan K(b)P MK-də mətbuat nümayəndələrinin müşavirəsini keçirmiş, qurultaya hazırlıq görmüşdü. Qurultaya hazırlıq müşavirələri Ruhulla Axundovun ümumi sədrliyi ilə 1924-cü il iyunun 18-də keçirilmiş və qərara

---

¹ Kommunist, 1925, 5 may.

² Kommunist, 1927, 30 aprel, 5 may.

³ Kommunist, 1926, 5 may.

⁴ Kommunist, 1925, 5 may.

⁵ Kommunist, 1927, 5 may.

⁶ Bax: Məmmədli Qulam. İmzalar. Bakı, Azərnəşr, 1977.

alınmışdı ki, qurultay sentyabrın 15-dək çağırılsın. Triniç, Rəhmanov, Şahbazov, Çaqın və Qepşteyndən ibarət 5 nəfərlik büro yaradılmışdır.¹ 19 bənddən ibarət tezislər hazırlanmışdı.² Qurultay 1924-cü il oktyabrın 2-dən 6-dək keçirilmişdir. Qurultayda 250-dək nümayəndə iştirak etmişdi.³ Nümayəndələrin yarısından çoxu qəzaların payına düşürdü.

Fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkəti barədə İ.Ə.Eminbəyli məruzə etmişdi.

Qurultay aşağı təşkilatlara tövsiyə edirdi ki, yaşlı bitərəf kəndlilər, xüsusilə də yoxsulları və muzdurları kəndli müxbirləri sıralarına qəbul etsinlər.

Kəndli müxbirlərinin savadını artırmaq məqsədi ilə təklif olunurdu ki, divar qəzetlərinin və mərkəzi və qəza qəzetləri redaksiyalarının nəzdində dərnəklər təşkil edilsin.⁴ “Kommunist” qəzeti redaksiyasında “Stalin adına klub” dərnəyi təşkil olunmuş, onun şəhər rayonları üzrə bölmələri yaradılmışdır.⁵ Müxbirlər müsəlmanların istirahət günü olan cümə günlərində toplaşırdılar. Qəzalarda da belə dərnəklər yaradılmışdı. Həmin dərnəklərdə fəhlə-kəndli müxbirlərinə insanlarla ünsiyyət yaratmaq qabiliyyəti, həssaslıq öyrədilirdi. Onlara nədən və necə yazmağı, materialı necə əldə etməyi öyrədirdilər.

Təklif olunurdu ki, bir yazıda yalnız bir mövzu əhatə olunsun, dürüst məlumatlara əsaslanılsın, ara sözlərinə inanıb, qələmə əl atmasınlar.⁶

Qurultay fəhlə-kəndli müxbirlərinin yerli və partiya təşkilatları tərəfindən törədilən təqib və özbaşınalıqlardan müdafiə olunması məsələsinə xüsusi diqqət yetirdi. Bunun üçün Fəhlə-kəndli müxbirlərinin Azərbaycan bürosu yaradıldı və onun Rəyasət Heyəti seçildi. “Kommunist” qəzetindən büroya Səfər Məmmədli (Lənkəran), Rəyasət Heyətinə isə Əziz Nuri, Məmmədqulu Əlixanov (Azərbaycan

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 158, v. 10; siy. 74, iş 138, v. 21: Kommunist, 1924, 22 iyun.

² ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 94, v. 45-47.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 158, v. 16; Kommunist, 1924, 14 oktyabr.

⁴ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 202, v. 28-30.

⁵ Kommunist, 1925, 25 iyun; 1927, 6 aprel.

⁶ Kommunist, 1925, 13 may.

bürosunun katibi), Abdulla Şərifov daxil oldular.¹

Qəzetin səhifələrini təsadüfi – xaltura materiallarından xilas etmək, eləcə də fəhlə-kəndli müxbirlərində sərbəstliyi tərbiyə etmək məqsədi ilə klubun nəzdindəki dərnəklərdə onların məruzələri dinlənilirdi. Məsələn, fəhlə müxbiri Əhməd Bədəlzadənin “Türk işçi mətbuatının tarixi” və Qasım Tahirin “Hamilik məsələləri” məruzələri dinlənilmişdi.²

Moskvada fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkətini daha da inkişaf etdirmək üçün 1924-cü ilin dekabrında “Pravda” və “Raboçi korrespondent”in nəzdində fəhlə-kəndli müxbirlərinin II Ümumittifaq müşavirəsi çağırıldı. Bu müşavirəyə Leninin bacısı M.İ.Ulyanova rəhbərlik etdiyindən, ona xüsusi diqqət verilirdi. “Naməlum” səbəblərdən müşavirədə təmsil olunmaq üçün “Kommunist” qəzetinin nümayəndələrinə yer verilməmişdi. M.İ.Ulyanovanın şəxsi köməkliyi ilə “Kommunist” qəzetinə təmsil olunmaq üçün xüsusi yer ayrıldı və fəhlə müxbiri Əziz Nuri müşavirənin rəyasət heyətinə seçildi.³

Qəzetin həm birlikdə, həm də ayrı-ayrılıqda, bəzən də qəzalar üzrə müşavirə və konfranslarının keçirilməsi ənənə halını aldı.

Qəzet qəza müxbirləri üçün zona müşavirələri də təşkil edirdi.⁴ Məsələn, 1927-ci il aprelin 21-də Poylu-Dərbənd dəmiryolu xətti boyunca yerləşmiş qəzaların kəndli müxbirlərinin konfransı keçirilmişdir. Burada divar qəzetlərinin sərərgisi də təşkil olunmuşdu.

Hələ 1921-ci il fevralın 21-də kəndli müxbirlərinin fəaliyyətini gücləndirmək məqsədi ilə Azərbaycan K(b)P MK qəza partiya komitələrinə və qəzetlərin redaksiyalarına təsdiq olunmuş təmimnamə göndərilmiş və tələb olunmuşdu ki, kəndli müxbirlərini yerli inzibati və digər ünsürlərin hədə və təzyiqlərindən qorusunlar.⁵ Bundan əlavə, qəza işçilərinə kömək məqsədi ilə 4 mühazirədən ibarət – 1) “Kəndli müxbirləri və onların əsas vəzifələri haqqında”,

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 158, v. 34-51.

² Kommunist, 1925, 10 aprel.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 270, v. 203; Pravda, 1924, 6 dekabr.

⁴ Kommunist, 1926, 16 may, 26 may və s.

⁵ Bax: ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 158, v. 2-7.

2) “Kəndli müxbirlərinin təşkilat məsələləri haqqında”, 3) “Tərbiyə işləri və təqiblərdən müdafiə haqqında”, 4) “Divar qəzetləri haqqında” – “Kəndli müxbirləri hərəkəti üzrə mühazirələr konspekti” nəşr etmişdi.¹

Ümumittifaq fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkətinin aparıcı təşkilatçılarından olan “Pravda” qəzeti redaksiyasının katibi M.İ.Ulyanovanın 1926-cı il martın 7-də Bakıya gəlməsi Azərbaycan fəhlə-kəndli müxbirləri üçün böyük hadisəyə çevrildi. Müxtəlif səviyyələrdəki çoxsaylı görüşlər və çıxışlardan sonra M.İ.Ulyanova martın 10-da 500 nəfərdən artıq fəhlə-kəndli müxbirlərinin iştirak etdiyi müşavirədə çıxış etdi və III Ümumittifaq fəhlə-kəndli müxbirləri müşavirəsində həll ediləcək əsas vəzifələrdən danışdı.²

1927-ci ilin əvvəllərində respublikanın müəssisə, təşkilat və kəndlərində 900-dək divar qəzeti, 10 minədək fəhlə-kəndli müxbirləri nəşri və divar qəzeti, 160-dək fəhlə-kəndli müxbirləri dərnəyi var idi.³

Fəhlə-kəndli müxbirlərinin sıralarının sürətlə artması və həmin dövrdə partiya və dövlət məmurlarının onları ifşa və tənqid edən müxbirləri açıq təqib etməkdən çəkinmələri onu bildirir ki, o illərdə fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkətinin inkişafı üçün kifayət qədər əlverişli şərait yaradılmışdı.

Respublika partiya təşkilatları fəhlə-kəndli müxbirləri ilə işin təkmilləşdirilməsinə və onların hərəkətlərinin genişləndirilməsinə diqqət yetirirdilər. Məsələn, Azərbaycan K(b)P BK-nın 1927-ci il 30 mart təqdimatı ilə Azərbaycan K(b)P MK Rəyasət Heyəti aprelin 12-də Azərbaycanda fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkəti məsələləri üzrə konkret təkliflər olan qərar qəbul etmişdir. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatına tapşırılmışdı ki, türk dilində müvafiq ədəbiyyatın nəşrini təşkil etsin.

---

¹ Kəndli müxbirlik hərəkəti üzrə mühazirələr konspekti. Bakı: 1925.

² Kommunist, 1926, 12 və 15 mart.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 217, v. 108.

KƏNDƏ DOĞRU

O dövrün ən mürəkkəb və çətin məsələlərindən biri dövrü mətbuatın kənd yerlərinə çatdırılması idi. Bu məsələ o qədər ciddi idi ki, onun həlli qəzetlərin imkanları xaricində idi. “Kommunist” qəzeti Ə.Bədinin imzası ilə yazılmış “Növbəti vəzifələrimiz” məqaləsində göstərirdi ki, “bu gün əsas çatışmazlıqlarımızdan biri kəndlilərlə normal əlaqənin olmamasıdır. Ona görə də poçt işçilərinin qəzaların mərkəzdən uzaq olması izahatlarını ciddi qəbul etmək olmaz. Bu səbəb deyil. Poçt işçilərini işdə fəaliyyətə gətirmək lazımdır”.¹

Həm poçt işçiləri, həm də yerli hakimiyyət nümayəndələri bəzən elə hərəkət edirdilər ki, onları mübaliğəsiz cinayətə bərabər saymaq olar. Məsələn, Quba qəzasının Rustov İcraiyyə Komitəsi sovetinin sədri Əsədulla Cəfərzadə milisin köməyi ilə abunəçilər üçün nəzərdə tutulan qəzetin alverçilərə və dükançılara satışını təşkil etmişdir.²

Hətta Bakı kəndlərinə qəzet gec, bəzən həftədə bir dəfə çatdırılırdı.³ Bəzi yerlərdə qəzetin çatdırılması o qədər pis təşkil olunmuşdu ki, abunəçilər qəzetin 50-60 nömrəsini birdən alırdılar. Məsələn, Quba qəzasının Xudat dairəsində, Göyçay qəzasında və başqa yerlərdə qəzet pudlarla yığılır və dükanlara göndərilirdi. Bunun əsas səbəblərindən biri Azərbaycanda poçt-teleqraf sisteminin son dərəcə pis təşkil olunması və respublika rəhbərliyinin belə “xırda” işlərlə maraqlanmağa imkanının olmaması idi.⁴

1924-cü ildə Azərbaycanda 55 poçt-teleqraf müəssisəsi, 1 teleqraf və 1 yardımçı idarə, cəmi 57 müəssisə var idi. Müqayisə üçün deyək ki, həmin dövrdə qonşu Gürcüstanda 164 poçt-teleqraf müəssisəsi var idi.⁵ Ona görə də qəzetlər şimal rayonlarına (Quba, Qusar) 4-5 gün gec, cənub (Biləsuvar, Lerik) rayonlarına isə ən yaxşı halda 6-8 günə və ya daha gec müddətə çatdırılırdı. Respublikanın ən ucqar bölgələri haqqında danışmağa isə dəyməzdi. Bu məsələnin həlli üçün

---

¹ Kommunist, 1923, 5 may.

² Kommunist, 1925, 8 iyun.

³ Kommunist, 1923, 12 aprel.

⁴ Kommunist, 1927, 7 mart.

⁵ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 142, v. 142 arxa.

ümumdövlət səviyyəsində iş görmək lazım idi. ZaqMİK, AzMİK və Azərbaycan K(b)P MK-nın köməkliyi ilə 1925-ci ildə qəzalarda 69 yeni oturaq poçt şöbəsi açıldı və yalnız bundan sonra kəndli müxbirlərin yaxından köməkliyi sayəsində vəziyyət bir qədər yaxşılaşdı.¹

“Kəndə doğru” çağırışı ilə bağlı bir məsələni də qeyd etməyi özümə borc bilirəm. Bütün Azərbaycan qəzetlərində bütöv səhifələri əhatə edən bu başlıqlı yazıların məqsədi Azərbaycan kəndlilərinin Bakıya gəlişinin qarşısını almaq idi. Hətta Bakının şəhərə girəcək yollarında komsomolçulardan təşkil olunmuş drujinaçı dəstələr növbə çəkirdi. Onlar şəhərə gələnləri “kənd təsərrüfatını bərpa və inkişaf etdirmək üçün” geri qaytarırdılar. Amma başqa xalqlardan olanlar, başqa respublikalardan gələnlər məmnuniyyətlə şəhərə buraxılırdı. Məqsəd milli fəhlə kadrlarının yetişməsinin qarşısını almaq idi. Bu məsələ ilə bağlı hətta Azərbaycan KP MK-nın ideologiya üzrə milli ruhlu katibi Əyyub Xanbudaqovun yuxarıda adı çəkilən “Milli məsələyə dair” məşhur məqaləsi də “Kommunist” qəzetində çap olunmuşdur. Nəticə bütün vətənpərvərlər üçün acınacaqlı oldu. Əyyub Xanbudaqov vəzifədən uzaqlaşdırıldı, “millətçi” kimi damğalandı və sonda repressiya olundu, “Kommunist” qəzetində isə növbəti “təmizləmə işləri” aparıldı.

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 142, v. 120; iş 138, v. 142-143; ARDA, f. 379, siy. 3, iş 171, v. 59 arxa; Заря Востока, 1924, 12 сентября.

QƏZETDƏ DƏRC OLUNAN MATERIAL – RƏSMİ SƏNƏDDİR

Bütün qəzetlərin redaksiyalarına tapşırılmışdı ki, çap edilməyən yazıların səbəblərini imkan daxilində izah edə biləcək xüsusi rubrika yaratsınlar.¹ “Kommunist” qəzeti bu üsuldən hələ 1923-cü ildən istifadə edirdi. “Poçta qutusu” və “Cavablarımız” rubrikalarında yazıları dərc olunmayan müəlliflərə bunun səbəbi qısaca izah edilirdi. Məsələn, “Kommunist” qəzetinin 1923-cü il 16 may tarixli nömrəsində yazılırdı: “Yoldaş Şamilova: Sizin tamamlanmamış məqaləniz üç müxtəlif mövzunu – kooperativləri, torpaq işini və kəndlilərin həyatında iqtisadi siyasəti əhatə edir. Əgər yazılarınızı hər sahə üzrə ayrıca yazsanız və yazılarınızı tamamlasanız, dərc edərək”.² Başqa yazı: “Cavanşirdə – Yulduza: Sizin yazı imzasız olduğundan (yəni müəllifin soyadı, adı və ünvanı olmadığından) dərc olunmayacaq”.³

Məktublar bəzən təkrarçılığa, faktların olmamasına, yubanmasına, əsassızlığına və ya ictimai maraq kəsb etmədiyinə görə çap olunmurdu.

Təbii ki, bu və ya digər səbəbdən yazıların çap olunmaması fəhlə-kəndli müxbirlərinin fəallığının inkişafına müəyyən dərəcədə mənfi təsir göstərirdi. Müxbirlərin bir çoxu hətta redaksiyadan küsür və yazmaqlarına xitam verirdilər. Qəzet fəhlə-kəndli müxbirlərinin incikliklərinə yumorla yanaşır, onları yenidən ruhlandırmağa çalışır və əməkdaşlığı davam etdirməyə çağırırdı. Bəzən küsmüş müxbirlərə bayatılar, felyetonlar və şerlər həsr edirdilər. Məsələn:

Bundan sonra şu “Kommunist” qəzetəsinə bir xəbər
Yazmamağa and içmişəm, söz vermişəm özümə.
Nə barədə yazıramsa, düzəldib çap edirlər,

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 217, v. 89, 107-111.

² Kommunist, 1923, 16 may.

³ Kommunist, 1924, 8 iyun.

Yazdığımı çap etmirlər, baxmayırlar sözümə.¹
Və ya:

Demək bizdən küsmüsən, ay təcrübəsiz əməkdaş,
Əbəs, əbəs. Bu hərəkət yakışarmı heç sana?
Kəmsavadsan, yazdıqların düzəlməzsə, a yoldaş
Yazı yazmaq üsuluyla olarsanmı aşına?²

Fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkəti bütövlükdə həm müxbirlərin fəallığına, həm də onların vasitəsi ilə geniş xalq kütlələrinə böyük təsir göstərmişdi. Savadsızlığın ləğv olunması yolundakı təbliğat və təşviqat işlərində bu hərəkətin rolu əvəzədlənməzdir. Bununla belə, 30-cü illərin ikinci yarısında daha da genişlənməmişdir – xəbərçiliyin, çuğulluğun, böhtançılığın, rüsvay etmənin ilkin rüşeymlərini bu hərəkətdə müşahidə etmək o qədər də çətin deyil. Təkcə onu demək kifayətdir ki, 1925-ci ilin ikinci yarısı və 1926-cı ilin birinci yarısında prokurorluq orqanlarının göstərilən dövr üzrə apardıqları təhqiqatların 50%-i məhz kəndli müxbirlərinin mətbuatda dərc olunmuş yazılarına əsasən başlanılmışdır.³

Müxbirlərin bəziləri öz şəxsi məqsədləri və mənfəətləri, yaxud da, sadəcə olaraq kiminsə paxıllığını çəkdikləri, şəxsən xoşları gəlməməsi səbəblərindən, bəzən də özlərini kimlərə göstərmək naminə ayrı-ayrı adamlara böhtan atır, onları şərhləyirdilər. Məsələn, Göyçay qəzasının Sağırli kəndindən Mürvət Qurbanov adlı birisi “Kommunist” qəzetində “Komsomol bayrağı altında qolçomaq ocağı” adlı yazı dərc etdirir. Cəmi üç gün sonra məlum olur ki, müəllif xoşuna gəlməyən adamlara böhtan atıb. Və ya Nərimanabaddan olan Nüsrət Tapdıqlı adlı bir başqası eyni yolu tutub.⁴ O, qızını və ya bacısını ona vermək istəməyən şəxslərin hamısına böhtan atıb. Oxu daşa dəyən adaxlı, demək olar ki, kənd sakinlərinin hamısını şərhləyib, amma sonda ifşa edi-

---

¹ Kommunist, 1923, 14 may.

² Kommunist, 1925, 11 may.

³ Kommunist, 1926, 5 may.

⁴ Kommunist, 1926, 5 may.

lib.

“Bakinski raboçi” qəzetinin fəhlə müxbiri Gəncədə həmkarlar təşkilatı işçisinə böhtan atır və az sonra işdən qovulur. “Bakinski raboçi” qəzeti isə, məsələyə aydınlıq gətirmədən tələb (!) edir ki, həmin müxbir 24 (iyirmi dörd!) saat ərzində öz işinə bərpa edilsin”.¹

“Bakinski raboçi”dən fərqli olaraq “Kommunist” qəzeti öz fəhlə-kəndli müxbirlərinə qarşı çox tələbkər idi. Məsələn, M[əmmədqu-lu] Əlixanovun imzası ilə dərc olunan “İşçi müxbirləri və növbəti vəzifələrimiz” adlı məqalədə deyilirdi ki, bizim imkanları məhdud mətbuatımız üçün vicdanlı və doğruçu müxbirlər lazımdır”,² “Müxbirlər arasında ləyaqətsiz ünsürlər” adlı məqalədə isə qəzet yazırdı ki, “sıralarımızı zərərli ünsürlərdən, mətbuatı öz qərəzli və şəxsi məqsədləri üçün istifadə edənlərdən təmizləmək lazımdır”.³

“Qotur müxbir – rədd ol sıralarımızdan” yazısında tələb olunurdu ki, yalançı müxbirləri çap olunmaq imkanlarından məhrum etmək, eləcə də onları xəbərdar etmək lazımdır ki, barələrindəki sənədlər prokurorluq orqanlarına göndəriləcək”.⁴

Fəhlə müxbirləri Məcid Bağirov və Qədirovun davranışı ilə bağlı “Kommunist” qəzetinin Şubanı kənd fəhlə müxbirləri bürosuna məsələ çıxarılır. Onlar dəqiqləşdirilməmiş materialları qəzetə göndərmişlər və buna görə də cəzalandırılıb töhmət almışlar.⁵

Elə hallar da olmuşdur ki, bəzi fəhlə-kəndli müxbirləri bir neçə yazı dərc etdirdikdən sonra lovğalanıb öyünməyə başlamış, insanları qəzetlərdə barələrində rüsvayçı yazılar dərc edəcəkləri ilə hədələmişlər. Məsələn, Lenin dairəsindən olan fəhlə müxbiri Hüseyn Fikri (təxəllüsü “İşçi müxbiri”) belə davranışına görə fəhlə-kəndli müxbirlərinin yoldaşlıq məhkəməsinə cəlb olunmuş və 1926-cı il aprelin 30-da ona 6 ay müddətində qəzetdə çap olunmaq qadağan edilmişdi. Başqalarına ibrət olsun deyə, yoldaşlıq məhkəməsinin qərarı qəzetdə

---

¹ Бакинский рабочий, 1928, 31 января; АРПİİSSA, ф. 1, с. 74, і. 253, в. 55.

² Kommunist, 1928, 15 oktyabr.

³ Kommunist, 1924, 5 may.

⁴ Kommunist, 1928, 11 oktyabr.

⁵ Kommunist, 1925, 10 iyun.

dərc olunmuşdu.¹

Bununla belə, qəzet tez-tez öz səhifələrində fəhlə-kəndli müxbirlərinin təqiblərdən və repressiyalardan müdafiə olunması məsələsini qaldırır, müvafiq instansiyalara müraciət edirdi. Azərbaycan K(b)P MK-nın yerlərə 12 yanvar 1923-cü il tarixli təmimnamə göndərməsinə, ZaqXKS-nin 1924-cü ilin sonunda fəhlə-kəndli müxbirlərinin müdafiə olunması barədə dekret verməsinə baxmayaraq,² onların təqibi davam edirdi. Müvafiq təşkilatlarda dəfələrlə kəndli müxbirlərinin təqib olunması, izlənilməsi, sıxışdırılması və döyülməsi məsələlərinə baxılmışdır. Belə hallar Lənkəran, Nuxa və digər qəzalarda baş vermişdi.³ Elə hallar da olmuşdu ki, nəinki partiya və sovet işçiləri, hətta qəza milis rəisi də kəndli müxbirlərindən tələb etmişdi ki, yazılarını qəzetə göndərməzdən əvvəl yoxlanılmaq üçün onun yanına gətirsinlər.⁴

Kəndli müxbirlərinin kütləvi şəkildə təqib olunmasına 1923-cü ilin ikinci yarısından başlanılmışdı.

Təqiblərin qarşısının alınması və günahkarların cəzalandırılması məqsədi ilə prokurorluq orqanları işə qarışdılar və onların nümayəndələri mətbuatda bu barədə çıxışlar etməyə başladılar. Məsələn, “Çoxlarına xəbərdarlıq. Prokuror nəzarəti və kəndli müxbirləri” məqaləsində Bakı şəhər prokurorunun müavini Məmmədəmin Ramazanzadə bütün təqibçilərə xəbərdarlıq edərək bildirirdi ki, “kəndli müxbirlərindən əl çəkin...”. O, xatırladırdı ki, cinayət məəcəlləsinin 88-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən təqibçilər məsuliyyətə cəlb olunacaqlar, kəndli müxbirlərinin yazılarına diqqət yetirməyən və cavab verməyən rəhbərlər isə cinayət məəcəlləsinin yuxarıda göstərilən, eləcə də 108-ci maddəsi ilə təqsirli bilinərək məsuliyyətə cəlb ediləcəklər.⁵

Azərbaycan K(b)P BK-nın Rəyasət Heyəti 1924-cü il yanvarın 30-da partiya özəklərinin fəhlə-kəndli müxbirləri yazılarına nəzarət

---

¹ Kommunist, 1926, 6 may.

² Бакинский рабочий, 1923, 13 января; Заря Востока, 1924, 25 декабря.

³ Kommunist, 1923, 15 noyabr; 1927, 7, 21 oktyabr; 1928, 23 avqust və s.

⁴ Kommunist, 1923, 15 noyabr.

⁵ Kommunist, 1926, 20 noyabr.

etmək cəhdlərini araşdırmış və onu qadağan etmişdir.¹

Qəzetin redaksiyası öz fəhlə-kəndli müxbirlərinə kömək etmək məqsədi ilə 1924-cü il iyunun 13-də Bakı Soveti inzibati şöbəsinin müdiri, Şəki və Bakı prokurorunun iştirakı ilə müşavirə keçirdi və onlar hər bir konkret hal üçün konkret tədbirlər görürdülər.²

Bu, o qədər ciddi bir məsələ idi ki, Azərbaycan K(b)P MK 1924-cü il sentyabrın 29-da “Kəndli müxbirlərinin təşkilatlanmasına dair tədbirlər və onlara qarşı hər hansı repressiyanın tam aradan qaldırılması haqqında” qərar qəbul etmişdi.³

“Kommunist” qəzeti belə hesab edirdi ki, mətbuat səhifələrində dərc olunan hər hansı bir yazı və material bütövlükdə prokurorluğa rəsmi müraciət hesab olunur. Məhz buna görə də prokurorluq orqanları fəhlə-kəndli müxbirlərinin yardımından bəhrələnmə və onları təqiblərdən qoruya bilər.

Kəndli müxbirləri də yerlərdə öz qüvvələrini birləşdirmək imkanları arayırdılar. Onlar birləşərək qəza kəndli müxbirləri bürosu yaratmışlar. Məsələn, Lənkəranda “Kommunist”, “Bakinski raboçi”, “Kəndçi qəzetəsi” və yerli “Kəndçi qəzetəsi” ilə ümumi yığıncaqda qəza bürosunu yaratdılar. Qəza partiya komitəsi isə onlara qəza miqyasında təqiblərə qarşı qəzet kampaniyası aparmağa kömək etmişdi.⁴

1924-cü ilin yazından başqa qəzalarda da belə bürolar yaradılmışdı. Bu onunla bağlı idi ki, həmin dövrdən etibarən kəndli müxbirlərinin təqib olunmasında yeni mərhələ müşahidə olunmaqda idi. Bununla əlaqədar olaraq AzMİK Rəyasət Heyəti bütün xalq komissarlıqlarına, icraiyyə komitələrinə, Bakı Sovetinə, NMSSR və DQMV MİK-lərinə təmim sərəncamı göndərərək, yerli bürokratlara qarşı ən ciddi tədbirlərin görülməsini tələb etmişdir.⁵

“Kommunist” və “Bakinski raboçi” qəzetləri qərara almışdılar ki, özlərinin birgə qüvvələri ilə bürokratlara qarşı mübarizə apar-

---

¹ ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 129, v. 40 arxa.

² Kommunist, 1924, 15 iyun.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 138, v. 81.

⁴ Kommunist, 1923, 15 aprel.

⁵ Kommunist, 1923, 15 aprel.

sınlar və kəndli müxbirlərinin müdafiəsi məqsədilə bütöv səhifələri buna həsr edirdilər. Bunun üçün qəzetlərin hər ikisində “Qəza və kəndli müxbirlərinin müdafiəsinə” rubrikası açılmışdır.¹

Bir sıra hallarda yerli partiya və sovet rəhbərlərinin göstərişi ilə kəndli müxbirləri həbs olunur və ya tutduqları vəzifələrindən azad edilirdilər. Məsələn, Lənkəranda “Kommunist” qəzetinin kəndli müxbiri Məmmədli İsmayilov həbs olunmuş və yalnız Azərbaycan K(b)P MK mətbuat şöbəsinin müdaxiləsindən sonra azadlığa buraxılmışdı.² Maştağada “Kommunist” qəzetinin Azərbaycan LKGİ BK-nın Rəyasət Heyətinə məktubla müraciətindən sonra vəzifəsindən azad edilmiş kəndli müxbiri işinə bərpa edilmişdi.³ İndiki Bakıxanov qəsəbəsində “Oradakı” təxəllüslü fəhlə müxbiri (nə qədər paradoksal olsa da, fəhlə-kəndli müxbirlərinin əksəriyyətinin təxəllüslərini məhz onların təqib olunmalarına görə müəyyənləşdirə bilmişik – E.M.) təqibə məruz qalmışdı. Bununla əlaqədar olaraq “Kommunist” qəzeti prokurora müraciət etmiş və lazımi yardım almış, təqib olunan fəhlə müxbiri “Oradakı” – Nağı Cəfərov isə sonralar ən yaxşı müxbirlərdən biri olmuş⁴ və redaksiyanın vəsaiti hesabına Moskvaya ali jurnalist təhsili almağa göndərilmişdir.⁵

Bəzən müvafiq instansiyalardakı ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər fəhlə-kəndli müxbirlərinin adlarını açıqlamaqla bir tərəfdən onların təqib olunmalarına, digər tərəfdən isə cinayətlərin gizlədilməsinə şərait yaradırdılar. Ona görə də Respublika Ali Məhkəməsi bu cür fəaliyyətin cinayət hesab edilməsi və günahkarların Cinayət Məcəlləsinin 104-cü maddəsinin “b” və 117-ci maddəsi ilə cəzalandırılması barədə qərar qəbul etmişdi.⁶

---

¹ Kommunist, 1925, 25 aprel; Бакинский рабочий, 1924, 28 апреля.

² ARPISSA, f. 1, siy. 235, iş 158, v. 34 arxa -187.

³ ARPISSA, f. 159, siy. 1, iş 360, v. 42-43; iş 366, v. 63-65, 66.

⁴ Kommunist, 1926, 9 may.

⁵ Kommunist, 1928, 15 oktyabr.

⁶ Kommunist, 1925, 18 may.

ƏN YAXŞI QƏZET HANSIDIR?

İlk vaxtlar həm respublika rəhbərliyində, həm də yerlərdə “aparıcı qəzet” kimi “Bakinski raboçi”yə üstünlük verirdilər. “Kommunist” qəzetinə isə ikinci dərəcəli kimi baxır, oxumur və onun səhifələrində qaldırılan məsələlərə reaksiya vermirdilər. Yalnız redaksiyanın yorulmaz, çox çətin və davamlı söyləri nəticəsində vəziyyət tədricən yaxşılığa doğru dəyişməyə başladı. 1923-cü ildən etibarən “Kommunist” qəzetinin səhifələrində dərc olunan materiallar prokurorluq orqanlarının diqqətini cəlb etməyə başladı.

Respublika rəhbərləri əhaliyə müraciətlə qəzətdə tez-tez çıxış edirdilər. Məsələn, Bakı prokurorunun müavini Məmmədəmin Ramazanzadə “Zəhmətkeşlərin nəzərinə” adlı müraciətində bildirirdi ki, “indiyə qədər “Bakinski raboçi”də olduğu kimi, bundan sonra “Kommunist” qəzetində dərc olunan yazılar və materiallar da diqqət mərkəzində olacaq və araşdırılacaqdır”.¹

Azərbaycan K(b)P BK XII konfransı bütün təşkilatlardan məcburi qaydada türkcə “Kommunist” qəzetinə diqqət yetirmək tələb edən qətnamə qəbul etmişdi. Həmin qətnamə XIII konfrans tərəfindən də təsdiq olundu.²

Qəzetin özü isə onu oxumayan bürokratlara pamflet və felyetonlar həsr edirdi. “Təəssübkeş” (Balaqədəş Səttaroğlu) imzası ilə yazılmış həmin felyetonlardan birinin bir parçasını oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

Yazılsa həqqində nə, heç etina eyləməz,
Çünki bilir doğrudur, “yalandır bu” söyləməz.
Bildigin eylər yenə, o, bir şeyi dinləməz,
Yaxşı bilirsən özün, müdirdir əvvəl cənab.
İncimə, məktubuna verməsə həzrət cəvab.

---

¹ Kommunist, 1923, 1 oktyabr.

² Стенографический отчет XII общебакинской конференции АКП(б). Баку: 1923; Стенографический отчет XIII общебакинской конференции АКП(б). Баку: 1924.

Çünkü savuqdur qanı, eyləməz əslən itab,
Bu barədə qəzetədə kimsəyə verməz cavab.¹

Tənqidi yazılara cavab verənlər tez-tez orada mövcud olan balaca xətalara istinad edir, “əsas məsələləri unudaraq” cavablarını əsassız təkziblər şəklində tərtib edir və cavablarının tezliklə dərc olunmasını tələb edirdilər. Məsələn, B[ağır]) Hacızadənin imzası ilə dərc olunmuş “Cavablar və cavab yazanlar haqqında” məqalədə belələrinə xatırladırdı ki, “həm yazılar, həm də cavablar müvafiq təşkilatların işlərinin yaxşılaşdırılması və sağlamlaşdırılması məqsədi ilə çap edilir. Ona görə də hər cür üsulla özünü doğrultma cəhdlərindən əl çəkib, çatışmazlıqları aradan qaldırmaq lazımdır”.²

---

¹ Kommunist, 1923, 12 noyabr.

² Kommunist, 1927, 23 mart.

ÖZÜ VƏ BAŞQALARI HAQQINDA

Qəzetin respublikanın bütün qəzalarında olduğu kimi, Cənubi Qafqaz və SSRİ-nin digər respublikalarında, eləcə də bir sıra xarici ölkələrdə xüsusi müxbirləri var idi. Moskva müxbiri kifayət qədər böyük jurnalistika təcrübəsinə malik olan Əliəkbər Heydərlı idi. Fəhlə-kəndli müxbirlərinə yardım məqsədi ilə o, hələ 1923-cü ildə “Qəzetə və müxbirləri” adlı kitabça da nəşr etdirmişdir.¹ Tiflis müxbiri Ə.Qərib (Əliəkbər Abbasov) – “Yeni fikir” qəzetinin müxbiri idi. Dağıstan müxbiri Səid Nizami və b. idi.

Qəzet çalışdı ki, dünyada baş verən hadisələr barədə informasiyanı öz oxucularına daha tez çatdırsın. Teleqraf və radio dalğaları ilə gecə saat ikiyədək müxtəlif agentliklərdən alınan informasiya qəzetin səhər nömrələrində öz əksini tapırdı.² Bundan əlavə, qəzet xaricdə nüfuz sahibi olan və öz ölkələrinin rəhbər dairələrinə əli çatan, onların Şərq siyasətindən yaza bilən siyasi xadimləri və ya jurnalistləri axtarır tapmağa çalışır, onlarla əlaqə yaradırdı. Qəzet iyirmidən artıq xarici ölkənin jurnalistləri ilə əməkdaşlıq edirdi. Məsələn, Yaponiya üzrə xüsusi müxbir Yaponiya KP MK-nın Baş katibi Sen Katayama, Böyük Britaniya üzrə müxbir ölkə parlamentinin üzvü Valton Nyubold (o, öz yazılarını Leningrad dənizçilərinin vasitəsi ilə “Trud” qəzetinə göndərirdi, oradansa yazı Bakıya “Kommunist” qəzetinə çatdırılırdı),³ Fransa və Cənubi Avropa ölkələri üzrə Lui Joqe, J.Dorio, Pyer Russe, Afrika üzrə – Eyvon Conson, Türkiyə üzrə – M., İran üzrə – “Şirazi”, “Durnəvis” (“Uzaqdan yazan”), V.Petrin, Belçika üzrə – Benninghauzen, Hindistan üzrə – A.Daqqas, Almaniya üzrə – Otto Mareşke (Kominternin katibi), H.Menşi, Amerika üzrə – İ.İ.Amter və s. idi.

Qəzetin təşəbbüsü ilə “Kommunist”in fəhlə-kəndli müxbirləri

---

¹ Heydərlı Ə.Ə. Qəzetə və müxbirləri. Bakı, 1923.

² Kommunist, 1927, 9 dekabr.

³ Kommunist, 1923, 16 mart.

“Freiheit” (“Azadlıq”) alman qəzeti ilə dostluq əlaqələri yaratmışdılar, alman qonaqlar Bakıya gəlmiş, “Kommunist” qəzetinin fəhlə-kəndli müxbirləri ilə görüşmüş və onlarla birgə konfrans keçirmişlər.¹

---

¹ Kommunist, 1928, 25 və 26 dekabr; 1929, 5 may.

DÜNYADA İLK LİNOTİP?

Qəzetin əməkdaşlarının iş şəraiti son dərəcə çətin və gərgin idi. Buna işarə edən müəllif “Əbü-l-hövl” (S.Məlikov) “Biz necə işləyirik?” məqaləsində yazırdı: “Redaksiya işlərini yerinə yetirməkdən əlavə biz həm də tərcüməçilik edirik. Tərcüməçilər də tərcümə edirlər! “Azərtac” rusca 30 səhifəlik informasiya göndərüb, məsul işçilər – türklər də 150 səhifəlik 15 məqalə göndərirlər – hamısı da rusca, ixtisar etməyə də icazə vermirlər. Müxbir Mir Abbas (Mirbağirov) 6 intervü gətirib, hamısı da rusca. Bütün redaksiya tərcüməçilər kontorasıdır... Bax biz belə işləyirik”.¹

Yuxarıda deyildiyi kimi, qəzetin bütün mətni əl ilə yığılırdı, çünki ərəb əlifbası ilə sətri mətn yığan linotip hələ ixtira olunmamışdı. Mətn yığanların əməyini yüngülləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan K(b)P MK Almaniya və Fransa ilə belə linotiplərin yaradılması haqqında danışıqlar apardı. Amma layihələr Azərbaycan dilinin tələblərinə cavab vermədiyindən həmin ölkələrdə veriləcək sifarişlər ilk başlanğıcda ləğv edildi. Qərara alındı ki, ABŞ-la danışıqlar aparılsın. Bu məqsədlə “Kommunist”in redaktoru Ruhulla Axundov və “Bakinski raboçi”nin redaktoru Lifşits ABŞ-a ezamiyyətə göndərildilər. “Kommunist” qəzeti üçün ərəb əlifbası ilə sətri mətn yığan linotiplərin hazırlanması 1925-ci ilin yazında başa çatdı. Mövcud qüsurlar sifarişçi və istehsalçının ümumi qüvvəsi ilə aradan qaldırıldı.

Bu, dünyada ərəb əlifbası ilə sətri mətn yığan ilk linotip idi və müsəlman Şərqində ərəb qrafikası ilə ilk sətri mətn Sovet Azərbaycanının sifərişi ilə yaradılmış linotipdə və Azərbaycan dilində yığılmış mətn olmuşdur. İlk yığılan mətn isə 1925-ci il mayın 5-də – Sergey İnqulovun bolşeviklərin mətbuat günündə çap olunmuş “Lenin və mətbuat” adlı məqaləsi idi.

---

¹ Kommunist, 1925, 5 may.

ƏN YAXŞI QƏZET... HƏR HALDA...

“Kommunist” qəzeti maddi vəsait sarıdan da çox korluq çəkirdi. Qəzetə əsaslı yardım göstərilməsi üçün hələ R.Axundovun göndərdiyi ərizəyə uyğun olaraq Azərbaycan K(b)P BK Rəyasət Heyəti 1922-ci il aprelin 20-də “Bakinski raboçi” qəzetinə və bütün rusdilli partiya və sovet orqanlarına təklif etdi ki, sərəncamlarında olan hər cür informasiyanı türkcə qəzetlərə də, o cümlədən “Kommunist” qəzetinə də göndərsinlər.¹ Azərbaycan K(b)P MK Rəyasət Heyəti isə özünün 1922-ci il 3 iyul tarixli iclasında qərara almışdı ki, “*Kommunist*” qəzetinin əməkdaşlarının məvacibi “*Bakinski raboçi*”nin əməkdaşlarının məvacibinə bərabərləşdirilsin.² Bu barədə XKS və AzMİK-ə vəsaitin ayrılması üçün tapşırıq verildi. Bu məsələyə XKS-nin 1922-ci il dekabrın 26-da keçirilmiş iclasında da baxılmış və müsbət həll olunmuşdu.³

Amma bütün bunlar yalnız müvəqqəti olaraq redaksiya əməkdaşlarının məvacibinin verilməsini yüngülləşdirmişdir, qəzetin nəşri ilə bağlı xərclər isə artmaqda davam edirdi. Məsələn burasındadır ki, göstərilən illərdə “Bakinski raboçi” linotip üsulu ilə yığılırdı, “Kommunist” qəzeti isə bütün hərflər və, hətta sözlərin arasındakı boşluqlar belə, əl ilə yığılırdı ki, bunun üçün də böyük yığıcılar kollektivi işə cəlb edilmişdi. Ona görə də qəzet nəşirlərə xeyli borclu qalmışdı. Bundan əlavə, MK və XKS-nin yuxarıda göstərilən qərarlarına baxmayaraq, XKS-dən redaksiyaya 1923-cü ilin mart-iyun aylarının kəsirlərini ödəmək üçün ayrılmış vəsait – 100 min rubl qızıl pul redaksiyanın büdcəsinə köçürülməmişdi.⁴ Elə bu səbəbdən də redaksiya növbəti dəfə Azərbaycan K(b)P MK-ya yardım üçün müraciət etmişdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində nəşr olunan “Kommunist” qəzetinə qısqançlıqla yanaşan, rəhbərləri qeyri-azərbaycanlı olan başqa təşkilatlar da, xüsusilə də “Azneft”, Mədənçilər

¹ Bax: ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 124, v. 72.

² Bax: ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 128, v. 36.

³ ARDA, f. 379, siy. 3, iş 87, v. 8.

⁴ Bax: ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 270, v. 1-216.

ittifaqı, “Neft fondu”, Bakı Soveti müxtəlif hiylələrə və birləşmələrə əl ataraq qəzet üçün nəzərdə tutulan vəsaiti verməkdən yayınırdılar. Bakı Sovetinin sədri Kırlov isə Azərbaycan K(b)P MK-ya göndərdiyi məktubda birbaşa göstərmişdi ki, türkcə “Kommunist” qəzetinə bir qəpik də pul ödəməyəcək.¹

Respublikanın XKS-i 1924-cü il oktyabrın 28-də qərara almışdı ki, rəsmi məlumatlar “Kommunist” qəzetində də dərc olunsun və onlar qəzetə əlavə ediləcək “Hökumətin əmr və qəraradları”nda yerləşdirilsin. Bu məqsədlər üçün vəsait XKS tərəfindən aylıq subsidiya şəklində 1400 rubl həcmində verilməli idi.²

Onu da qeyd etmək ki, “Kommunist” qəzetindən fərqli olaraq “Bakinski raboçi”yə yardımlar artıqlamasıyla vaxtlı-vaxtında ayrılır və özünə verilirdi. Bu azmış kimi “Bakinski raboçi” heç vaxt müəyyənləşdirilmiş maliyyə çərçivəsinə sığmamışdır. Bu məsələ nəticəsiz olaraq dəfələrlə Ümumittifaq K(b)P Zaqafqaziya Nəzarət Komissiyasının 1926-cı ilin sonunda³ və Azərbaycan K(b)P MK-nın 1928-ci il iyulun 9-da keçirdikləri iclaslarında araşdırılmış və təsbit edilmişdir ki, “Bakinski raboçi” qəzeti ona edilən bir sıra xəbərdarlıqlara, göstərişlərə və direktivlərə baxmayaraq, redaksiya onun üçün müəyyənləşdirilmiş smetaya sığmamış, aidiyyəti orqanların göstərişlərini heç vaxt yerinə yetirməmişdir”.⁴

Bir halda ki, söhbət KP MK-nın və hökumətin “aparıcı” orqanı olan “Bakinski raboçi” qəzetindən düşdü, səthi olsa da, onun fəaliyyətini “Kommunist” qəzeti ilə müqayisə etmək pis olmazdı. Faktlara müraciət etmək üçün “Bakinski raboçi” qəzetini 1928-ci ilin iyununda təhqiq etmiş Ümumittifaq K(b)P MK-nın təlimatçısı Ksenofontovun tamamilə məxfi materiallarına nəzər yetirək.⁵ Beləliklə, 1928-ci il aprelin 7-də Ümumittifaq K(b)P MK-da müşavirə keçirilmiş, kənddə vəziyyət məsələsi müzakirə olunmuşdu, Bakıda isə həmin

¹ Bax: ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 270, v. 202.

² Bax: ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 270, v. 158.

³ Bax: ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 270, v. 203.

⁴ ARDA, f. 379, siy. 3, iş 1781, v. 25, 26, 47 və s.

⁵ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 133, v. 26, 26 arxa.

gün o dövr üçün çox aktual sayılan kolxoz quruculuğu mövzusuna dair müşavirə keçirilmişdi. “Bakinski raboçi” qəzetinin səhifələrində həmin məsələlərlə bağlı bircə kəlmə də dərc olunmayıb, hərçənd bunları geniş işıqlandırmaq onun birbaşa vəzifəsi idi. Həmin məsələlər yalnız “Kommunist” qəzetində işıqlandırılıb.

Ümumittifaq K(b)P XV qurultayı keçirilən günlərdə “Bakinski raboçi” qəzeti (qeyd edək ki, qəzetin redaktoru Lifşits xüsusi dəvətnamə ilə qurultayda iştirak edirdi, “Kommunist” qəzetinin redaktoru isə belə dəvətnamənin verilməsinə qəti etiraz edilmişdi),¹ partiya orqanı kimi qurultay materiallarını işıqlandırmaq əvəzinə, hər gün bulvar xarakterli, düşük məzmunlu – “Vırubovanın gündəliyi”, “Üç yorğa”, “Aksyutkanın məhəbbəti” kimi “ədəbi yazılar”ı bütöv səhifələrlə dərc etmişdi.²

“Bakinski raboçi”nin səhifələrində 1920-ci ildən sonra Azərbaycan (Bakı istisna edilməklə) qəzetin ümumi həcmnin cəmi 1%-i ayrılırdı. Axı bu qəzet təkcə Bakı Komitəsinin orqanı deyildi, hərçənd onun üçün ayrılan yer də cəmi 7% idi. Göyçay, Bayıl, Quba, Karyagin (Füzuli), Lənkəran və s. partiya təşkilatları ilə bağlı Azərbaycan K(b)P MK tərəfindən qəbul olunmuş qərarlar “Bakinski raboçi”də dərc olunmayıb,³ onlar yalnız “Kommunist” qəzetinin səhifələrindədir.

Bununla yanaşı, “Bakinski raboçi” qəzeti bəzən mövcud olmayan dekretlər, qərarlar haqqında materiallar dərc edir, arzu ediləni gerçəklik kimi qələmə verirdi. Misal gətirək. AzMİK-in işlər müdiri özünün “Bakinski raboçi”yə göndərdiyi 1928-ci il 4 noyabr tarixli 330124 sayılı məktubunda yazırdı: “Son dövrlərdə Sizin qəzet qəbul olunması AzMİK-ə ünvanlanan, amma əslində nəinki qəbul olunmamış, heç qəbul olunması da planlaşdırılmamış dekret və sərəncamlarla bağlı yazılar dərc edir. Biz bu barədə dəfələrlə Sizə yazıb, xahiş etmişik ki, belə qeyri-dürüst məlumatları haradan aldığınızı bizə bil-

¹ Bax: Kommunist, 1927, 2-19 dekabr; 1928, 7-9 aprel, 1-8 iyun və s.; ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 133, v. 3, 26, 26 arxa; iş 142, v. 193 arxa; iş 190, v. 10; iş 216, v. 20; Бакинский рабочий, 1928, 7-9 апреля.

² ARDA, f. 379, siy. 3, iş 88, v. 82; həmçinin bax: Kommunist, 1927, 2-19 dekabr; Бакинский рабочий, 1927, 2-19 декабря.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 202, v. 1.

dirəsiniz, fəqət heç bir cavab almamışq". Belə iradlar başqa məktublarda da kifayət qədərdir.¹

Əgər “Bakinski raboçi” daha çox İttifaq mərkəzinin rüporu idisə, “Kommunist” qəzeti ondan fərqli olaraq respublika problemlərinə daha çox diqqət yetirmişdir, onun səhifələrindəki materialların əksəriyyəti Azərbaycan gerçəkliyinin, kənd və şəhər həyatının işıqlandırılmasına həsr edilib. Görünür elə buna görə də partiya və dövlət rəhbər dairələrində “Bakinski raboçi”yə artıq diqqət verilir.

Aşağıdakı müqayisə cədvəli dediklərimizi əyani sübut edir:

“Kommunist”* və “Bakinski raboçi” qəzetlərinin tematika və həcminə görə faizlə müqayisə cədvəli (orta hesabla)

№	Tematika	Kommunist	Bakinski raboçi
1	SİTA-nın informasiyası	12.5	20.0
2	Beynəlxalq mövzularda məqalələr	6.25	15.0
3	Yerli informasiya. Yerli həyat	12.5	12.0
4	Ümumədəbi materiallar	5.0	təxminən 10.0
5	İşçi məişəti	12.5	8.2
6	Partiya həyatı (nitqlər, qətnamələr və s.)	12.5	7 ²
7	Azərbaycan üzrə	15.5	1.0
8	Ordu və donanma	0.5	0.8
9	Şahmat və bədən tərbiyəsi	0.1	0.5
10	Elanlar, sorğu şöbəsi	0.1	6.0
11	SSRİ	6.25	6.0

¹ ARDA, f. 379, siy. 3, iş 1781, v. 25, 26, 47 və s.

* “Kommunist” qəzetinin bu baxımdan tədqiqi bizim tərəfimizdən aparılmışdır – E.M.

² Üstəlik, 50 faizi rəhbər xarakterli məqalələrdir.

№	Tematika	Kommunist	Bakinski raboçi
12	Burjua mətbuatı (haqqında)	3.1	1.0
13	Dekretlər	6.25	6.25
14	Həmkarlar hərəkatı	6.25	6.0
15	Müxtəlif	0.7	0.25

“Bakinski raboçi” qəzetinin Azərbaycan gerçəkliyinə laqeyd münasibəti “Kommunist” qəzetinin səhifələrində dəfələrlə tənqid olunmuşdur. Məsələn, sevimli yazıçımız, AzMİK-in katibi Tağı Şahbazinin (Simurq) 7 aprel 1924-cü il tarixli “Mətbuatımıza yeni nəzərlər” məqaləsində deyilirdi: ““Bakinski raboçi”yə yalnız qıraqdan baxıldıqda bəlli olur ki, o Azərbaycan mərkəzinin orqanıdır... Belə ki, qəzetin 23 mart tarixli 65 sayında, 31 mart tarixli 71 sayında, 1 aprel tarixli 72 sayında və s. Azərbaycan həyatına dair (Bakısız) 10-15 sətirlik ikinci dərəcəli yazı – telefon xəttinin çəkilməsi və s. bu kimi məlumat dərc edilib... Onun səhifələrində kənd təsərrüfatı həyatına dair heç nə yoxdur. Azərbaycan kəndi yalnız ərzaq vergisi toplanan zaman yada düşür”.¹

“Bakinski raboçi” qəzetinin diqqətini Azərbaycan gerçəkliyinə hər hansı yolla cəlb etmək məqsədi ilə “Kommunist” qəzeti onu dəfələrlə ayrı-ayrı kampaniyaların – Sovetlərə seçkilərin keçirilməsi, vahid kənd təsərrüfatı vergisinin yığılması, kənd təsərrüfatı uduşlu istiqrazının təbliği və s. kampaniyalarda yarışlara dəvət etmiş, amma cavab almamışdır.²

Bir məsələni qeyd etməyi özümüzə borc bilirik. “Kommunist” qəzeti əski əlifba (ərəb) ilə nəşr olunduğundan, tədqiqatçıların hamısı bir qayda olaraq, “Bakinski raboçi” qəzetinin çox da dürüst olmayan, əksər hallarda isə təhrif olunmuş və yarımçıq materiallarından istifadə edərək “bəhrələnilər”. Tariximizi daha düz, təhrifsiz çatdıran “Kommunist” qəzetinə isə baxılmır. Bu səhvi mütləq düzəltmək lazımdır.

¹ Kommunist, 1924, 7 aprel.

² Bax: Kommunist, 1928, 17 dekabr və s.

DİGƏR QƏZETLƏRƏ YARDIM

“Kommunist” qəzetinin səhifələrində kənd təsərrüfatı və kənd həyatı ilə əlaqədar olan “Azərbaycan fəqərəsi” (1921-1921), “Kəndçi qəzetəsi” və qəza qəzetlərinin fəaliyyətinə lazımınca diqqət yetirilirdi.

Azərbaycan K(b)P MK 1920-ci il iyulun 31-də qərar qəbul etmişdi ki, R.Axundovun redaktəsi ilə “Kənd fəqərəsi”nin nəşrinə başlanılsın.¹ “Kommunist” qəzetinin əməkdaşları da bunun üçün səfərbərliyə alınmışdılar. Tezliklə “Kənd fəqərəsi” qəzetinin nəşrinə başlanıldı. Amma qəzeti əvvəlcə “Kommunist”in redaktoru Həbib Cəbiyev, sonra isə Sultan Məcid Əfəndiyev redaktə etdi.² İstər həftəlik “Kənd fəqərəsi”, istərsə də gündəlik “Azərbaycan fəqərəsi” qəzeti sərbəstləşən kimi yalnız siyasi mövzularda yazılara üstünlük verib, kəndi unutdular. Az sonra onlar vahid bir qəzetdə “Azərbaycan fəqərəsi” adı ilə birləşdirildilər və o Azərbaycan K(b)P MK və BK-nın orqanına çevrildi, “Kommunist” qəzeti isə Azərbaycan İncilab Komitəsinin (Azrevkom) və Bakı Sovetinin orqanı oldu.³ “Azərbaycan fəqərəsi”nin Azərbaycan K(b)P MK və BK-nın orqanı olmasına baxmayaraq, o dəfələrlə nəşr etdiyi yazıların tematikasının adına uyğun gəlməməsi ucbatından “Kommunist” qəzetinin tənqid obyektinə çevrildi. “Azərbaycan fəqərəsi” da kənd həyatına, kənd problemlərinə laqeyd yanaşırdı və bunun nəticəsi olaraq 1921-ci il dekabrın 10-də Azərbaycan K(b)P MK-nın qərarı ilə onun adı dəyişdirilib “Azərbaycan xəbərləri” qoyuldu, lakin 1922-ci il yanvarın 27-də öz fəaliyyətini dayandırıldı.⁴

1923-cü il iyunun 16-da “Kommunist” qəzetinin bazası əsasında və əməkdaşlarının qüvvəsi ilə “Əkinçi qəzetəsi” adlı yeni kəndli qəzetinin nəşrinə cəhd göstərildi. Amma cəmi bir nömrə buraxıldı, lazımi baza və jurnalist kadrlarının yoxluğu ucbatından qəzetin nəşri-

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 120, v. 129; f. 2, siy. 22, iş 122, v. 7.

² ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 123, v. 43 arxa; iş 128, v. 25; ARDA, f. 379, siy. 3, iş 8a, v. 2.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 123, v. 39.

⁴ ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 124, v. 14arxa; ARDA, f. 379, siy. 3, iş 8a, v. 11.

ni davam etdirmək mümkün olmadı.¹

Xüsusi kəndli qəzetinin zəruriliyini əsaslandıran “Kommunist” qəzeti “Bizə kəndli qəzetəsi lazımdır” adlı redaksiya məqaləsində yazırdı ki, “indi kəndimiz nəşr olunan qəzetələrin yalnız 20 faizini alır, hərçənd əhalimizin 80%-dən artıq hissəsi kənddə yaşayır... Mərkəzi qəzetlər həmkarlar ittifaqları barəsində, siyasətdən, fəhlələrdən yazır, kəndlilərə isə kənd təsərrüfatı, özlərinin həyatları barədə qəzetə lazımdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, qəza qəzetələri bu mənada onların tələbatlarını ödəmək qabiliyyətinə malik deyil”.²

Yalnız Azərbaycan K(b)P MK-nın işə ciddi qarışmasından sonra qəzetin nəşri baş tutdu. “Kommunist” qəzetinin bir sıra əməkdaşları “Kəndçi qəzetəsi” adlanan yeni qəzetin nəşrini təşkil etmək üçün səfərbərliyə alındı. Bunlardan Ə.H.Qarayev (redaktor), H.Zeynallı, R.Axundov və M.Əlixanovu göstərmək olar.³ “Kommunist” qəzeti hər gün “Kəndçi qəzetəsi”nin təbliğatını aparır, kəndliləri və qəza işləri ilə əlaqədar adamları abunə yazılmağa çağırırdı.⁴ O bu qəzetin proqramını öz səhifələrində dərc edib, onunla əməkdaşlıq etmək istəyənlərdən “Kommunist” qəzetinin redaksiyasına müraciət etmələrini istəyirdi.⁵

Müəyyən ləngimədən sonra “Kəndçi qəzetəsi” nəhayət ki, 1923-cü il oktyabrın 12-dən həftədə iki dəfə 2 min nüsxə tirajla çıxmağa başladı. Qəzetin səhifələri aqronom təbliğatlarına və respublikanın kənd təsərrüfatı həyatına həsr edilirdi.⁶

“Kommunist” qəzetinin səhifələrində “Kəndçi qəzetəsi”nin hər bir nömrəsinin məzmunu haqqında məlumat verən gündəlik guşə açılmışdı.⁷ Bundan əlavə, qəzet özünün bütün qəza və rayon müxbirlərinə tapşırırdı ki, “Kəndçi qəzetəsi”nə əməli köməklik göstərmək

---

¹ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 194, v. 44; siy. 74, iş 132, v. 172; Мамедов М.И. Газета “Азербайджан колхозчусу” в борьбе за..., с. 9.

² Kommunist, 1923, 5 may.

³ ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 94, v. 44; siy. 74, iş 132, v. 172.

⁴ Kommunist, 1923, 15 oktyabr; 1924, 30 aprel və s.

⁵ Kommunist, 1923, 5 may.

⁶ Kommunist, 1923, 13 noyabr.

⁷ Kommunist, 1923, 26 oktyabr; 1924, 14 aprel və s.

məqsədi ilə ona qəzalardan yazılar və informasiyalar göndərsinlər,¹ hamilik edən fəhlələrə isə təklif etmişdi ki, “Kəndçi qəzetəsi”ni alıb kəndlərə göndərsinlər.² “Kəndli qəzetəsi”ni (qəzet 1924-cü ilin sonundan 1932-ci ilə kimi belə adlandı, 1932-ci ildən 1935-ci ilədək “Azərbaycan kolxozçusu”, həmin dövrdən SSRİ dağılana qədər isə “Sovet kəndi” adlanmışdı – E.M.) gücləndirmək məqsədi ilə dəfələrlə “Kommunist” qəzetinin əməkdaşları səfərbərliyə alınmışdı.

“Kommunist” qəzetinin səhifələrində qəza mətbuatına da xeyli diqqət yetirilirdi. O qəza qəzetləri ilə ünsiyyət yaratmağı özünə borc bilir və hesab edirdi ki, belə münasibətlər olmazsa, onda mətbuat geridə qalmış kəndə doğru irəliləyə bilməz, qəza mətbuatı isə inkişaf etməz.³ “Kommunist” qəzetinə görə “qəza mətbuatı öz bölgəsində əsl kəndli qəzetəsinə çevrilməlidir. Bu onun vəzifəsidir”.⁴

Müxtəlif illərdə qəzalarda həftəlik “Yeni Gəncə” və “Novaya Qyandja” (1922-ci ildən), “Şəki fəhləsi” (1922-ci ildən), “Şərq qapısı” (1922-ci ildən – Naxçıvan), “Ağdam şöləsi” (1923-ci ildən), “Yeni dirilik” (1922-ci ildən – Quba), “Zaqatala kəndçisi” (1923-ci ildən), “Qırmızı Muğan” və “Krasnaya Muqan” (1924-ci ildən – Salıyan) və s. qəzetlər nəşr olunurdu. Hər həftə “Kommunist” qəzetinin səhifələrində həmin qəza qəzetləri haqqında əməkdaşlardan M.S., “Əbü-l-hövl” (Süleyman Məlikov), Kaf, Ayn Kaf, A.Kazım, Ə.Kərimzadə (Akif Kazım və Əli Kərimov), M[üseyib] Şahbazov, Ə[hməd] Bədi (Triniç), Əlif. Əlif. [!.] (İbrahim Eminbəyli və Əsəd Əyyubi), N., Z.N., Zinətulla, Nuşirəvanov, Z.N-v. (Zinətulla Nuşirəvanov), Əjdər Süleymanzadə, Əyyub Xanbudaqov, Mahmud Xanbudaqov və s. imzası ilə yazılar dərc edilirdi.

“Kommunist” qəzeti onların fəaliyyətini hərtərəfli xarakterizə edirdi. Onun fikrincə qəza qəzetlərinin ən yaxşısı “Yeni dirilik”, “Zaqatala kəndçisi”, “Ağdam şöləsi” və “Qırmızı Muğan” idi, “Yeni Gəncə” və “Şəki fəhləsi” qəzetləri isə daha çox siyasi mövzuda

---

¹ Kommunist, 1927, 21 oktyabr.

² Kommunist, 1923, 26 oktyabr.

³ Kommunist, 1924, 5 may.

⁴ Kommunist, 1923, 5 may.

yazırmışlar. “Şəki fəhləsi”nin səhifələrində yerin $\frac{3}{4}$ -ü Puankare, Lloyd-Corc və dünya siyasətinə həsr olunmuşdu. “Kommunist” qəzeti dəfələrlə “Şəki fəhləsi”nin bu mövqeyini tənqid etmiş və göstərmişdir ki, onun vəzifəsi tamamilə başqadır. Məsələn, “Qəza qəzetələrinin vəzifələrinə dair” məqalədə “Şəki fəhləsi”nin mövzu seçimindəki düzgün olmayan mövqeyini tənqid etmiş və onun simasında başqalarını da başa salmağa çalışmışdır ki, “Qəza mətbuatının vəzifəsi dünyadakı siyasi hadisələri geniş işıqlandırmaq deyil, bir nömrədə Puankareyə bir neçə məqalə həsr etmək deyil, onun vəzifəsi yerli həyatın daxili məsələlərini həll etməkdir”.¹

Ən primitiv vəziyyətdə çap olunan “Şərq qapısı” həm tematika, həm də təsvirçilik üslubuna görə dəfələrlə “Kommunist” qəzeti tərəfindən tənqidə məruz qalmışdı.²

“Kommunist” qəzeti eyni zamanda öz səhifələrində qəza mətbuatının acınacaqlı vəziyyəti ilə bağlı dəfələrlə məsələ qaldırmışdır. Məsələn, “Azərbaycan qəzalarında qəzet işinin təşkili” məqaləsində oxuyuruq: “Şriftlər çatışmır. “Qırmızı Muğan” və “Şərq qapısı” kimi qəzetələrin müxtəlif ölçülü cəmi iki kassa şrifti var və bu səbəbdən də qəzetənin bir nömrəsini bir neçə dəfə biabırçı şəkildə çap edirlər”. Həmin qəzetlərə başqa yolla köməklik göstərə bilməyən “Kommunist” qəzeti öz kasıb fondunda olan şriftlərin bir hissəsini təmənnasız olaraq onlara vermişdi.³

* * *

XX əsrin 30-cu illərində “Kommunist” qəzetinin əsas mövzusu Rusiya sənayesi üçün çoxlu neft hasilatı və pambıq istehsalı məsələləri, kənd təsərrüfatının elliklə kollektivləşdirilməsi, qadın azadlığı və fəallığı, teatr və ... nə qədər acı olsa da, “xalq düşmənlərinin ifşa olunması” məsələlərindən ibarət idi.

Məhz bu dövrdə qəzetin əməkdaşlarından Xəlil İbrahim, Fər-

---

¹ Kommunist, 1924, 11 aprel.

² Kommunist, 1925, 5 may.

³ Kommunist, 1924, 5 may.

had Ağazadə, habelə bu qəzetdə redaktorluq etmiş Əliheydər Qarayev, Ruhulla Axundov, Böyükağa Talıblı, Ağababa Yusifzadə, Həbib Cəbiyev, qəzetlə əməkdaşlıq edən neçə-neçə yazıçı-şair – Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid və bir çox başqaları millətçi və xalq düşməni damğası ilə məhv ediliblər.

1941-1945-ci illər müharibəsi qəzetin səhifələrində geniş işıqlandırılmış və bu müharibədə faşist Almaniyasının məğlub olacağı barədə elə ilk günlərdən inandırıcı yazılar çap olunmuş, xalqa vətənpərvərlik ruhu aşılamaq məqalələr yazılmışdır. 1941-ci il iyunun 24-də çap olunmuş “Qəhrəman xalqın qüdrətli səsi” redaksiya məqaləsində vətənpərvər çağırışlar edilir, düşməni lənətlənir və “Biz qalib gələcəyik!” sözləri ilə tamamlanırdı.

Qəzetdə pensiyaçılara, qadınlara, yeniyetmələrə müraciət edilir, əmək cəbhəsində orduya çağırılmış kişiləri əvəz etmələri təbliğ olunurdu. Azərbaycanın görkəmli simalarından Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov, Səməd Vurğun, Sabit Rəhman, Ənvər Məmmədخانlı, Yusif Əzimzadə, professor Mustafa Topçubaşov, professor Sona xanım Vəlixan, professor Fuad Əfəndiyev, professor Mirəli Qaşqay, Abbas Zamanov, Nəsir İmanquliyev, müəllim Səidə İmanova, podpolkovnik Akim Abbasov, Xasay Vəzirov, Mikayıl Abdullayev və bir çox başqalarının vətənpərvərlik ruhlu yazıları tez-tez qəzetin səhifələrində çap olunurdu. Burada yazıçı və şairlərin cəbhədə cəsur və qəhrəman döyüşçülərlə görüşmələrindən reportajların verilməsi, arxa cəbhədə yorulmadan çalışanların fəaliyyətindən bəhs edən yazıların arasıkəsilmədən çap olunması diqqəti cəlb edir.

Müharibədən sonrakı illərdə, xüsusilə də 1946-1958-ci illərdə qəzetin əsas mövzuları neftçixarma, o cümlədən Xəzər dənizində neftçixarmadan, tanınmış neftçilərin – Ağa Nemətulla, Gülbala Əliyev, Qurban Abbasov, Kaverockin və başqalarının tərənnüm edilməsindən, Mingəçevirdə SES-nin tikilməsindən, Sumqayıtda neft-kimya kombinatının işə salınması və fəaliyyətindən, pambıqçıların, xüsusilə də Bəsti Bağirova, Şamama Həsənova, Qüdrət Səmədov, Sürəyya Kərimova və b. haqqında qəzetin əməkdaşlarından Əhməd Cəmil, Musa Məmmədzadə, Qılman Musayev, Səlim Abdullayev, Fəzil

Sadıqov, Osman Sarıvəlli, Zeynal Xəlil, Sabit Rəhman, Nəbi Babayev, M.A.Sultanov, A.Ağamirov, A.Kazımov və b.-nin reportajları və təsviri yazıları verilmişdir.

1959-1969-cu illərdə qəzetin səhifələrində işıqlandırılan əsas məsələlər şəxsiyyətə pərəstişin tənqidi, sənayedə, kənd təsərrüfatında, təhsildə və s. sahələrdə sosializm yarışlarının keçirilməsi, neft və neft çıxarma üsulları, neftçilər, pambıqçılar və pambıqçılıq, tikinti və abadlıq işlərinin aparılması, çayçılığın, üzümçülüyn genişləndirilməsi ön sıraya çıxarılır. Bu sahələrdə yazan əsas müəlliflərdən Əli Vəliyev, Salam Qədirzadə, Əli İldırımoglu, Ağababa Rzayev, Mahmud Abbasov, Rəfail Nağıyev, Teyyub Qurban, Xudu İsgəndərov, Əlfə Qasımov, Yusif Kərimov, Nurəddin Babayev, Telman Əliyev, Məmmədli Nasir, Nəriman Zeynalov, Musa Əliyev, Hüseyn Mehrəliyev, Hacı Həsənov, Cəlal Sərdarov, Əhməd İsayev, Əfqan Əsgərov, Xəlil Mütəllibov, C.Gözülov, Ə.Əsgərov, T.Həsənov, Z.Süleymanov, İ.Nəzərov, R.Haşımov, Y.Babayev, M.Kazımov, rəssam Hüseyn Əliyev, fotomüxbirlər F.Bağırov, V.İbadov və b.-nin adlarını qeyd etmək yerinə düşər.

1969-1982-ci illər sənaye və kənd təsərrüfatının sürətli inkişafı ilə yanaşı “Kommunist” qəzetinin də tarixində bir canlanma dövrüdür. Bütün respublikada olduğu kimi, bu qəzetdə də hər şeyə yeni baxışla və var qüvvə ilə yanaşma ön plana keçdi. Bu, ümummilli lider Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə gəlməsi və məsuliyyətin artırılması, rüşvət və əyintilərə qarşı kəskin mübarizənin başlanması dövrü idi. Bu dövrdə qəzetin səhifələrində ölkə sənayesinin yeni sahələrinin də yaradılması ilə işıqlandırılması, ölkədə pambıqçılığın, üzümçülüyn xüsusilə genişləndirilməsi, rayon və kəndlərdə kiçik sənaye müəssisələrinin yaradılması, təhsilin, elmin, mədəniyyətin daha da inkişaf etdirilməsi problemlərinin geniş işıqlandırılması diqqəti cəlb edir. Bu dövrdə inşası ilə diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də SSRİ miqyasında böyük mübahisələrə səbəb olmuş Bakıda Kondisioner zavodunun tikilməsi idi.

1982-1988-ci illər bütün SSR-də olduğu kimi, Azərbaycan SSR-də də durğunluq dövrünə çevrildi. Artıq qıtlıq dövrü bütün sa-

hələrdə özünü göstərməyə başladı. Mağazalarda növbələr yarandı, dükanların rəfləri tədricən boşalmağa başladı. SSRİ-nin səriştəsiz boşboğaz rəhbəri problemlərin həlli ilə məşğul olmaq əvəzinə dünya terrorçu erməni mafiyasının təsiri altına düşdü və bir müddət sonra ondan tamamilə asılı qaldı. Məhz bu dövrdə Azərbaycan SSR-in kollektiv təsərrüfatının mühüm sahəsi olan üzümçülük dövlət və respublika rəhbərliyinin düşünülməmiş siyasəti nəticəsində sözün tam mənasında məhv edildi. Az sonra SSRİ səviyyəsində dövlət rəhbərliyinin dəstəyini əldə edən ermənilərin Azərbaycan SSR-ə qarşı ərazi iddiaları başlandı ki, bunun da nəticəsində sovet imperiyasının çökməsi prosesi başlandı. Belə bir məqamda – 1991-ci ilin avqustunda “Kommunist” qəzeti redaksiyasının kollektivi bu qəzetin əvvəlki tarixi adını – “Azərbaycan” adını bərpa edə bilərdi. Amma bu ad “Qarabağa Xalq Yardımı Komitəsi” tərəfindən nəşr olunan qəzetə verildiyindən bu adın bərpası mümkün olmadı. Bəlkə də o vaxt bu barədə səy göstərmək olardı. Hərçənd bu dövrdə geniş xalq kütlələrinin məlum səbəblər üzündən “kommunist” sözündən o qədər də xoşu gəlmədiyi üzündən bu istək də baş tutmaya bilərdi... Hər halda bu gün adı fəxrlə çəkilən “Xalq qəzeti” heç də yağmurdan sonra bitən göbələk deyil və onun dərin mənalı, fəxarətli, könül açan, razılıqla xatırlanan keçmiş tarixi var. Sovet hakimiyyəti illərində də xalqımızın milli maraqlarına, tərəqqisinə, maariflənməsinə, vətənimiz Quzey Azərbaycanın sənayesi və kənd təsərrüfatının inkişafını təbliğ və tərənnüm edən, onun qaranlıq yollarına çıraqlı tutub işıqlandıran, torpaqlarımızın bütövlüyü yolunda ümumxalq hərəkatı dövründə və müstəqillik uğrunda mübarizə dövründə xalqla bir yerdə olan, müstəqilliyimizə sədaqətlə xidmət yolu seçmiş redaksiya kollektivi “Kommunist” adından imtina etdikdən sonra xalqa xidmət amalını əsas götürərək onu “Xalq qəzeti” adlandırmışdır.

Bu qəzet fəaliyyət göstərdiyi 100 il ərzində Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində mühüm rol oynamışdır. Mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyat, iqtisadiyyat, xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin bərpası və inkişafı məsələləri, xüsusilə də neft və kənd təsərrüfatının bərpası, həmkarlar hərəkatı, ictimai-siyasi həyat, hamilik hərəkatı, qənaət

rejimi, beynəlxalq həyata dair və s. məsələlər onun səhifələrində geniş işıqlandırılmışdır.

Yarandığı ilk vaxtlarda kiçik həcmli və ikinci dərəcəli olan “Kommunist” qəzeti bütün Cənubi Qafqazda ən aparıcı bir qəzetə çevrilə bilmişdi. Onun təşəkkül və inkişaf dövrü kifayət qədər mürəkkəb və çətin olmuşdur. Həyatındakı çətinliklərə, yanılımlara və xətalara baxmayaraq, “Kommunist” qəzeti bütün çətinliklərə sinə gərrib, özünü qoruya bilmiş, inkişaf etmiş, kütlələrlə geniş əlaqələr yarada bilmişdir. Azərbaycan milli ziyalılarının bir çox nümayəndələri bu qəzetin ətrafında cəmləşmişdi.

“Kommunist” qəzetinin ana dilimizin publisistik və təsvirçilik üslubunun inkişafı və mükəmməlləşməsindəki rolu və xidməti danılmazdır. Jurnalist kadrlarının yetişdirilməsində, savadsızlığın ləğvində və respublikada mədəniyyətin ümumi səviyyəsinin yüksəldilməsində bu qəzet mühüm rol oynamışdır.

XALQIN QƏZETİ

Bu gün “Xalq qəzeti” adı ilə nəşrini fasiləsiz davam etdirən 100 yaşlı qocaman qəzetimiz əvvəlki kimi xalqa yüksək səviyyədə xidmət göstərir, müasir dövrün tələbləri ilə ayaqlaşır, nəinki özünün internet nəşrini də davam etdirir, hətta bu nəşrin mühüm materiallarının ingilis və rus variantlarını da yaymaqla dünya oxucularını sürətlə inkişaf edən Azərbaycan Respublikasının gerçəkliklərindən xəbərdar edir. Bu gün heç çəkinmədən deyə bilərik ki, bu qəzet sözün əsl mənasında **XALQIN QƏZETİDİR**.

Burada “Xalq qəzeti”nin bu gün zamandan və dünyadan geri qalmamaq üçün Əməkdar jurnalist hörmətli Həsən müəllim Həsənovun rəhbərliyi ilə yorulmadan gecəli-gündüzlü çalışan əməkdaşlarının da bir qisminin adını çəkmək yerinə düşərdi. İlk növbədə müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı redaktorlar tərəfindən adı fəxarətlə çəkilən və dostlarının zarafatla “Oçerkist” adlandırdıqları baş redaktorun birinci müavini Qüdrət Piriye, rəsmi xəbər və reportajları, təhlili məqalələri ilə diqqəti çəkən Əməkdar jurnalist İttifaq Mirzəbəyli, Əməkdar mədəniyyət işçisi Məsim Abdullayev, İsaq Əmənullayev, Əliqismət Bədəlov, “Erməni terroru və Qriqorian kilsəsi” kitabının müəllifi Anar Əliyev (Anar Turan), Dağlıq Qarabağ və qaçqın-məcburi köçkün problemləri ilə bağlı yazan Əməkdar jurnalist Tahir Aydınoglu (Rüstəmov – R.), AZƏRTAC Dövlət İnformasiya Agentliyi və “Azərbaycan” qəzetində yaradıcılıq yolu keçərək “Xalq qəzeti”nə gəlmiş Əməkdar jurnalist Namiq Əhmədov, Kəlbəcər dağlarını vəsf edən Qabil Yusifoğlu, bugünkü Azərbaycan Respublikasını dünyanın aparıcı aktorlarından biri hesab edən Səbuhi Məmmədov, iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı məsələlərdən daha çox yazan Vəqif Bayramov, kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı məsələlərdən, kənd mədəniyyəti və iqtisadiyyatından yazan bölgə müxbirlərindən Əməkdar jurnalist Əli Nəcəfxanlı (Əliyev – Sumqayıt), Qarabağ bölgəsini təmsil etmiş Ziyəddin Sultanov, Gəncə-Şəmkir bölgəsindən tanınmış jurnalist Hamlet Qasımov, Azərbaycanın bir çox bölgələrindən – Şamaxı, İsmayilli, Mingəçevir və s. bölgələrdən reportajlar yazan tanınmış

jurnalist İlqar Həsənov, Abşeron, Şirvan, Qobustan və başqa bölgələ-ri təmsil edən şair Səməd Hüseynoğlu, “Xalq qəzeti”nin mədəniyyət və incəsənət yeniliklərinin yazarı kimi fəaliyyətini davam etdirən Mehdi Mükərrəmoğlu (Mehdiyev), Əməkdar mədəniyyət işçisi, yazı-çı-publisist, milli qəzetçilik ənənələrinə sədaqətlə xidmət edən Afət Sadıqoğlu (Məmmədov), ölkədaxili hadisələrdən məlumat verən və bütövlükdə maliyyə-bank, iqtisadiyyat məsələlərindən yazan Samirə Əliyeva, redaksiyada xəstələnənlərə “doktor” kimi təqdim edilən Zərifə Bəşirqızı, Aynur Nadirqızı, Əfsanə Bayramqızı (Ələsgərli), qəzetin son səhifəsinin sol tərəfində göy sütunun “sahibi”, orada verilən maraqlı xəbərlərin toplayıcısı Elçin Abbasovun, dünyada baş verən bu və ya digər hadisələrdən, habelə ölkənin iqtisadi inkişafından xəbər verən Mahmud Qəribov (Qəzənfəroğlu), Qəzənfər Qasimov, Rövsən Atakişiyev, M.Hacıxanlı, dünyada keçirilən idman yarışlarında həmvətənlərimizin uğurlarından, mədəniyyət xəbərlərindən yazan Paşa Əmircanov, Səbuhi Məmmədov, fotoqraf Elşən Ağalar(ov) və başqalarının fəaliyyəti diqqəti xüsusilə cəlb edir. Onlara daha böyük uğurlar arzusu ilə.

Redaktorlar

Əliheydər Qarayev

Ağababa Yusifzadə

Böyükəğa Talıblı

Həbib Cəbiyev

Ruhulla Axundov

Yusif Qasimov

Əhməd Bədi Triniç

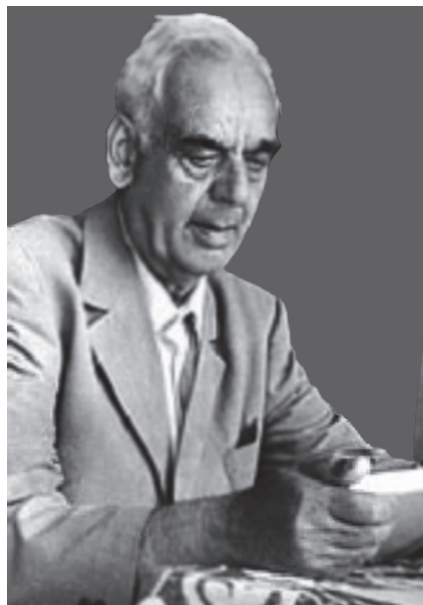
Yaponiya üzrə xüsusi müxbir
Sen Katayama

Rza Quliyev

Ağababa Rzayev

Əli Vəliyev

Xasay Vəzirov

İsrail Nəzərov

Rəşid Mahmudov

Ramiz Əhmədov

Cəmil Əhmədov

Tofiq Rüstəmov

Mahal İsmayıloğlu (Sadıqov)

Həsən Həsənov

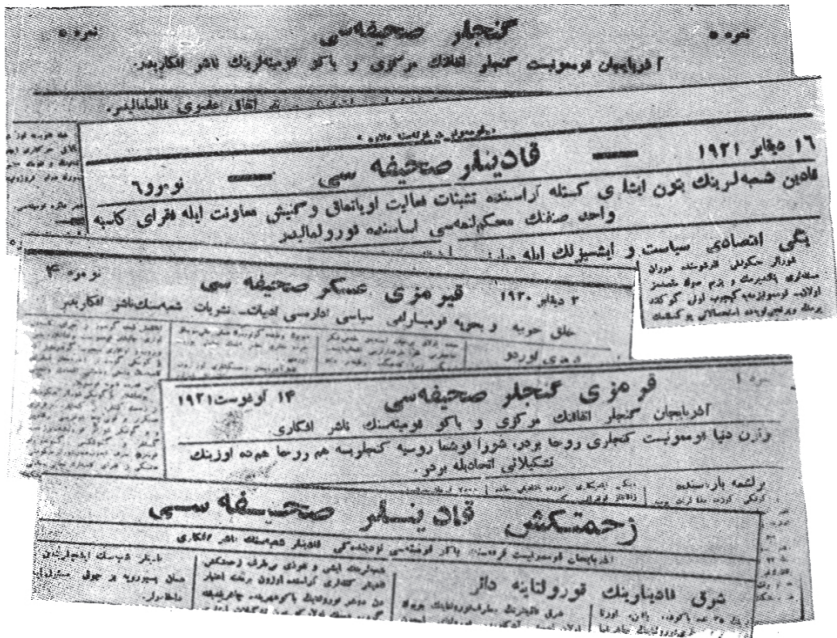

“Kommunist” qəzetinin 1-ci nömrəsi

Qəzetin “Fəhlə dərülfununu” əlavəsi

Gənclər və qadınlar səhifəsi

Qəzetin 1000-ci sayının çıxması
münasibətilə redaksiyaya
“Qırmızı Fərman” verildi

Qəzetinin Yaponiya üzrə xüsusi müxbiri Sen Katayama Bakıda redaksiyanın əməkdaşları ilə birlikdə

“Kommunist” qəzetinin 10 illiyi - 1929-cu il

“Kommunist” qəzetinin 20 illiyi - 1939-cu il

Ərəb əlifbası ilə sətri mətn yığan ilk
linotip Azərbaycan Respublikasının
sifarişli ilə Amerika Birləşmiş
Ştatlarında düzəldilmiş və iş
prosesində təkmilləşdirilmişdir

**«КОММУНИСТ» ГАЗЕТИНИН
АЗЭРБАЙҶАН ССР АЛИ СОВЕТИНИН
ФӘХРИ ФЭРМАНЫ ИЛӘ ТӘЛТИФ
ЕДИЛМӘСИ ЫАГГЫНДА**

**АЗЭРБАЙҶАН ССР АЛИ СОВЕТИ
РӘЈАСӘТ HEЈ'ӘТИНИН ФЭРМАНЫ**

«Коммунист» газетинин он мининчи нөмрәсинин чыхмасы илә әлағәдар ола-
раг вә АзәрбајҶан зәһмәткешләринин
коммунистчәсинә тәрбијә едилмәси вә
коммунизм гуручүлүғу вәзифәләрини мұ-
вәффәғијјәтлә һәјәтә кечирмәк үчүн он-
ларын сәфәрбәрлијә алынмасы ишиндә
гәзетин хидмәтләрини гејд едәрәк, «Ком-
мунист» гәзети АзәрбајҶан ССР Али Со-
ветинин Фәхри Фәрманы илә тәлтиф
едилсин.

**АзәрбајҶан ССР Али Совети Рәјасәт
Heј'әти сәдринин муавини**

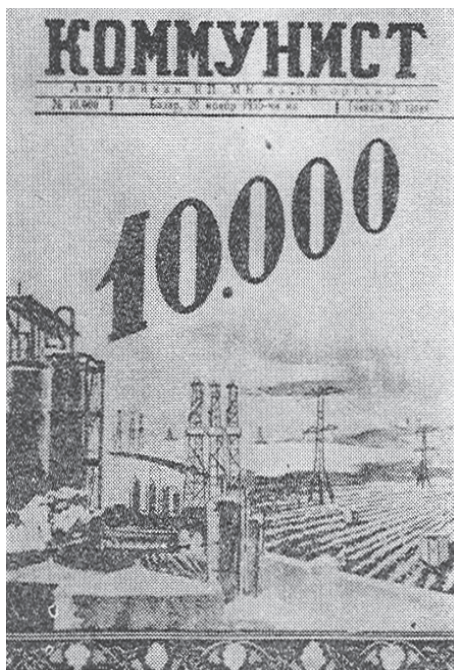
Һ. МӘММӘДОВ

**АзәрбајҶан ССР Али Совети Рәјасәт
Heј'әтинин катиби**

С. ЧӘФӘРОВ

Бақы шәһәри, 19 нөјабр 1955-чи ил.

«Коммунист», 20 нөјабр 1955-чи ил.

„Коммунист“ гәзетинин редаксиясына

«Правда» гәзетинин редаксиясы «Коммунист» гәзетинин редаксия heј'-
әтини, фәал мұәллифләрини вә охучуларыны гәзетин он мининчи нөмрәсинин
чапдан чыхмасы мұнасибәти илә гызгын тәбрик едир. Нефт вә памбыг уғрун-
да, АзәрбајҶан Совет Сосиалист Республикасынын итгисадијјат вә мәдәнијјә-
тини даһа да јүксәлтмәк уғрунда мұбаризәдә сизә мұвәффәғијјәт арзу едирик.
Техники тәрәгги уғрунда әзмлә мұбаризә апарын, габагчыл вә мұтәрәгги нә вар-
са, һамысыны фәал бир сурәтдә мұдафиә един вә јајын, өзүнүтәнгиди вә аша-
ғыдан тәнгиди чәсарәтлә кенишләндирин. Јениликчиләрин тәчрүбәсини, Ком-
мунист Партијасынын XX гурултайы шәрәфинә сәсиализм јарышыны кениш вә
ларлаг ишыгландырын. Бақы фәһлә синфинин шанлы ингилаби ән'әнәләрини
давам етдирин, АзәрбајҶан зәһмәткешләрини Коммунист Партијасына мәһәббәт
вә сәдагәт руһунда, чошгун совет вәтәнпәрвәрлији руһунда, бејнәлмиләлчилик
вә Совет Иттифагы халгларынын гардашчасына достлүғу руһунда тәрбијә
един. Бејүк Маркс—Енкелс—Ленин идејаларыны күтләләр арасында јорулма-
дан јајын.

«Правда» редаксиясы.

«Коммунист», 20 нөјабр 1955-чи ил.

“Kommunist” qəzetinin 10 000-ci sayı təntənə ilə qeyd olundu

Qəzetlə yaxından əməkdaşlıq edən dövlət xadimləri

Nəriman Nərimanov

Qəzənfər Musabəyov

Əyyub Xanbudaqov

Həmid Sultanov

Sultan Məcid Əfəndiyev

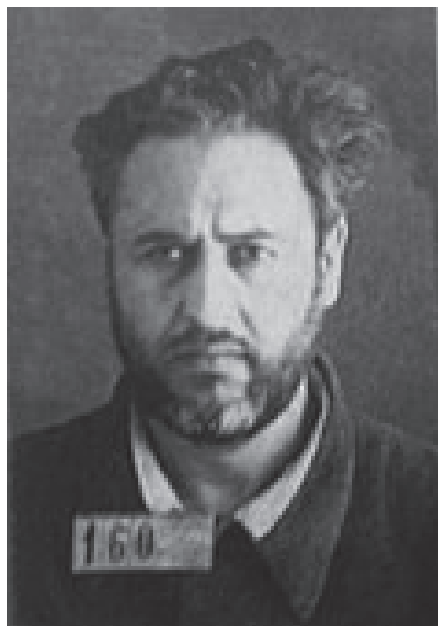
Mustafa Quliyev

Dadaş Bünyadzadə

Yusif Vəzir Çəmənzəminli

Əhməd Rəcəbli

Tağı Şahbazi (Simurğ)

Müseyib Şahbazov

Musa ağa Şəmsəddinski

Redaksiyanın məsul işçiləri

Redaktor müavini və məsul katib
Məmməd Səid Ordubadi

Məsul katibin müavini
Akif Kazımov

Redaksiya heyətinin üzvü
Hənəfi Zeynallı

Partiya şöbəsi – müdir müavini
Neymət Bəsir Hacıyev

Xarici informasiya şöbəsinin
müdiri Süleyman Məlikov

Qəzetin rəssamı
Əzim Əzimzadə

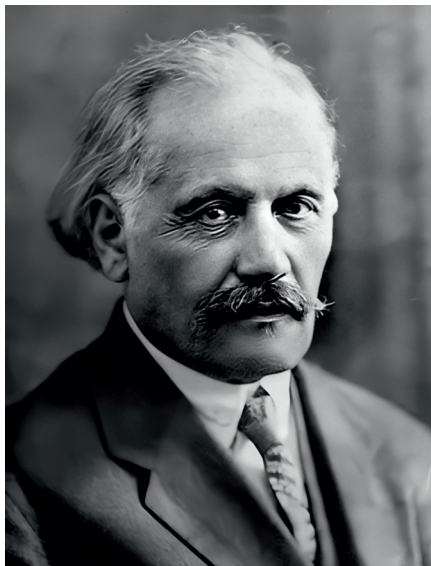

“Qızıl qələm” əlavəsinin katibi
Əliabbas Müznib

Mir Seyfəddin Kərmənşahlı

Tərcüməçilər və müxbirlər

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev

Cəfər Cabbarlı

Seyid Hüseyn Sadiq

Seyid Cəfər Cavadzadə
(Pişəvəri)

Üzeyir bəy Hacıbəyli

Əziz Şərif

Vəli Xulufu

Fərhad Ağazadə

Əli Nazim

Əhməd Cavad

Emin Abid

Əli Terequlov

Qulam Məmmədli

Salman Mümtaz

Almas İldırım

Əli Razi Şəmsizadə

Hüseyn Cavid

Mir Cəlal Paşayev

Cəlil Məmmədquluzadə

Mikayıl Müşfiq

Hacıbaba Nəzərli

Hənəfi Zeynallı

Ömər Faiq Nemanzadə

Əliəğa Vahid

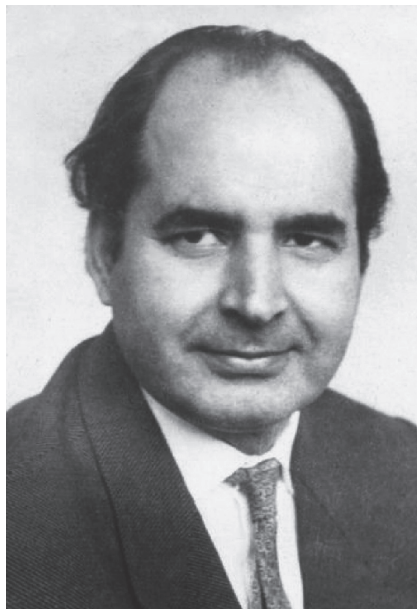
Şəfiqə Əfəndiyeva

Murtuza Nağıyev

Bəkir Çobanzadə

Mikayıl Abdullayev

Cəfər Bağır

Ağahüseyn Rəsulzadə

Hacı Kərim Sanılı

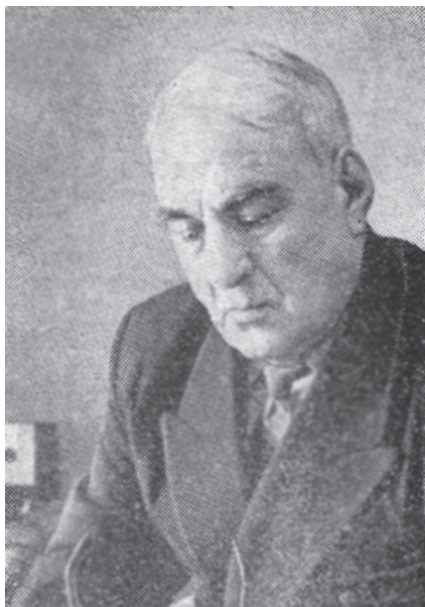
Sultan Məcid Qənizadə

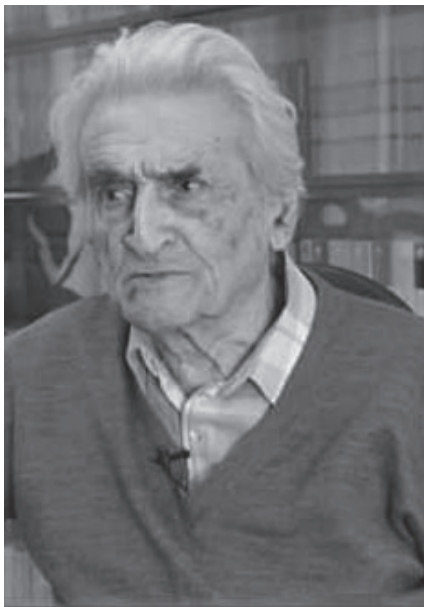
Nəsir İmanquliyev

Məmmədli Nasir

Əmənulla

Qılman Musayev

Məmməd Kazım Ələkbərli

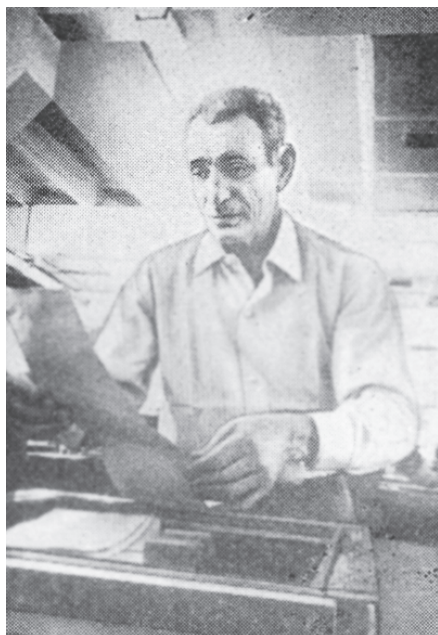
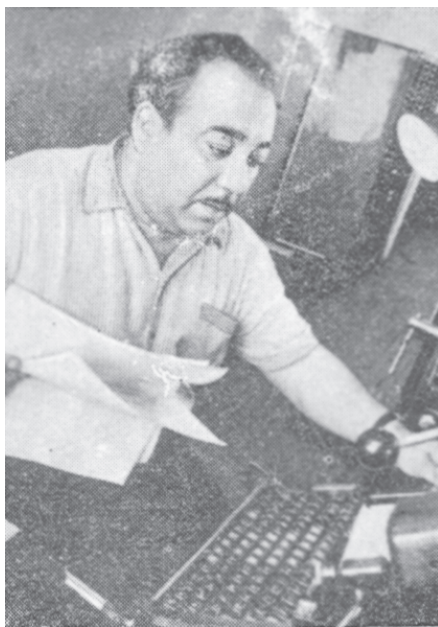

Atababa Musaxanlı

Redaksiyanın yerləşdiyi bina

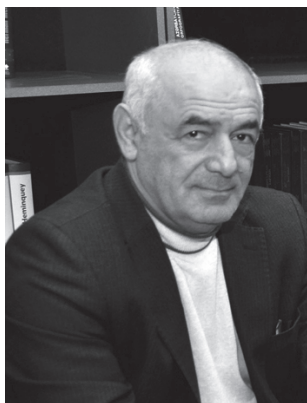

Qəzet mətnlərinin yığılması və səhifələnməsi prosesi

Qüdrat Piriyeu

Əliqismət Bədəlov

Mehdi Mükərrəmoğlu

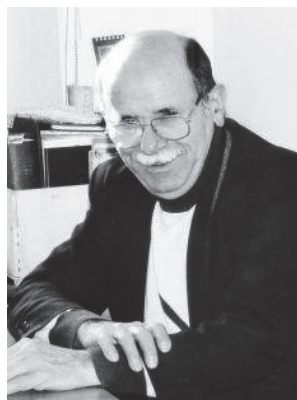
İttifaq Mirzəbəyli

Zərifə Bəşirqızı

Məsaim Abdullayev

İsaq Əmənullayev

Tahir Aydınəu

Səməd Hüseynoğlu

Hamlet Qasimov

Namiq Əhmədov

Əli Nəcəfxanlı

Əfsanə Bayramqızı

Paşa Əmircanov

Vəqif Bayramov

Səbuhi Məmmədov

İstifadə olunan mənbələr və ədəbiyyat

1. A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivi, f. 1, siy. 14, iş 6215.
2. Abasov Ş. Azərbaycanca gənc müxbirlər hərəkatı. Bakı: Azərnəşr, 1928. – 52 s.
3. Axundov Ruhulla. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1977. – 208 s.
4. Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivi, f. 1, s. 14, iş 6215, v. 8.
5. “Azərbaycan” qəzeti, 1996, 9 aprel.
6. “Azərbaycan” qəzeti, 1997, 1 fevral.
7. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Ə.Əliyevin 1997-ci il yanvarın 31-də Azərbaycan MEA-nın aparıcı alimləri ilə görüşündə nitqindən // Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Səkkizinci kitab. Bakı: Azərnəşr, 1998, – 488 s.
8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin yanında Siyasi Sənədlər Arxivi, f. 1, siy. 74, iş 42, v. 1 arxa.
9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, f. 57, siy. 5, iş 5.
10. ARDA, f. 379, siy. 3, iş 8a.
11. ARDA, f. 379, siy. 3, iş 87.
12. ARDA, f. 379, siy. 3, iş 88.
13. ARDA, f. 379, siy. 3, iş 171.
14. ARDA, f. 379, siy. 3, iş 288.
15. ARDA, f. 379, siy. 3, iş 1781.
16. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 53.
17. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 120.
18. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 123.
19. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 124.
20. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 126.
21. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 128.
22. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 132.
23. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 133.
24. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 138.
25. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 142.

26. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 190.
27. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 202.
28. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 216.
29. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 217.
30. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 253.
31. ARPIİSSA, f. 1, siy. 74, iş 270.
32. ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 6.
33. ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 7.
34. ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 41.
35. ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 94.
36. ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 154.
37. ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 158.
38. ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 194.
39. ARPIİSSA, f. 1, siy. 235, iş 234.
40. ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 120.
41. ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 122.
42. ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 123.
43. ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 124.
44. ARPIİSSA, f. 2, siy. 22, iş 129.
45. ARPIİSSA, f. 57, siy. 5, iş 7.
46. ARPIİSSA, f. 159, siy. 1, iş 360.
47. ARPIİSSA, f. 159, siy. 1, iş 366.
48. Əliyev H. Xalqın birliyi və həmrəyliyi dövlətçiliyimizi daha da möhkəmləndirməyin həlledici amilidir. 1996-cı il aprelin 6-da ümumxalq nümayəndələri toplantısındakı yekun nitqi // Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Altıncı kitab. Azərnəşr, 1998. – 512 s.
49. Əmələ müxbirinə rəhbərlik. Bakı: 1925.
50. Heydərli Ə.Ə. Qəzetə və müxbirləri. Bakı: Kommunist, 1923. – 36 s.
51. Hüseynov Ş. Həqiqət və ədalət carçısı. Bakı: Azərnəşr, 1988. – 190 s.
52. Kəndli müxbirlik hərəkəti üzrə mühazirələr konspekti. Bakı: 1925.
53. Kommunist – 50. Bakı: “Kommunist” qəzeti redaksiyasının və

Azərbaycan KP MK Partiya Tarixi İnstitutu – Sov.İKP MK yanında Marksizm-Leninizm İnstitutu filialının nəşri, 1969. – 416 s.

54. Kommunist, 1920, 3 may.
55. Kommunist, 1921, 9 mart.
56. Kommunist, 1922, 1 iyul.
57. Kommunist, 1923, 1 oktyabr.
58. Kommunist, 1923, 1 noyabr.
59. Kommunist, 1923, 10 aprel.
60. Kommunist, 1923, 10 iyun.
61. Kommunist, 1923, 10 iyul.
62. Kommunist, 1923, 11 mart.
63. Kommunist, 1923, 16 mart.
64. Kommunist, 1923, 12 aprel.
65. Kommunist, 1923, 15 aprel.
66. Kommunist, 1923, 28 aprel.
67. Kommunist, 1923, 14 may.
68. Kommunist, 1923, 5 may.
69. Kommunist, 1923, 16 may.
70. Kommunist, 1923, 3 iyul.
71. Kommunist, 1923, 31 iyul.
72. Kommunist, 1923, 14 sentyabr.
73. Kommunist, 1923, 12 oktyabr.
74. Kommunist, 1923, 15 oktyabr.
75. Kommunist, 1923, 26 oktyabr.
76. Kommunist, 1923, 2 noyabr.
77. Kommunist, 1923, 9 noyabr.
78. Kommunist, 1923, 12 noyabr.
79. Kommunist, 1923, 13 noyabr.
80. Kommunist, 1923, 15 noyabr.
81. Kommunist, 1923, 30 dekabr.
82. Kommunist, 1924, 27 fevral.
83. Kommunist, 1924, 7 aprel.
84. Kommunist, 1924, 11 aprel.
85. Kommunist, 1924, 14 aprel.
86. Kommunist, 1924, 15 aprel.

87. Kommunist, 1924, 25 aprel.
88. Kommunist, 1924, 30 aprel.
89. Kommunist, 1924, 5 may.
90. Kommunist, 1924, 16 may.
91. Kommunist, 1924, 6 iyun.
92. Kommunist, 1924, 8 iyun.
93. Kommunist, 1924, 11 iyun.
94. Kommunist, 1924, 15 iyun.
95. Kommunist, 1924, 22 iyun.
96. Kommunist, 1924, 14 oktyabr.
97. Kommunist, 1925, 10 aprel.
98. Kommunist, 1925, 14 aprel.
99. Kommunist, 1925, 25 aprel.
100. Kommunist, 1925, 5 may.
101. Kommunist, 1925, 11 may.
102. Kommunist, 1925, 13 may.
103. Kommunist, 1925, 18 may.
104. Kommunist, 1925, 8 iyun.
105. Kommunist, 1925, 10 iyun.
106. Kommunist, 1925, 25 iyun.
107. Kommunist, 1926, 12 mart.
108. Kommunist, 1926, 15 mart.
109. Kommunist, 1926, 5 may.
110. Kommunist, 1926, 6 may.
111. Kommunist, 1926, 9 may.
112. Kommunist, 1926, 16 may.
113. Kommunist, 1926, 26 may.
114. Kommunist, 1926, 30 avqust.
115. Kommunist, 1926, 20 noyabr.
116. Kommunist, 1927, 10 fevral
117. Kommunist, 1927, 7 mart.
118. Kommunist, 1927, 23 mart.
119. Kommunist, 1927, 24 mart.
120. Kommunist, 1927, 29 mart.
121. Kommunist, 1927, 6 aprel.

122. Kommunist, 1927, 30 aprel.
123. Kommunist, 1927, 5 may.
124. Kommunist, 1927, 1 sentyabr.
125. Kommunist, 1927, 7 oktyabr.
126. Kommunist, 1928, 10 oktyabr.
127. Kommunist, 1927, 21 oktyabr.
128. Kommunist, 1927, 25 oktyabr.
129. Kommunist, 1927, 20 noyabr.
130. Kommunist, 1927, 2-19 dekabr.
131. Kommunist, 1927, 9 dekabr
132. Kommunist, 1928, 7-9 aprel.
133. Kommunist, 1928, 1-8 iyun.
134. Kommunist, 1928, 19 iyul,
135. Kommunist, 1928, 11 oktyabr.
136. Kommunist, 1928, 23 avqust.
137. Kommunist, 1928, 15 oktyabr.
138. Kommunist, 1928, 11 dekabr.
139. Kommunist, 1928, 17 dekabr.
140. Kommunist, 1928, 25 dekabr.
141. Kommunist, 1928, 26 dekabr.
142. Kommunist, 1928, 30 dekabr.
143. Kommunist, 1929, 5 may.
144. Mədətov Q. Ruhulla Axundov. Bakı: Azərnəşr, 1983. – 57 s.
145. Məmmədli Qulam. İmzalar. Bakı: Azərnəşr, 1977. – 120 s.
146. Nərimanov Nəriman. Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı 1992. – 80 s.
147. Sadze. Proletar mətbuatı: 5 may mətbuat günü münasibəti ilə /Ali siyasi maarif idarəsi. – Bakı: Ali siyasi maarif idarəsi, 1925. – 52 s.
148. Rəfiyev X. Böyük Oktyabr və Azərbaycan bolşevik mətbuatı. Bakı: Azərnəşr, 1987. –105 s.
149. Агаева А.Р. Развитие печати и издательского дела в Азербайджане за годы советской власти // Известия АН Азербайджанской ССР, серия истории, философии и права, 1970, №3-4. – с. 81-98.

150. Алферов В.Н. Возникновение и развитие рабселькоровского движения в СССР. Москва: Мысль, 1970. – 304 с.
151. Аннакурдов М.Л. Очерки по истории печати Советского Туркменистана. Ашхабад, 1962.
152. Бакинский рабочий, 1921, 8 мая.
153. Бакинский рабочий, 1923, 13 января.
154. Бакинский рабочий, 1924, 28 апреля.
155. Бакинский рабочий, 1927, 2-19 декабря.
156. Бакинский рабочий, 1928, 31 января.
157. Бакинский рабочий, 1928, 7-9 апреля.
158. Бекхожин Н.Х. Пути развития казахской печати. Алма-Ата: Казгослитиздат, 1964. – 261 с.
159. Белов Л.М. Борьба Коммунистической партии за укрепление и развитие партийно-советской печати в восстановительный период (1921-1925 гг.): Автореферат дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук. Ленинград: 1956. – 16 с.
160. Гусейнов А.А. Партийные журналы Азербайджана (1920-1973 гг.). Справочник. Баку: Азернешр, 1973. – 43 с.
161. Гусейнов А.А. Печать, рожденная Октябрем (Становление и развитие партийно-советской печати Азербайджана в годы социалистического строительства). Баку: Азернешр, 1981. – 227 с.
162. Заря Востока, 1924, 7 мая.
163. Заря Востока, 1924, 12 сентября.
164. Заря Востока, 1924, 25 декабря.
165. Магеррамлы Дж. Роль газеты "Коммунист" в культурном строительстве Азербайджана в восстановительный период (1921-1925 гг.): Автореферат дис. на соискание учен. Степени канд. ист. наук. Баку, 1966. – 18 с.
166. Магеррамов Э.А. Газета «Коммунист» (на азерб. языке) и вопросы восстановления сельского хозяйства Азербайджанской ССР (1921-1928 гг.). Баку: Нурлан, 2004. – 344 с.
167. Мамедов М.И. Газета "Азербайджан Колхозчусу" в борьбе за социалистическое переустройство азербайджанской деревни

- (1923-1935 гг.) : Автореферат дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук. Баку, 1971. – 37 с.
168. Очерки истории Коммунистической партии Азербайджана, т. I. Баку: Азербайджанское Государственное Издательство, 1985. – 480 с.
169. Партийно-советская печать в период борьбы за строительство социализма. Сборник статей. Москва: Издательство Московского университета, 1964. – 147 с.
170. Правда, 1921, 10 сентября.
171. Правда, 1924, 6 декабря.
172. Стенографический отчет XII общебакинской конференции АКП(б). Баку: 1923.
173. Стенографический отчет XIII общебакинской партийной конференции с 26 апреля по 3 мая 1924 г. Баку: Изд-во “Бакинский рабочий”, 1924. – 268 с.
174. Ученова В.В. Партийно-советская печать восстановительного периода. Москва: Издательство Московского университета, 1964. – 36 с.
175. Шахбази Т. История тюркской рабочей печати // Из прошлого. Статьи и воспоминания из истории Бакинской организации и рабочего движения в Баку. Сб. 1. Баку: Бакинский рабочий, 1923. – 157 с.
176. Шахбази Т. Октябрьская революция и рабочая печать // Великий Октябрь и борьба за Советскую власть в Азербайджане. Сборник документов, материалов и статей. – Баку: Издательство АН Азербайджанской ССР, 1958. – 503 с.
177. Эрназаров Т.Э. Партийная и советская печать в Узбекистане. Ташкент, Уздавнашр, 1962. – 224 с.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz əvəzi.....	3
Redaktorlar	15
Qəzetin və redaksiyanın strukturu	23
Kadr hazırlığı	30
Publikasiyanın əsas tematikası	32
Mövzu seçimində qıtlıq yoxdur	34
Qəzetin maddi bazası, həcmi, tirajı.....	35
Nədən və necə yazmalı	37
Qəzet təsvirçiliyi üslubunun təkmilləşdirilməsi	39
Fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkəti	41
Kəndə doğru.....	48
Qəzetdə dərc olunan material – rəsmi sənəddir	50
Ən yaxşı qəzet hansıdır?	56
Özü və başqaları haqqında.....	58
Dünyada ilk linotip?	60
Ən yaxşı qəzet, hər halda.....	61
Digər qəzetlərə yardım	66
Xalqın qəzeti.....	74
İstifadə olunan mənbələr və ədəbiyyat	76

Elmar Əli oğlu Məhərrəmov

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN BİR ƏSRLİK SALNAMƏSİ

Formatı: 60*84 $\frac{1}{16}$. Tirajı: 100.
Buraxılışa məsul: Aliyə Ələsgərova
Kompüter dizaynı: Esmira Kərimova
Bədii tərtibat: Rəvanə Mirzalıyeva

“İdeal-Print” MMC-də çap olunmuşdur.
AZ1130, Azərbaycan, Bakı, Binəqədi rayonu,
Sumqayıt şossesi, 2-ci km.